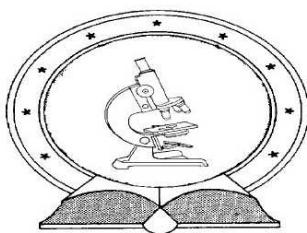

DE TTK

1949

A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig

Egyetemi doktori (PhD) értekezés

Szerző:
Molnár D. István

Témavezető:
Prof. Dr. Süli-Zakar István

DEBRECENI EGYETEM
Természettudományi Doktori Tanács
Földtudományok Doktori Iskola
Debrecen, 2013

Ezen értekezést a Debreceni Egyetem Természettudományi Doktori Tanács Földtudományok Doktori Iskola Társadalomföldrajz-területfejlesztés Doktori programja keretében készítettem a Debreceni Egyetem természettudományi doktori (PhD) fokozatának elnyerése céljából.

Debrecen, 2013.

*Molnár D. István
doktorjelölt*

Tanúsítom, hogy Molnár D. István doktorjelölt 2003-2013 között a fent megnevezett Doktori Iskola Társadalomföldrajz-területfejlesztés programjának keretében irányításommal végezte munkáját. Az értekezésben foglalt eredményekhez a jelölt önálló alkotó tevékenységével meghatározóan hozzájárult. Az értekezés elfogadását javaslom.

Debrecen, 2013.

*Prof. Dr. Süli-Zakar István
egyetemi tanár
témavezető*

**A HATALOMVÁLTÁSOK HATÁSA KÁRPÁTALJA NÉPESSÉGSZÁMÁNAK
ALAKULÁSÁRA 1869-TŐL NAPJAINKIG**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a **Földrajz** tudományágban

Írta: **Molnár D. István** angol-földrajz szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem **Földtudományok** Doktori Iskolája
(**Társadalomföldrajz-trületfejlesztés** programja) keretében

Témavezető: **Dr. Süli-Zakar István**

A doktori szigorlati bizottság:

elnök:	Dr. Csorba Péter	
tagok:	Ekéné Dr. Zamárdi Ilona	
	Dr. Kókai Sándor	

A doktori szigorlat időpontja: **2013. február 12.**

Az értekezés bírálói:

Dr.		
Dr.		
Dr.		

A bírálóbizottság:

elnök:	Dr.		
tagok:	Dr.		
	Dr.		
	Dr.		
	Dr.		

Az értekezés védésének időpontja: 20... ..

KÖSZÖNETNYÍLVÁNÍTÁS

Ezúton szeretném köszönetemet nyilvánítani mindazoknak, akik nélkül a dolgozat nem születhetett volna meg:

Mindenekelőtt köszönöm családomnak, hogy mindvégig mellettem álltak és türelemmel kitartottak.

Köszönet illeti témavezetőmet Prof. Dr. Süli-Zakar Istvánt, hogy elvállalta témavezetésemet és mindig támogatott, biztatott a munka megírását illetően. Számíthattam önzetlen segítségére, legyen szó az értekezés szakmai részeinek megírásáról, konferencia-részvételről vagy publikálási lehetőségről.

Hálás köszönettel tartozom Molnár Józsefnek, akire mint mentoromra tekintek, és aki immár több mint két évtizede, mint barát, kolléga és szerzőtárs is segít a szakmai előmenetelemben. Észrevételei, tanácsai nélkülözhetetlen segítséget jelentettek a munka megírása folyamán.

Köszönet illeti, Dr. Teperics Károlyt, aki az elővédés folyamán, mint opponens számos értékes szakmai tanáccsal járult hozzá a dolgozat jobbá tételéhez.

Ezúton is szeretném megköszönni Fodor Gyulának, aki a dolgozat angol nyelvű részeinek megírásában nyújtott nélkülözhetetlen segítséget.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
1. A témával kapcsolatos irodalmi áttekintés	4
2. Adatbázis és módszer	7
2.1. Adatbázis	7
2.2. Kutatási módszerek	9
3. A népességszám változása 1869–1989 között.....	14
3.1. Kárpátalja az Osztrák–Magyar Monarchiában.....	14
3.1.1. A közigazgatási rendszer változása.....	14
3.1.2. A népességszám térbeli eloszlásának változásai	16
3.1.3. A nemzetiségi összetétel változása 1869–1910 között	26
3.2. Háborús évek – a Monarchiától Csehszlovákiáig (1910-1921)	31
3.2.1. A közigazgatási rendszer változása.....	31
3.2.2. A népességszám térbeli eloszlásának változásai.....	31
3.2.3. A nemzetiségi összetétel változása 1910-1921 között	33
3.3. A cseh időszak (1921-1939).....	36
3.3.1. A közigazgatási rendszer változása.....	36
3.3.2. A népességszám térbeli eloszlásának változása	36
3.3.3. A nemzetiségi összetétel változása	37
3.4. A bécsi döntések és a II. világháború, ill. azok népességszám-rajzi következményei (1938-1946).....	39
3.4.1. A közigazgatási rendszer változása.....	39
3.4.2. A népességszám térbeli eloszlásának változása	41
3.4.3. A nemzetiségi összetétel változása	43
3.5. A szovjet hatalom évei (1946- 1989).....	47
3.5.1. A közigazgatási rendszer változása.....	47
3.5.2. A népességszám térbeli eloszlásának változásai	48
3.5.3. A nemzetiségi összetétel változása	50
4. A népességszám alakulás 1989-től napjainkig (2012)	54
4.1. A független Ukrajna demográfiai viszonyai	54
4.1.1. Történelmi háttér	54
4.1.2. A népesség száma és nemzetiségi összetétele.....	58
4.1.3. Ukrajna népesedéspolitikája az ország euroatlanti integrációs törekvéseinek tükrében.....	61
4.2. Kárpátalja demográfiai viszonyai 1989-től 2013-ig.....	68
4.2. 1. A közigazgatási rendszer változása.....	68
4.2.2. A népességszám térbeli eloszlásának változásai	72
4.2.3. Születési ráta	75
4.2.4. Halálozási ráta	81
4.2.5. Természetes szaporulat	83

4.2.6. Nemzetiségi összetétel	84
4.2.7. Nemek szerinti összetétel	95
4.2.8. Korösszetétel	96
4.2.9. Migráció	100
4.2.10. Települések népességszáma	103
4.2.10.1. A megye városai	103
4.2.10.2. Városi típusú települések	105
4.2.10.3. Faluhálózat	107
Összegzés és konklúziók	110
Angol nyelvű összegzés	116
Felhasznált irodalom	123
Ábrák jegyzéke	132
Angol nyelvű ábrák jegyzéke	135
Táblázatok jegyzéke	136

BEVEZETÉS

Kárpátalja (Закарпатська область) az Ukrán Köztársaság része, annak legnyugatibb megyéje, de magyar fordításban Kárpátaljai megyeként, vagy területként is szokták nevezni. Területe 12 752 km², mellyel az ország második legkisebb megyéje. Lakossága 1 251 634, amely 98,1 fő/km² népsűrűségnek felel meg (*Megyei statisztikai hivatal, 2012*).

A terület központja Ungvár. Közigazgatásilag 13 járásra oszlik. 11 város található Kárpátalján, melyből öt: Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász és Csap megyei alárendeltségű státusszal rendelkezik, tehát a járásokkal azonos hierarchia szinten helyezkedik el.

Kevés olyan területe van Európának, mely oly sok hatalom fennhatósága alá tartozott a XX. század folyamán, mint a mai Kárpátalja területe. A közel ezer évig Magyarországhoz tartozó területet először az I. világháború után szakították le az anyaországtól és közel 20 évig egy újonnan létrehozott ország – Csehszlovákia részét képezte. Ettől az időszaktól terjedt el Kárpátalja kifejezés a hivatali szóhasználatban is. Az 1938-as I. Bécsi döntés értelmében újra Magyarországnak ítélt földek csupán néhány évig, a Szovjet hadsereg megszállásáig voltak magyar fennhatóság alatt, a háborút követően a térség szovjet fennhatósága alá került. A Szovjetunió széthullását követően pedig, immár több mint 20 éve az Ukrán Köztársaság területének a része.

A geopolitikai változásokon túl a XX. század viharos évtizedei a terület lakosságának életére is jelentős hatással voltak. Jelentős változások mentek végbe a terület népességszámában, vallási és nemzetiségi összetételében is melyekre a hatalomváltások is kihatással voltak.

Hogy megvizsgálhassuk Kárpátalja népességszámának térbeli változásait a XX. század folyamán, különös tekintettel a hatalomváltások hatására, részletesebb, lehetőleg települési szintű adatokra van szükség. Sajnos azonban ezek az adatok a Szovjetunió fennállásának időszakában nem voltak hozzáférhetőek sem a statisztikai hivatalok révén, sem pedig a levéltári forrásokat illetően. A különböző korszakok adatsorait más-más ország hivatalaiból kellett beszerezni, ami szintén számos akadályt gördített a kutatók elé. Többek között ez is közrejátszhatott abban, hogy mind a mai napig nem jelent meg átfogó tanulmány, mely Kárpátalja mai területe népességszámának térbeli alakulását vizsgálja az adott időszakban, rámutatva a hatalomváltások népességszámra gyakorolt hatására.

A rendszerváltást követően Kárpátalján is hozzáférhetőek lettek a terület népességszámára vonatkozó statisztikai adatok. Igaz ugyan, hogy főként területi és járási bontásban álltak rendelkezésre és azok is csak 1-2 éves késéssel, a települési bontású adatsorok még ennél is jóval nagyobb késéssel lettek hozzáférhetőek a kutatók számára. Ám az 1989-es és 2001-es népszámlálások

eredményeinek egy része már települési szinten is rendelkezésre áll. Sajnos a kutatásainkat nagymértékben megnehezítette, hogy 2001 óta Ukrajnában hivatalos népszámlálás nem történt.

A dolgozat célja, hogy Kárpátalja népességszámára vonatkozó adatközlés és helyzetjelentés mellett, bemutassa annak számbeli alakulását, területi eltéréseit, illetve megvizsgálja, milyen hatással volt a népességszám alakulására a terület különböző fennhatóságokhoz való csatolása. Hiánypótlásként fontosnak tartjuk az adatok és vizsgálati eredmények térképen történő ábrázolását. A munka tudományágilag a népességföldrajz körébe tartozik.

Az elméleti munkák kritikai feldolgozása és az empirikus kutatások során az alábbi hipotézisek valóságtartalmát kívánjuk megvizsgálni:

1. A legnagyobb hatása a népességszám alakulására az I. és a II. világháborúnak volt.

2. Kárpátalja lakosságszámának alakulásában a vizsgált időszakban a jelentős területi eltérések mutatkoznak.

3. Az egyes nemzetiségek számának alakulása a tárgyalt időszakban jelentősen különbözött egymástól.

4. A hatalomváltások következtében mindig az államalkotó nemzet száma növekedett dinamikusabban.

5. A magyar nemzetiségű lakosság a vizsgált időszak folyamán egyre inkább a magyar-ukrán államhatár közelébe szorítkozik.

A dolgozat szerkezetét tekintve négy fejezetre oszlik. Az első fejezet a szakirodalmi áttekintéssel foglalkozik. A munka ezt követő részében az alkalmazott módszerek és a kutatásban felhasznált adatbázis kerül bemutatásra.

A harmadik fejezetben Kárpátalja mai területének népességszámát vizsgálja meg 1869-től 2012-ig. Így felhasználjuk az 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1941-es magyarországi, 1921 és 1930-as csehszlovák, az 1970 és 1989-es szovjet és a 2001-es ukrainai népszámlálás adatait. Sajnos a szovjet időszak 1959-es, 1970-es és 1979-es népszámlálásainak települési bontású népességszámai nem hozzáférhetőek, így ezen időszakokra csak járási szintű vizsgálatok végezhetőek.

A hatalomváltások a területen általában a közigazgatási rendszer változását vonták maguk után, így településeket csatoltak el, vontak össze, alapítottak, vagy szüntettek meg, új közigazgatási határokat húztak, ezért mielőtt egy korszak népességszámának vizsgálatát elvégeznénk, célszerűnek tartottuk a közigazgatási rendszer változásait is bemutatni.

A munka negyedik részében Kárpátalja jelenkori demográfiai viszonyai kerülnek bemutatásra. Azonban fontosnak tartottuk a fejezet elején Ukrajna demográfiai viszonyainak a bemutatását, hogy így összehasonlítási alapul szolgálhasson az ország legnyugatibb megye népességszámának vizsgálatához. Ugyanitt kapott helyet az ország demográfiai politikáját ismertető rész is, mely

intézkedések nagymértékben befolyásolják Kárpátalja demográfiai képének jelenlegi alakulását és a jövőbeli tendenciákra is kihatással vannak.

A változásokat minden esetben térképen szemléltetjük. A részletes települési szintű térképek a jobb áttekinthetőség érdekében a munkához tartozó, de különálló mellékletben kaptak helyet.

1. A témával kapcsolatos irodalmi áttekintés

„A hatalomváltások hatása Kárpátalja népességszámának alakulására 1869-től napjainkig” c. téma a népességföldrajz tárgykörébe tartozik, ezért a vizsgált szakirodalom többsége e tudományág művelőinek kutatásai révén jöttek létre. Ám a tárgyalt közel másfél évszázad eseményeinek megértéséhez, a népesség számbeli és területi változásai okainak feltárásához számos más határtudomány eredményei is felhasználásra kerültek a munka megírása során.

A kutatásunk elvégzéséhez az elsődleges forrást a népszámlálások adatai jelentették. Az adatközlés tekintetében legfontosabb közlemények a Központi Statisztikai Hivatal (*Központi Statisztikai Hivatal, 1993, 2000*) által láttak napvilágot. Szintén felhasználásra került a Teleki László Intézet munkatársa Sebők László által publikált 1869-es népszámlálás eredményeit bemutató kiadvány (*Sebők, 2005*), illetve a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal által közölt adatok (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 1992-2012*).

Számos statisztikai módszer került alkalmazásra a vizsgálatok során. A módszerek kiválasztásánál és a kutatások elméleti megalapozásánál fontos segítséget jelentettek Earl Babbie (*Babbie, 2001*), Vulkovics Emil (*Vulkovics, 2001*), Hoóz István (*Hoóz, 1987*) Hudzeljak Irina (*Hudzeljak, 2008*), és L. Rédei Mária (*Rédei, 2001*) vonatkozó publikációi.

Kárpátalja népességszámának változásával számos megjelent tanulmány foglalkozik. Kétségtelen, hogy a Kárpát-medence és ezen belül Kárpátalja népességének vizsgálatánál megkerülhetetlen Kocsis Károly neve, aki munkásságával megalapozta a Magyarországi modern etnodemográfiai kutatások alapját. Számos munkájában foglalkozik a Kárpát-medence, mint egységes tér népességszámával, nemzetiségi összetételével, külön kitérve az elszakított országrészek etnikai folyamatainak vizsgálatára is. Ebbe az irányzatba tartozik az 1998-ban megjelent *„Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin”* (Kocsis–Kocsis–Hodosi, 1998), a három évvel később világot látott *„Magyarok a határainkon túl”* (Kocsis–Kocsis–Hodosi, 1991) és az ezredforduló környező országaiban elvégzett népszámlálások eredményeit is feldolgozó, 2006-ban publikált *„Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989-2002)”* c. (Kocsis–Bottlik–Tátrai, 2006) tanulmány is.

Külön Kárpátalja etnikai összetételével foglalkozó tanulmányok is jelentek meg Kocsis akadémikus tollából (Kocsis, 1999). Az egyes, határon túli magyar közösséggel is rendelkező elszakított területek nemzetiségi összetételét vizsgáló térképsorozat egyik tagja a *„Kárpátalja mai területének etnikai térképe”*, mely 2001-ben látott napvilágot és kifejezetten a kárpátaljai etnikai folyamatokkal foglalkozik (Kocsis, 2001). Azonban ezek a tanulmányok főként a terület nemzetiségi összetételére, annak időbeli változására helyezik a fő

hangsúlyt, a népességszám alakulásának térbeli vizsgálatára nem térnek ki részletesen. Ezzel összhangban a térképek is többnyire a nemzetiségi összetétel adott időpontra vonatkozó állapotjelentéseként értelmezhetők.

A 90-es évektől Kárpátalján is egyre több tanulmány foglalkozik a terület népességföldrajzával, azon belül a magyarok számának és térbeli eloszlásának vizsgálatával. A legfontosabb tanulmányok Molnár József (*Molnár–Molnár D.*, 2005), Csernicskó István (*Csernicskó*, 1998) és Dupka György (*Dupka–Horváth–Moricz*, 1990) vonatkozó vizsgálataiból születtek.

A szovjet éra legrészletesebb hozzáférhető, Kárpátaljára vonatkozó leírásai és adatai Szabó László – „*Kárpátaljai demográfiai adatok*” tanulmányában találhatóak (Szabó, 1993). Azonban ezeket az adatokat kritikus hozzáállással kell kezelni, ugyanis példának okáért a szerző közli a megye összetételére vonatkozó nemzetiségi adatokat százalékban 1946-tól egészen 1991-ig éves bontásban, miközben a nemzetiségi hovatartozást a Szovjetunióban önbevallásos alapon határozták meg a népszámlálások alkalmával, melyekből a szerző által tárgyalt időszakban csupán négyet bonyolítottak le.

A témával foglalkozó szovjet kutatók közül mindenképpen meg kell említeni még Anucsint, akik 1956-ban elkészítette a „*Szovjet Kárpátontúl földrajzát*”, melyben részletesen foglalkozik a népesség számával és korösszetételével (Anucsin, 1956). Talán még ennél is jelentősebb Kopcsak V. P és Kopcsak Sz. I. által 1977-ben Lembergben megjelentetett „*Kárpátalja népessége az elmúlt 100 évben*” c. munkája (Kopcsak–Kopcsak, 1977).

Az utóbbi időben az ukrán tudományban Dnyisztrjanszkij Miroszláv neve hangzik el a leggyakrabban ha Ukrajna népességéről, nemzetiségi összetételéről vagy politikai földrajzról esik szó (Dnyisztrjanszkij, 2008). Sabasova Ljudmila tollából szintén számos Kárpátalja népességével foglalkozó tanulmány jelent meg az utóbbi időben (Sabasova, 2005).

Számos Kárpát-medencével, illetve Ukrajnával foglalkozó kötetben találkozhatunk Kárpátalja népességszámának leírásával. Az előbbiekhöz sorolható Hajdu-Moharos József – „*Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia. Kárpátalja leírása*” (Hajdu-Moharos, 1995), míg az utóbbihoz Karácsonyi Dávid – „*Ukrajna vidékföldrajza*” (Karácsonyi, 2010), vagy a Kocsis Károly, Leonid Rudenkó és Schweitzer Ferenc által szerkesztett „*Ukraine in Maps*” (Kocsis–Rudenko–Schweitzer, 2008).

A népességszám történeti alakulásának vizsgálatához elengedhetetlen a történelmi források, korszakelemzések tanulmányozása, hogy világos képet kaphassunk az adott terület népességszámának alakulására ható tényezőkről.

A XX. század első évtizedeinek áttekintéséhez fontos ismeretek nyerhetők Mandrik Ivan „*Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején*” c. tanulmányából (Mandrik, 1997).

Az 1918–1945 közötti időszak Kárpátaljai történelmét mélyrehatóan tanulmányozza és igényesen mutatja be Botlik József kétkötetes műve „Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján” (Botlik, 2005). Széleskörű betekintést kaphatunk a terület politikai, közigazgatási és nemzetiségpolitikai eseményeibe. Részletes leírással találkozhatunk a csehszlovák hatalom által kezdeményezett, a magyar településrendszer egységét megbontani hivatott ruszin telepesfalvak megalakulásáról, a magyar lakossággal szemben alkalmazott csehszlovák államhatalmi negatív diszkriminációjáról. Ugyanezt a korszakot mutatja be Zseliczky Béla „Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekében 1920–1945” c. munkája is (Zseliczky, 1998).

A világháborút követő szovjet megtorlások, a magyarokat ért retorziók, a „Malenykij robot”, a donbaszi munkaszolgálat magyar és német lakosságot érintő negatív hatásokról, a számszerű adatok ismertetésének igényességével és levéltári források alátámasztásával találkozhatunk Molnár D. Erzsébet tanulmányaiban (Molnár D., 2012).

A szovjet éra történelmi Kárpátaljai eseményeiről Oficinszkij Román vonatkozó tanulmányaiban olvashatunk, többek között a Fedinec csilla és Vehes Mikola által szerkesztett „Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra” c. monográfia „Szovjet Kárpátalja (Kárpátontúli terület) 1944–1991” c. fejezetében (Oficinszkij, 2010).

A kutatás eredményeinek térképen történő ábrázolásához, az ábrázolási módszerek kiválasztásához számos a térképészet és geoinformatika tárgykörébe tartozó irodalom került feldolgozásra. A legfontosabbak Unger János – „Bevezetés a térképészetbe” (Unger, 2006), Papp-Váry Árpád – „Térképétudomány. A pálcikatérképtől az űrtérképig” (Papp-Váry, 2007), illetve Lóki József – „GIS alapjai” (Lóki, 1998) c. művei.

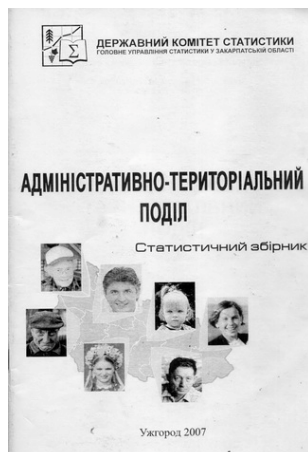
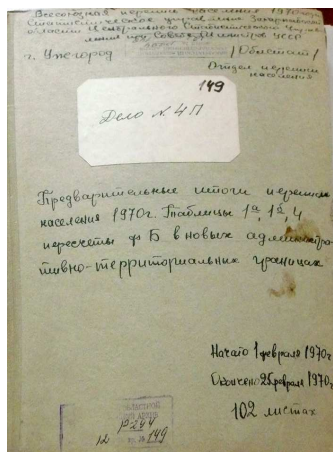
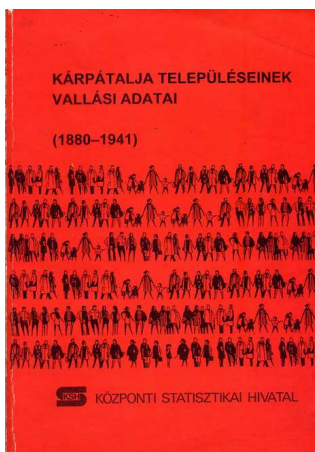
2. Adatbázis és módszer

2.1. Adatbázis

A munka fő célja, hogy megvizsgáljuk, milyen hatásai voltak a Kárpátalja mai területén bekövetkezett államhatalom-váltásoknak a népesség számának alakulására, térbeli elhelyezkedésére, az egyes nemzetiségek térbeli elhelyezkedésére. A pontosabb térbeli változások felderítése céljából járási és települési bontású adatok vizsgálata a célszerű, hiszen a kisebb területen bekövetkezett népességszám változás (települések megalakulása, felosztása) nem mindig mutatható ki egy nagyobb közigazgatási egység területét vizsgálva, így az okok feltárása is akadályokba ütközik. A vizsgálatok a legtöbb esetben a népszámlálási adatokra támaszkodnak.

A vidéket érintő első népszámlálást az első európai népszámlálás után 28 évvel Mária Terézia rendelte el. Az 1777-ben hozott intézkedés, vagyis a népszámlálás megszervezése és végrehajtása a királynő 1780-ban bekövetkezett halála miatt fiára, II. József-re maradt. Az összeírás 1784 és 1787 között sikeresen lezajlott. Sajnos hozzáférhető, települési bontású adatok nem állnak rendelkezésünkre, így a vizsgálatainkat nem tudtuk kiterjeszteni erre az időszakra.

Magyarországon az első hivatalos statisztikai szolgálatot 1867-ben alapította meg az akkori kormány. Az új szervezet feladata volt egy, az ország egész területére kiterjedő, teljes körű népszámlálás megszervezése, amely magában foglalja a lakások számbavételét is. Az első hivatalos magyar népszámlálásra 1869-ben került sor. A Kárpátalja mai területére vonatkozó, települési bontású népességszám adataihoz a Teleki László Intézet által kiadott „Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai” c. Sebők László által összeállított kiadványból jutottunk hozzá (Sebők, 2005). A kutatásaink is eddig az időpontig nyúlnak vissza és felhasználják az ezt követő, már az 1871-ben megalakult Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1880, 1890, 1900 és 1910-es évekre vonatkozó összeírásait. Az 1880, 1900, és 1941-es magyarországi, illetve az 1920-as Trianoni békediktátum következtében elcsatolt és immár a csehszlovák állam által végrehajtott 1921-es és 1930-as évi népszámlálások adatai a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott „Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)” c. kiadványban férhetők hozzá (1. ábra) (Központi Statisztikai Hivatal, 1996).

1. ábra. A munka folyamán felhasznált magyarországi (baloldali kép), szovjet (középső kép) és ukrán (jobb oldali kép) adatforrások

A szovjet időszakra vonatkozólag sajnos kevés adat áll rendelkezésünkre, mivel a települési bontású népszámlálási adatokat nem publikálták. Az első lakosság összeírást Kárpátalján a Szovjetunióhoz csatolást követően 1944-ben rendelték el, azonban ez nem népszámlálás volt, csupán a községi tanácsok állítottak össze a településen tartózkodó lakosság számáról listát. Ezen listát titkosították, így nem sikerült felhasználni a munkában. Az első hivatalos szovjet népszámlálást Kárpátalján 1959-ben végezték el, sajnos ezek az adatok sem hozzáférhetőek, sem az Ungvári Állami levéltárban, s a Megyei Statisztikai Hivatal sem tudta rendelkezésünkre bocsátani, egyéb forrásból sem tudtuk beszerezni ezeket.

2. ábra. Szovjet népszámlálási agitációs plakát

Az ezt követő 1970-es népszámlálás adatainak települési bontású lapjaihoz az Ungvári Állami Levéltárban sikerült hozzájutni, ez is csupán a lakosság számát és nemi összetételét tartalmazó kézzel írott füzet formájában állt rendelkezésre (2. ábra).

Az 1979-es népszámlálás településekre vonatkozó adatai sajnos nem állnak rendelkezésünkre, így csupán a járások szintjén tudjuk a lakosságszám változását megvizsgálni. Az ezt követő 1989-es szovjet és a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal által 2007-ben kiadott „Adminisztratív területi felosztás” (Адміністративно-територіальний поділ) kiadványban hozzáférhetőek, így mi is az itt közölt adatokat vettük a kutatásaink alapjául (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2007).

2.2. Kutatási módszerek

Kutatásaink során számos a népességföldrajz által használt kutatási módszert alkalmaztunk.

A népességföldrajzi jelenségek, folyamatok feltárásának legfontosabb módszereként az **elsődleges források elemzését** és feldolgozását tekintetük. Esetünkben ezek az állapotfelvételek a népszámlálások Kárpátaljára vonatkozó adatait takarják. Összegyűjtöttük az 1969-től 2001-ig a vizsgált területet érintő népszámlálások adatait és egységesen Excel táblázatban rögzítettük, figyelembe véve az időközben egyesült vagy szétvált települések népességszámának hovatartozását.

A népességfolyamatok okainak mélyebb feltárása érdekében másodlagos forráselemzés következtében számos a témával foglalkozó **szakirodalmat** vizsgáltunk meg és hasonlítottuk össze az általunk számított, illetve az elsődleges forrásokban szereplő adatokkal, eredményekkel.

A folyamatok **történelmi** aspektusból történő vizsgálata során a népességszám alakulásának történelmi hátterét vizsgáltuk meg, a változások lehetséges okainak feltárása érdekében.

A **földrajzi lehatárolás** következtében meghatároztuk azokat az adminisztratív határokat, melyekre vonatkozólag a kutatást kiterjesztjük. Esetünkben ez Kárpátalja mai területe, a mai járások határai, településhatárok az 1914-es és a 2007-es adminisztratív felosztás szerint.

A következőkben **összehasonlítottuk** a különböző népszámlálások adatait és kiszűrtük az átlagtól eltérő változásokat. Összehasonlításra kerültek az adminisztratív területi egységek is, mellyel a területi különbségeket igyekeztünk bemutatni.

Az adatok szemléletesebb bemutatása érdekében a Microsoft Excel program segítségével megszerkesztett **táblázatok és diagramok** is helyet kapnak a munkában.

Számos matematikai és statisztikai módszer alkalmazására is sor kerül. Ezek az **átlag számítás, százalék számítás, minimum és maximum értékek meghatározása**.

Kárpátalja településeit objektív típusképző módszer, a **clusteranalízis** segítségével csoportosítottuk. A clusteranalízis lényege abban áll, hogy a különböző, a vizsgálat tárgyát képező, objektumokat azok hasonlósága és közös tulajdonságai alapján csoportosítja. Ez tulajdonképpen egy kódolási művelet, amikor a több jellemzővel leírt objektumot egyetlen számmal, csoportjának kódjával (*Babbie, 2001, Dévényi, Gulyás, 1988*).

Súlypontvizsgálatnak is alávetettük a népesség elhelyezkedését. Ehhez Kárpátalja méreteiből adódóan alkalmasnak találtuk a síkkoordináta-rendszer használatát. A települések derékszögű koordinátáit a megye térképéről olvastuk le. Egy bizonyos népességcsoport súlypontjának Descartes-féle koordinátáit az alábbiak alapján határoztuk meg:

$$x = \frac{\sum_{i=1}^n N_i x_i}{\sum_{i=1}^n N_i}, \quad y = \frac{\sum_{i=1}^n N_i y_i}{\sum_{i=1}^n N_i},$$

ahol:

n – a települések száma,

N_i – az i -edik település népességszáma,

x_i – az i -edik település x koordinátája (Descartes-féle koordináta-rendszerben),

y_i – az i -edik település y koordinátája (Descartes-féle koordináta-rendszerben),

$i = 1, 2, \dots, n$.

A súlypontelemzést elvégeztük Kárpátalja össznépességére és nagyobb nemzetiségeire vonatkozóan is. A súlypontok elhelyezkedése tájékoztat az adott népek össznépességen belüli földrajzi elhelyezkedésének sajátosságairól (*Babbie, 2001*). A súlypontvizsgálatot az **IBM SPSS Statistics** szoftverrel végeztük (*Ketskemény, 1996*).

A születési ráta vizsgálatánál a **regionalizálás** módszerét alkalmaztuk. A regionalizálás alapjául objektív csoportképző módszer, a clusteranalízis szolgált. Tekintve, hogy a regionalizálás földrajzilag összefüggő csoportokba való besorolást jelent, a clusterelemzés során figyelembe vett változók közé a születési ráta mellé a tanácsközpont település **derékszögű földrajzi koordinátáit**

is besoroltuk. Az eltérő mértékegységek realisabb összevethetőségét **standardizálással**, azaz a változók szórásának egyre való transzformálásával javítottuk. Az összevonások alapjául szolgáló hasonlósági mérőszámként az **euklideszi távolságok** szolgáltak. Az összevonásokat 15 csoportnál hagytuk abba, mivel a következő összevonás jelentős ugrást jelentett volna a hasonlósági mérőszámokban.

A **kartográfiai kutatási módszer** következtében az eredményeket térképen ábrázolva, a térbeli eltérések és jellegzetességek további feltárása vált lehetővé. Az alkalmazott ábrázolási módszerek közül a jelmódszer segítségével a települések lakosságszámát, a felületi módszerrel a település- és járathatárokat, a kartogram és kartodiagram módszer segítségével az egyes közigazgatási egységekben végbement népességszám változásokat szemléltettük (Unger, 2006).

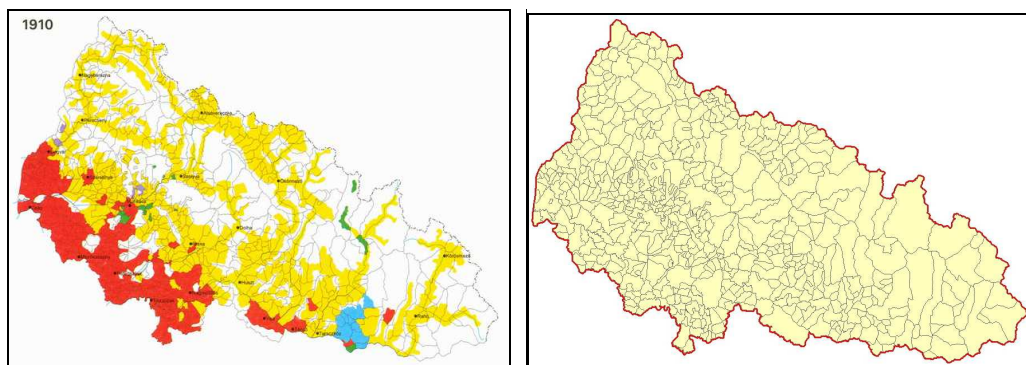
A munkában fontos szerep jut az eredmények térbeli ábrázolásának, melyeket az ArcGIS 10.0 szoftver segítségével végeztünk el. Ez a világon az egyik legnépszerűbb asztali GIS, és térképező szoftver. ArcGIS 10.0 biztosítja az adatok megjelenítését, lekérdezését, elemzését, és integrálását. Készíthetünk és szerkeszthetünk új és meglévő földrajzi adatokat (Lóki, 1998).

Az ArcGIS, három önálló alkalmazásból áll. Az ArcGIS három eleme az ArcCatalog, az ArcMap, és az ArcToolbox. Az ArcCatalog segítségével tudunk böngészni az adataink közt, tudjuk rendszerezni azokat. Itt lehet új üres shapefájlt is létrehozni. Csatlakozhatunk ArcIMS szerverekhez, SDE adatbázisokhoz, szerkeszthetjük a metaadatléírásokat. Az ArcMap a térképmegjelenítő, -készítő, -elemző, -szerkesztő szerepét tölti be, például itt szerkeszthetjük, innen nyomtathatjuk térképeinket. Az ArcToolbox a konverzióknál elengedhetetlen, lehetőséget nyújt saját makrók építésére (www.esrihu.hu).

A legtöbb adatnak van földrajzi összetevője, amit valamilyen helyhez hozzá lehet fűzni, címek, postai irányítószámok, GPS-pontok, népszámlálási körzetek, városok, régiók, országok és egyéb helyek. Az ArcView lehetővé teszi számunkra, hogy megjelenítsük, felfedezzük és elemezzük a földrajzi adatok jellemző mintázatait, kapcsolatait, irányvonalait, tehát olyan dolgokat, amelyek az adatbázisokban és táblázatkezelőkben nem egykönnyen jeleníthetők meg.

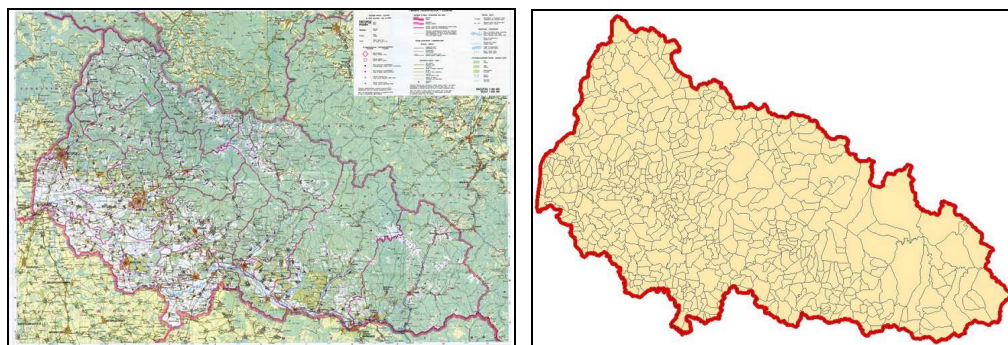
Az adatok feltüntetéséhez szükséges alaptérképeket két helyről szereztük be. Az 1869-1941-es időszak ábrázolása Kocsis Károly „*Kárpátalja mai területének etnikai térképe*” c. térképművét használtuk fel (Kocsis, 2001). Az egységes adatkezelés és könnyebb feldolgozhatóság érdekében a települések 1914-es határait vettük figyelembe, itt felhasználtuk Zentainak „*A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*” c. atlaszát (Zentai, 2003). Azon települések népességszámát, melyek később alakultak, azon település

népességszámaival kezeljük, melyek területéből kialakultak. Csak azokat a településeket tüntettük fel a térképen, melyek Kárpátalja mai területén helyezkedtek el (3. ábra).

3. ábra. Kocsis Károly nemzetiségi térképe és a felhasználásával elkészült települési alaptérkép

A településhatárok a történelem folyamán folyton változtak, települések jöttek létre, váltak szét, vagy egyesültek, de a szovjet érában a települési határokat oly mértékben megváltoztatták, hogy a mai határoknak inkább megfelelő településtérkép használata vált indokolttá. Ennek a célnak az Ukrán Állami Geodéziai Szolgálat Kartográfiai és Kataszteri Hivatala által kiadott Kárpátalja politikai adminisztratív térképe felelt meg (*Kartográfia*, 2007).

4. ábra. Az Ukrán Állami Geodéziai Szolgálat Kartográfiai és Kataszteri Hivatala által kiadott Kárpátalja politikai adminisztratív térképe és az alapján elkészült Kárpátalja mai adminisztratív térképe

A térképen csak a községi tanácsok határai vannak feltüntetve, egy közigazgatási egységhez akár több település is tartozhat, mivel jelenleg Kárpátalján 609 település van, mely 307 községi tanács, 19 városi típusú település és 11 városi tanács hatáskörébe tartozik, így azon települések határát,

melyek többedmagukkal alkotnak közigazgatási egységet magunk határoztuk meg a leginkább valószínű természetföldrajzi határ mentén (4. ábra). Az elemzésnél és ábrázolásnál figyelembe vettük a települések egyesülésének és szétválásának tényét, melyet minden korszak tárgyalásánál, a közigazgatási rendszernél ismertetünk.

A térképeknél minden esetben WGS 84 elipszoidot alkalmaztunk, a térképek UTM vetületi rendszerben vannak.

3. A népességszám változása 1869–1989 között

3.1. Kárpátalja az Osztrák-Magyar Monarchiában

3.1.1. A közigazgatási rendszer változása

Kárpátalja mai területe 1919-ig nem képezett önálló közigazgatási egységet. Az Osztrák-Magyar Monarchia területként Magyarország Északkeleti- Felvidék részét képezte (5. ábra). A „Kárpátalja” megnevezéssel írott formában először 1889. október 27-én találkozhatunk a Munkácson indult Kárpátalja című, vasárnaponként megjelenő politikai és társadalmi hetilap fejlécén (Botlik, 2005). Egyébként az itt élő magyarság a Kárpátalja szót a Mátraalja, Hegyaljához stb. hasonlóan képzett tájnévként ekkor már évtizedek óta használta és csak Kárpátok alján elterülő alföldi részt értette alatta. A ruszin lakosság körében a szó tükörfordításaként a „Podkarpattyje” elnevezés terjedt el.

5. ábra. Kárpátalja mai területe Magyarország részeként 1914-ben
(Forrás: Saját szerkesztés Zentai, 2003 alapján)

A mai Kárpátalja 6 történelmi vármegye területét érintette, ezek: Ung megye, Bereg megye, Ugocsa-megye, Máramaros-megye, Szabolcs-megye és

Szatmár-megye. Szabolcs megyéből csak három (Eszeny, Szalóka és Tiszaágtelek) Szatmár megyéből csak egy település (Nagypalád) került Kárpátalja kötelékébe (6. ábra).

6. ábra. Kárpátalja mai területe a történelmi Magyarország keretén belül
(Forrás: Saját szerkesztés Zentai, 2003 alapján)

A megyék közigazgatási alegységei a járások voltak, melyek nem minden esetben estek egybe a mai járások területével és a számuk sem megegyező. Ung vármegye, mely a mai Kárpátalja nyugati részén terült el, 6 járásból és egy rendezett tanácsú városból (Ungvár) állt. Központja Ungvár volt. A Szobránci, Nagykaposi, Ungvári, Szerednyei, Perecsenyi és Nagybereznai járások alkották. A járások nevei megegyeztek a közigazgatási központjuk nevével. A Nagybereznai és Perecsenyi járások területei megegyeztek a mai Kárpátalja azonos nevű járásainak területével. A Szobránci járás teljes egészében a mai Szlovákia területén helyezkedik el. A Nagykaposi és az Ungvári járások részben a mai Szlovákia, részben a ma Kárpátaljához tartozó területeket foglalják el. Az egykori Nagykaposi járás keleti része, illetve a hajdani Szerednyei járás a jelenkori Ungvári járás területéhez tartozik (1. melléklet).

Bereg vármegyét 7 járás és 1 rendezett tanácsú város (Munkács) alkotta (2. melléklet). Központja Beregszász volt. Járásai az Alsóvereczkei, Szolyvai,

Latorczai, Munkácsi, Felvidéki, Mezőkaszonyi és Tiszaháti járás. A Szolyvai, Munkácsi, Alsóvereczkei és Mezőkaszonyi járások központjai az azonos nevű települések voltak. A Latorczai járás központja a mára Munkácsba olvadt Oroszvég, a Felvidéki járásnak Ilosva, a Tiszaháti járásnak Beregszász volt a központja. A mai Kárpátalja Volóci, Szolyvai, Munkácsi, Ilosvai és Beregszászi járások területeit érintette Bereg vármegye. A Latorczai járás mára nem létezik, annak települései a Munkácsi járáshoz tartoznak. A Tiszaháti és a Mezőkaszonyi járások sem léteznek az akkori formában. Mindkét járás délnyugati területei a jelenkorban Magyarország területét képezik, északkeleti részüket egyesítették és a mai Beregszászi járás részét képezik.

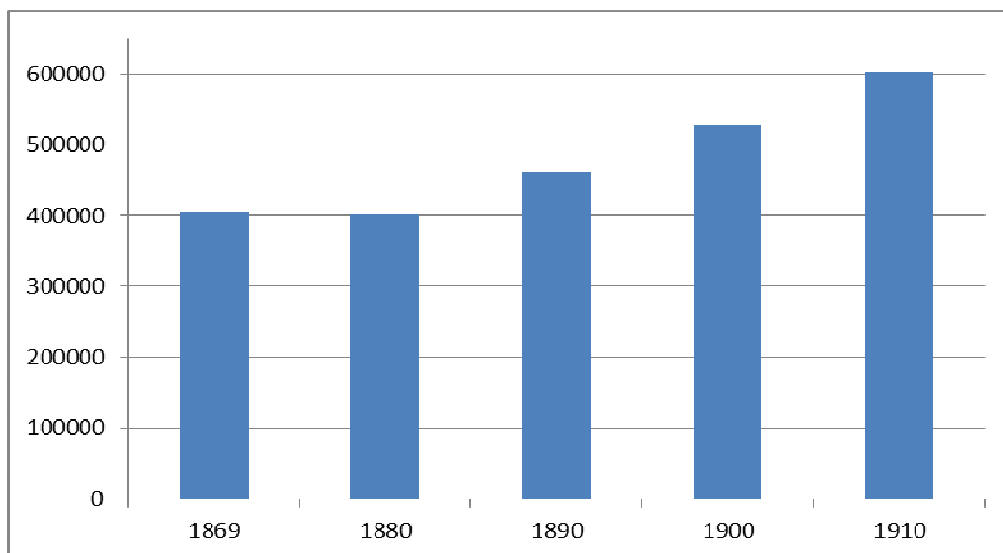
A hajdani Ugocsa vármegye két járásból állt, Nagyszőlős központtal. A Tiszáninneri járás központja Nagyszőlős volt, a Tiszántúli járásé Halmi. Mára a Tiszántúli járás délkeleti területe Romániához tartozik (3. melléklet). A Tiszántúli járás északnyugati része, a Tiszáninneri járás, illetve a Szatmár megyéből átcsatolt Nagypalád nagyrészt a mai Nagyszőlősi járás részeit képezik.

A mai Kárpátalja keleti része Máramaros vármegyéhez tartozott (4. melléklet). A vármegye 10 járásra oszlott, központja Máramarossziget volt. A mai Kárpátaljához a megye északnyugati fele tartozik, melyet az Ökörmezői, Dolhai, Huszti, Técsői, Taracvizi, Tiszavölgyi és Szigeti járások alkottak. A vármegye délkeleti része, a hajdani megyeközponttal, a Visói, Izavölgyi, Sugatagi és a Szigeti járás déli részével Románia területét képezik.

A mai Kárpátalja területén 1914-ben 490 település volt, melyek közül a legtöbb, szám szerint 219, Bereg vármegyéhez tartozott. 109 település tartozott Ung-megyéhez, 103 Máramaros-megyéhez, 55 Ugocsa-megyéhez, Szabolcs-megyéhez 3, Szatmár-megyéhez 1 település (5. melléklet).

3.1.2. A népességszám térbeli eloszlásának változásai

Ha az Osztrák-Magyar Monarchia időszakát vizsgáljuk, azaz annak egy részét, az 1869 és 1910 közötti időszakot, az látjuk, hogy a lakosság száma jelentősen nőtt, közel másfélszeresére 405 310 főről 602 774-re. A népszámlálások adatait vizsgálva kitűnik, hogy csupán az 1869–1880 közötti időszakban csökkent a terület népességszáma, az ezeket követő népszámlálások dinamikus növekedést mutatnak (7. ábra). Ezért érdemes az adott korszakot két részben tanulmányozni. Külön kell megvizsgálni az 1869–1880 közötti és az 1880–1910 közötti időszakot.

7. ábra. Kárpátalja népességszámának változása 1869–1910 között (fő)

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 és Sebők, 2005 alapján)

Kárpátalja területének népességszáma 1869-ben 405 310 fő volt. A legnagyobb népességszámmal már akkor is a terület keleti részén elterülő Máramaros megye rendelkezett nem csak nagyobb kiterjedésének, de a népesebb falvak nagyobb számának köszönhetően is (6. melléklet). Bereg megye kárpátaljai részének lakosságszáma ekkor 140 191 fő volt. Máramaros kárpátaljai területének lakosságszáma nem sokban maradt el 133 425 fővel. Ung megye lakosainak száma Kárpátalja területén 76 158 fő volt, Ugocsáé 50 823. A Szabolcs megyéhez tartozó Eszeny, Tiszaágtelek és Szalóka lakosainak száma 2654, míg az egyetlen a területen található szatmári település – Nagypalád népességszáma 1045 fő volt.

1869-ben a területen lévő 489 település átlagos lakosságszám 827 fő volt. A Máramarosi megye területén 102 település volt, melyek átlagos lakosságszáma 1308 fő, Bereg 219 településének 640 fő, Ung 109 településének 699, Ugocsa 55 településének 106 fő volt az átlagos lakosságszáma.

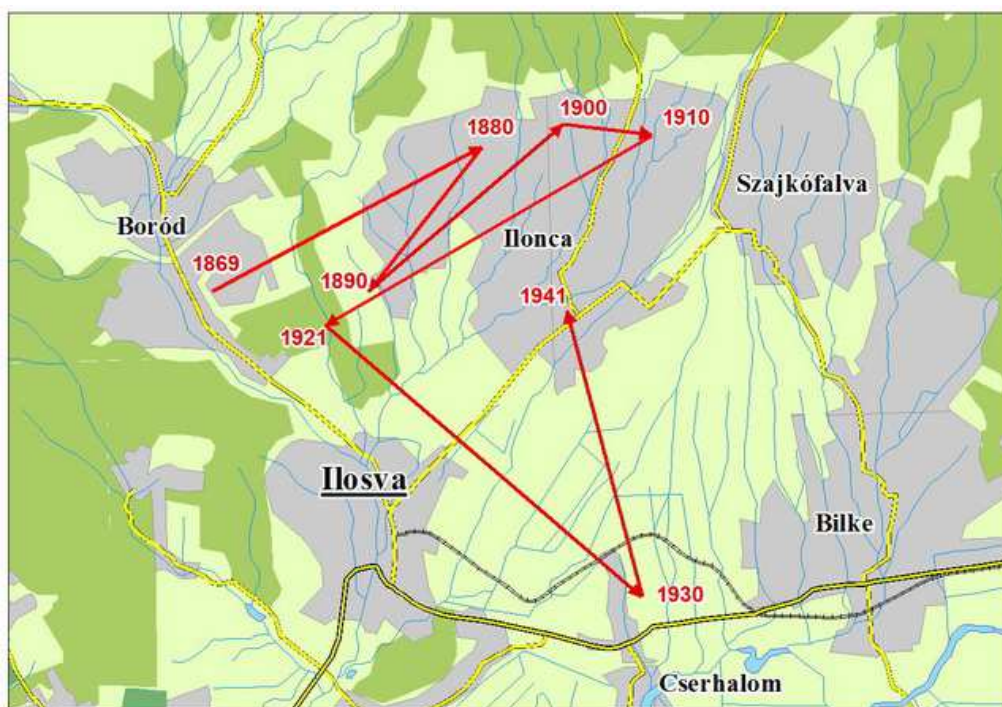
A vidék legnépesebb települése ekkor Ungvár volt, 11 373 lakossal. Öt ezer felett volt a lakosságszáma még 4 településnek: Munkács - 8602, Huszt - 6413, Beregszász - 6272, Körösmező - 5676 fő. További hét településnek a lakosságszáma meghaladta a 3 ezer főt, melyek közül 4 Máramarosban (Rahó - 4171, Visk - 3616, Alsóapsa - 3420, Nagybocksó - 3187), kettő Bereg megyében (Bilke - 3633 és Nagylucska - 3217) és egy Ugocsában (Nagyszőlős - 4643) volt. Nagy településnek számított még ekkor: Vári, Herincse, Kövesliget, Veléte, Ilonca, Nagyrákóc, Beregrákos, Havasköz, Magyarkomját,

Tiszaújlak, Ökörmező, Felsőapsa, Középpapsa, Dombó, Irhóc, Técső és Nagydobrony is (7. melléklet).

1869 és 1880 között Kárpátalja mai területének lakosságszáma lecsökkent 405 310-ről 401 280 főre. 1869-ben Kárpátalja össznépességének súlypontja a maitól északkeletre helyezkedett el, 1869 és 1880 között a súlypont enyhe északkeleti irányú elmozdulást végzett (8. ábra). A népességszám csökkenésének és súlyponteltolódás okainak kiderítésére megvizsgáltuk az egyes települések népességváltozását, illetve megpróbáltuk kideríteni, hogy van-e valamilyen területi jellegzetessége a változásoknak.

A klaszteranalízis folyamán 7 településcsoportot sikerült elkülönítenünk a település térbeli elhelyezkedése és a lakosságszám változásának aránya (8. melléklet). Megállapítható, hogy a legnagyobb népességszámcsökkenés a síkvidéki területeken ment végbe, annak is nyugati részén. Összességében a megye nyugati területén, a mai Nagybereznai, Perecsenyi, Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi és Ilosvai járások területén a népességszám csökkenés aránya jelentős mértéket mutatott, ezen belül is a legnagyobb arányú csökkenés a Beregszászi és a Munkácsi járások területén volt. Kivételt ez alól csak a városok (Ungvár, Munkács, Csap, Beregszász, Mezőkaszony, Tiszaújlak), illetve két a Nagybereznai járásban található település, Csontos (511-ről 711-re) és Sóslak (243-ről 382-re) jelentett. Több felső-Ung-völgyi falu lélekszáma növekedett.

A népességszám ily arányú csökkenése az 1872-1873-as kolerajárvány nagyobb síkvidéki pusztításával függ össze. A járvány Lengyelország felől érkezett Kárpátaljára, először 1872. szeptember 14-én észlelték Ung vármegyében, majd Bereg, Ugocsa, Máramaros megyéket is megfertőzte, pusztításokat végzett egész Északkelet-Magyarország területén. Források szerint Bereg vármegyében 4972, Máramarosban 2149, Ugocsában 988, Ung vármegyében 3523 fő, a négy vármegyében összesen 11 632 fő esett áldozatául a kórnak (Kótyuk, 2008). A legtöbb áldozatot Bereg vármegyében követelte a betegség, így csak Munkácson 482, Beregszászon 264-en haltak meg a betegségben. További negatív hatással járt a népességszámra az 1879 telén a vidéket érintő éhínség, illetve ugyanebben az évben kitört, több száz gyermekéletet követelő diftéria járvány, továbbá a negatív migrációs mérleg is.

8. ábra. Kárpátalja össznépessége súlypontjának elmozdulása 1869–1941 között

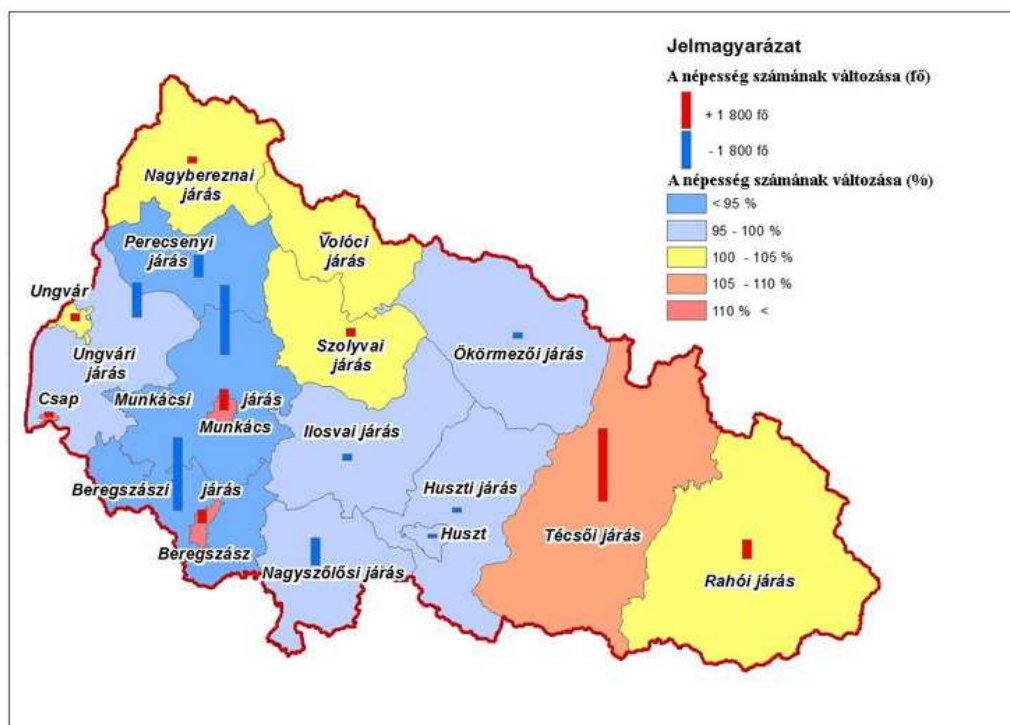
(Forrás: Saját szerkesztés)

A mai Szolyvai járás északi részén, a Volóci és az Ökörmezői járás területén egyes települések népességszámának alakulásában kis arányú csökkenés, másoknál kis arányú növekedés volt tapasztalható, összességében a terület lakosságszáma stagnálást mutatott. Csupán két településen – Lengyelszálláson és Rekettyén csökkent jelentős arányban a lakosok száma, Rekettyén 272-ről 142-re, Lengyelszálláson 400-ról 260-ra csökkent népességszám.

A terület keleti részén a népesség számának a növekedése volt megfigyelhető. Igaz egyes településeken csökkent a lakosság száma (Alsóapsa, Úrmező, Rahó), ám jelentős arányban csupán Rászócskán (384-ről 253 főre) esett vissza a népesség száma. A népességszám növekedése kolerajárvány kisebb arányú pusztításával, illetve a Máramarosra mind a mai napig jellemző magasabb természetes szaporulattal magyarázható.

Ha mai közigazgatási határok szerint vizsgáljuk meg a területet, a legnagyobb, több mint 5%-os népességcsökkenést a Beregszászi, Munkácsi és Perecsenyi járások területén detektálhatjuk a vizsgált időszakban. Kisebb arányú, 5% alatti csökkenés figyelhető meg az Ungvári, Nagyszőlősi, Ilosvai,

Huszti és Ökörmezői járásban és Huszton. Enyhe növekedés mutatható ki az északi járásokban, így a Nagybereznai, Volóci és Szolyvai járásban, illetve a Rahói járás területén. A Técsői járás területén 9%, Beregszász és Munkács városban több mint 10%. A legnagyobb arányban Csap város lakossága, 32% nőtt, 902-ről 1187 főre (9. ábra). A lakosságszám rohamos növekedése az 1870-es évek elején megkezdődött Kisvárdá–Csap vasútvonal építésével párhuzamosan indult be, melyet 1873. február 4-én adtak át a forgalomnak (MÁV, 2009). A munkahelyteremtésnek köszönhetően, később a település vasúti csomóponti szerepének növekedésével a település lakosságszáma is erőteljesen növekedésnek indult az 1870-es években.

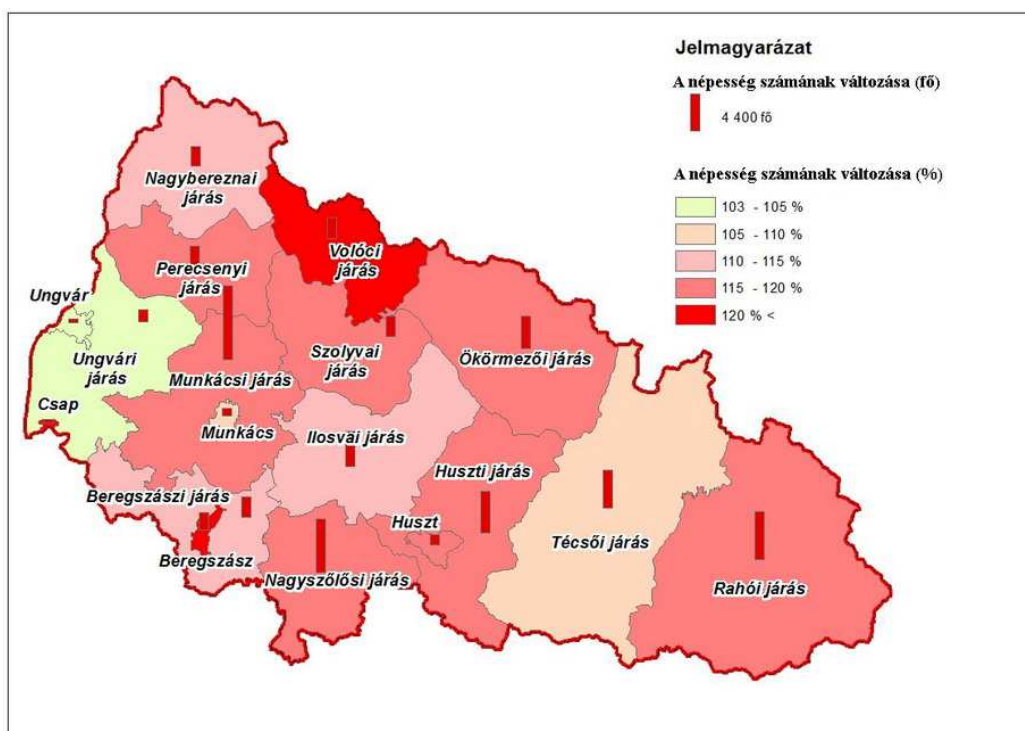

9. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1869-1880 között

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 2000 alapján)

A következő 10 évben, 1880 és 1890 között a súlypont délnyugat felé helyeződött, ami a síkvidéki járások nagyobb népességszám növekedését jelenti. Kárpátalja népességszáma 1890-re 458 212 főt tett ki. A népesség számában jelentős, (15-20%) növekedés következett be a Munkácsi (8821 fő) és a Nagyszőlősi (6411 fő) járások területén. A súlypont déli irányú elmozdulását főként a Nagyszőlősi járás és a Huszti, Técsői és Rahói járások déli részén lévő

települések magasabb népszaporulata idézte elő, míg a délnyugati és nyugati irányú eltérés a Munkácsi járás és a Beregszászi járások, továbbá Beregszász nagyobb arányú népességnövekedésének volt köszönhető. Ezzel párhuzamosan a terület északi részén a népesség számának növekedése jóval alacsonyabb volt, mindannak ellenére, hogy arányában megközelítette a 114%-os megyei átlagot. A legkisebb arányban az Ungvári járás területén nőtt a népesség száma, csupán 3% - kal (10. ábra).

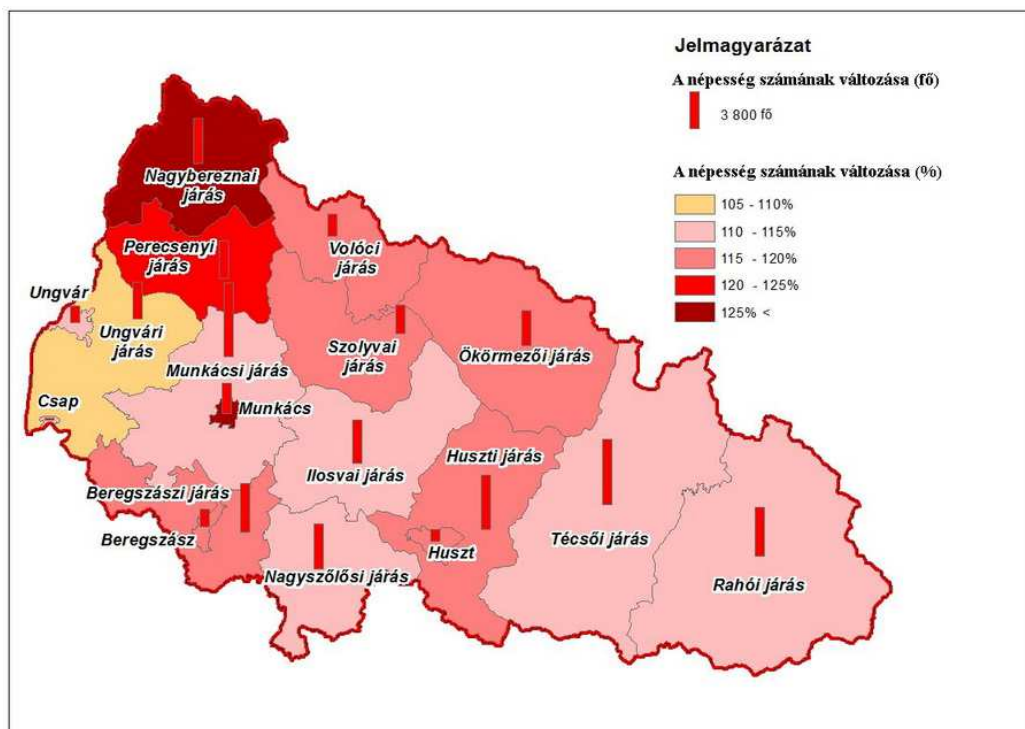
10. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1880-1890 között

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, (2000) alapján)

A terület lakosságának a száma az 1890 és 1900 közötti időszakban tovább növekedett és elérte az 526 516 főt. Több mint 25%-kal nőtt a Nagybereznai járás és Munkács lakosságszáma. Jelentős arányban nőtt a hegyvidéki járások területén élők aránya is ebben az időszakban, így a Perecsenyi járás területének lakosságszáma 24%, a Volóci, Ökörmezői, és Szolyvai járásokénak 15-20% lett több. A legkisebb népességnövekedés továbbra is az Ungvári járás területén volt tapasztalható (11. ábra). Ez főként a nagy arányú kivándorlással magyarázható az Ung megyei területekről. 1892 és

1902 között 19 368 ember vándorol ki Ung megyéből, annak is a déli részéről nyugatra a jobb megélhetés reményében (Mandrik, 1997).

A terület népességének súlypontja 1890 és 1900 között újra északkeleti irányba mozdult és megközelítette az 1880-as érték helyét (8. ábra). Az északi irányú eltolódásért főként a hegyvidéki területek nagyobb arányú népességnövekedése, míg a keleti irányú elmozdulást a máramarosi területek nagyobb számú népességnövekedése eredményezte, mely a természetes szaporulat számlájára írható.

11. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1890-1900 között

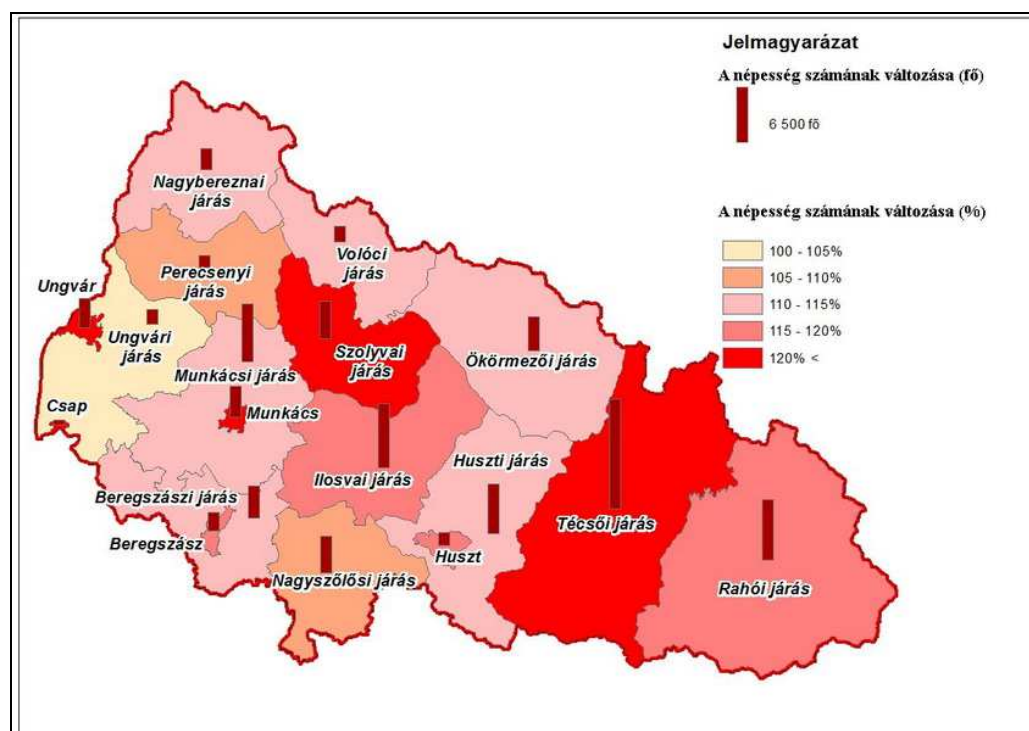
(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 2000 alapján)

Az 1910-es évre a terület lakosságszáma elérte a 606 774 főt. A legnagyobb arányú népességnövekedés a Técsői és Szolyvai járás területén, illetve Munkácson és Ungváron volt kimutatható (12. ábra). A legkisebb növekedés a megye nyugati járásainak területén következett be. Az alföldi területekről ebben az időszakban nagyon sokan elvándoroltak, a természetes szaporulat is jóval alacsonyabb volt, mint a terület keleti részén. Csak 1900-1905 között Kárpátalja négy vármegyéjéből több mint 47 ezer ember kapott kivándorló útlevelet. Ezen kívül 10 700 fő utazott ki útlevél nélkül. A

kivándorlók többsége ruszin nemzetiségű volt, akik főként az Egyesült Államokba és Kanadába telepedtek ki (Mandrik, 2007).

Csupán a városok lakosságszáma növekedett nagyobb ütemben, főként a bevándorló zsidó nemzetiségű lakosságnak köszönhetően.

A nyugati részek népességcsökkenésének és a máramarosi területek lakosságszámának növekedése következtében az össznépesség súlypontja is keleti irányba mozdult el.

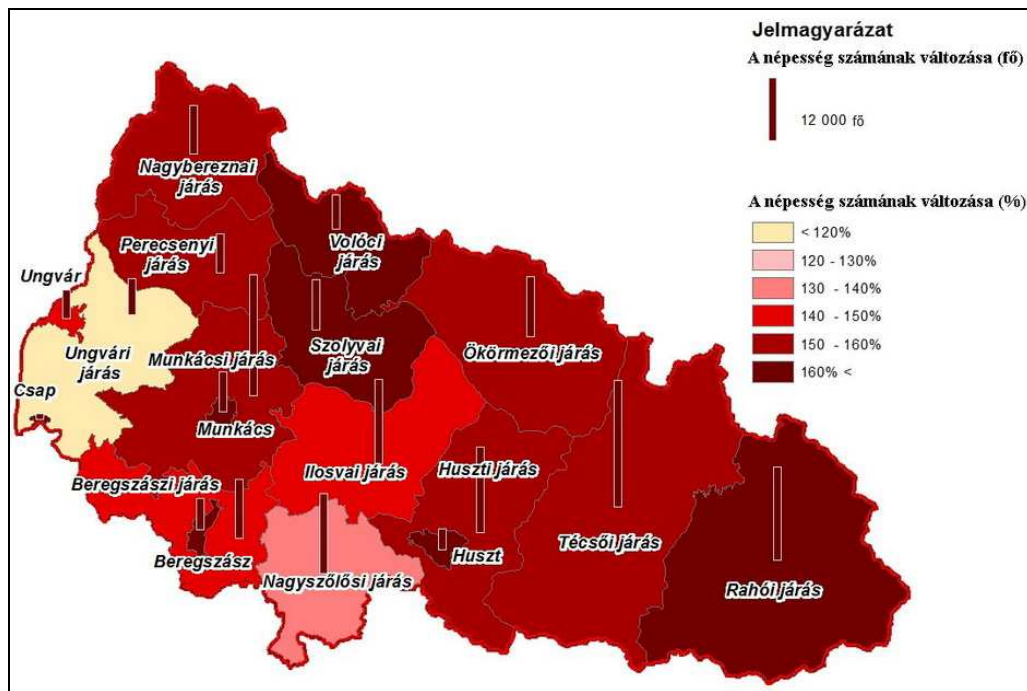

12. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1900-1910 között

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 2000 alapján)

Ha összegezzük az 1880 és 1910 között eltelt időszakot, elmondhatjuk, hogy a terület lakosságának száma folyamatosan növekvő tendenciát mutat, azonban területileg nem azonos mértékben nőtt a népességszám. A legnagyobb mértékben a síkvidéki városok lakosságszáma nőtt, így Csapon a népesség száma 95%-al nőtt, közel megduplázódott, a lakosainak száma 1187-ről 2311-re nőtt. Jelentős mértékben nőtt Munkács (179%), Beregszász (187%), Huszt (165%) lakosságszáma. Több mint 60%-al nőtt a Rahói, Szolyvai és Volóci járások lakosságszáma. A tárgyalt időszakban a népesség számának növekedése a hegyvidéki járások mindegyikében meghaladta a 40%-ot. A

legkisebb arányú növekedés az Ungvári és a Nagyszőlősi járás területén volt megfigyelhető (13. ábra).

13. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1880-1910 között

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 2000 alapján)

Klaszterelemzés segítségével megpróbáltuk a népességszám változását, dinamikájának különbségeit területileg elkülöníteni. Ennek eredményeként 4 csoportot kaptunk. Az 1 csoportba tartoznak azon Máramarosi települések, melyeken a lakosságszám növekedése közel két és félszeres volt (Felsőapsa, Rászócska). A második csoportba azok a síkvidéki települések, ahol a lakosság száma a tárgyalt időszakban közel kétszeresére növekedett. Ebbe a csoportba 11 település került, olyanok, mint Beregszász, Gát, Szentmiklós. A harmadik csoport a hegyvidéki településeket foglalja magába, átlagban ezen a településeken a lakosságszám 1,5-szeres növekedése ment végbe 1880 és 1910 között. A negyedik csoportba tartoznak azok a síkvidéki települések, ahol, ha csoport átlagát nézzük a népesség arányának növekedése 32%-körüli volt (9. melléklet).

Az összlakosság súlypontjának elmozdulása könnyebben értelmezhető, ha megvizsgáljuk a két legnagyobb nemzetiség súlypontjának elmozdulását is. A következő jellegzetességeket figyelhetjük meg.

A ruszin népesség súlypontjának elmozdulása az összlakosságéhoz viszonyítva nagyobb értékeket mutat. 1880-ban a ruszinság súlypontja, hasonlóan az összlakosságéhoz, a maitól északkeletre volt (14. ábra). A következő 30 évben, 1910-ig, a súlypont elmozdulása északkeleti irányú volt, ami a hegyvidékek magasabb szaporulata mellett a nyelvhatár mentén végbemenő asszimilációval is magyarázható.

14. ábra. Az ruszinok (ukránok) súlypontjának elmozdulása 1880–2001 között

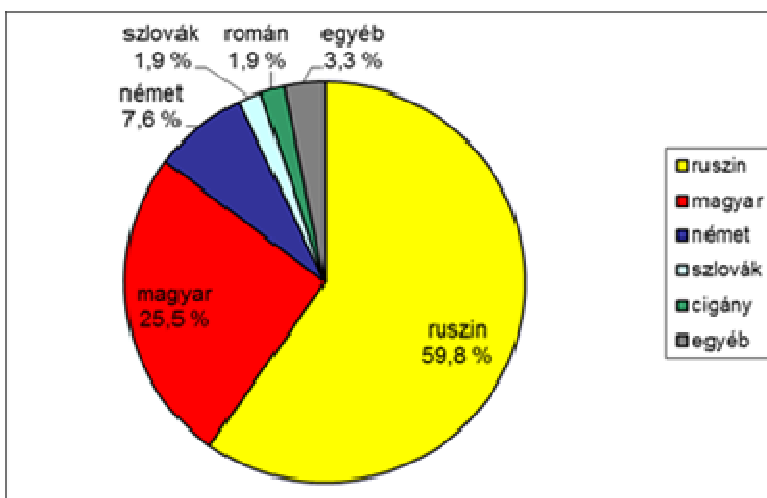
(Forrás: Saját szerkesztés)

A magyarság súlypontjának elmozdulása a vizsgált 30 év alatt az ukránságénál is jelentősebb volt. 1880-ban a jelenlegitől a súlypont északabbra helyezkedett el. 1880 és 1910 között a súlypont keleties irányú elmozdulást végzett. Ez a keleti területek magasabb természetes szaporulatának tudható be (8. ábra).

3.1.3. A nemzetiségi összetétel változása 1869-1910 között

A nemzetiségi összetétel változásait csupán az 1880-as évtől kezdődően tudjuk megvizsgálni, ugyanis csak ettől az időszaktól állnak rendelkezésünkre települési bontású adatok.

Az 1880. december 31-i népszámlálás adatai alapján a mai Kárpátalja területén 401 280 ember élt. A legtöbben a ruszint (ukránt) vallották anyanyelvüknek, ezek száma 239 975 volt, ami az összlakosság 59,8 %-át jelentette (15. ábra). A magyar anyanyelvűek száma 102 219 volt, azaz az összlakosság 25,5 %-a. Jelentős volt a német (30 474), a román (16 713) és a szlovák (7849) anyanyelvűek jelenléte is.

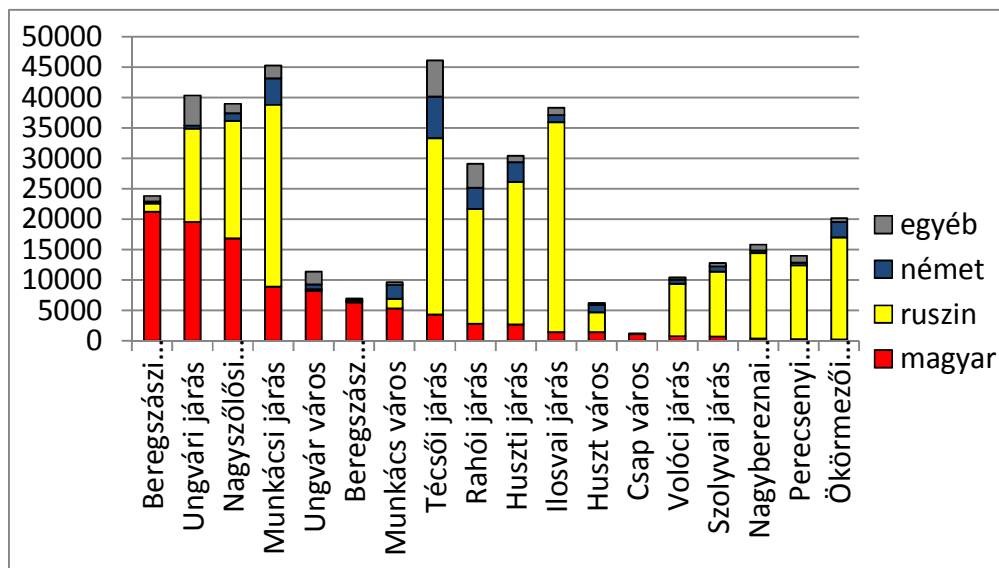
15. ábra. A Kárpátalja mai területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1880-ban

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

A mai Kárpátalja területére vonatkoztatva a legnagyobb lakosságszáma az akkori Máramaros vármegyéhez tartozó résznek volt – 137 666. Bereg megfelelő részének 134 954, Ungénak 75 749, Ugocsáénak 49 039, Szabolcsénak 2703, Szatmárénak pedig 1169 volt a népességszáma (Molnár–Molnár D., 2005).

1880-ban a népesség nagy része a síkvidék és a Máramarosi-medence járásaiban élt, míg a mai megyei alárendeltségű városok a lélekszám szerinti rangsor végén kullogtak. A legtöbb ember, szám szerint 46 974 fő, már akkor is a mai Técsői járás településeinek a lakója volt. Utána a mára hátrébb szorult Munkácsi (44 785) és Ungvári (41 537) járások következtek. A jelenlegihez hasonlóan alacsony volt a hegyvidéki járások népességszáma.

Ami az anyanyelvi összetételt illeti, három minden járás területén jelentős számban beszélt nyelvet említhetünk, nevezetesen a magyart, a ruszint (ukránt) és a németet. A legtöbb magyar, akárcsak napjainkban, a mai Beregszászi járás területén élt; számuk 21 209 volt, ezzel a járásban élő lakosság 89,1 %-át alkották (16. ábra). Jelentős számú magyarsággal rendelkezett a mára harmadik helyre szorult Ungvári járás is, ahol a lakosság közel fele (49,7 %), szám szerint 20 646 fő a magyart vallotta anyanyelvének. A többi járás területén a ruszin nemzetiségűek voltak többségben, habár jelentős számú magyarság élt a Nagyszőlősi (16 825 fő, 43,2 %) és a Munkácsi (8814 fő, 19,6 %) járásban is.

16. ábra. A Kárpátalja mai járásainak területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1880-ban

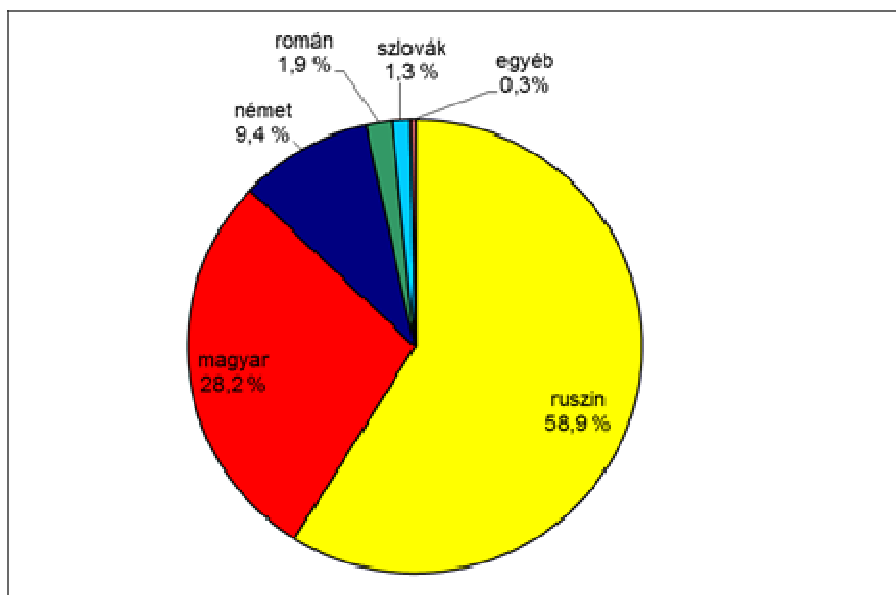
(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

1880-ban a terület három rendezett tanácsú városa magyar többséggel rendelkezett (10. melléklet). A városok közül a legtöbb magyar ekkor Ungváron élt, melynek lakossága 11 373 fő volt, ebből 8182 magyar, ami a település össznépességének 72 %-át tette ki. Még nagyobb volt az aránya a magyaroknak Beregszászon, ahol a lakosság 91 %-át alkották, a 6930 lakosból 6296 vallotta magát magyarnak. Munkácson 5287 (54,8 %) volt a magyarok száma.

További népesebb magyar közösségekkel rendelkező települések voltak: Visk (2485 fő, 68,7 %), Nagyszőlős (2364 fő, 53,9 %), Tiszaújlak (2157 fő, 83,3 %), Nagydobrony (1995 fő, 95,6 %), Técső (1964 fő, 61,6 %) Mezővári (1875 fő, 96,5 %), Eszeny (1423 fő, 95,1 %), Huszt (1414 fő, 22,7 %).

1890-ben a terület lakosság száma 458 227 volt. A magyarok és a ruszinok aránya nőtt, csakúgy, mint a németeké. Egyedül a szlovákok aránya csökkent az összlakossághoz képest. A legnépesebb települések a városok voltak, Ungvár (11 793), Munkács (10 531) és Beregszász (9028). Sokan éltek Kőrösmezőn (7620), Huszton (7461), Nagyszőlősen (5187) és Rahón (5056) is.

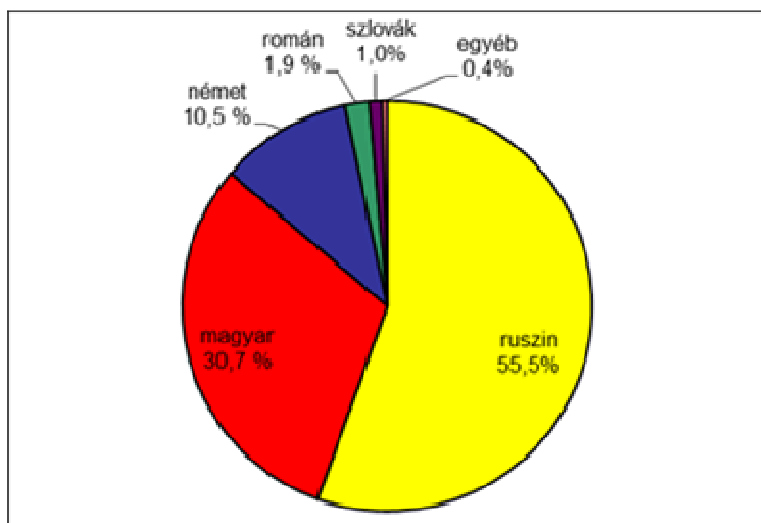
1900-ra Kárpátalja népességének a száma elérte az 529 993-at, miközben az 1880-as 25,4 %-ról 28,2 %-ra nőtt a magyarok aránya (*Központi Statisztikai Hivatal, 1996*). Úgyszintén nőtt a németek aránya is, 1900-ra elérte a 9,4 %-ot. A ruszinok aránya az össznépesség 58,9 %-át tette ki. Jelentős hányadot képviseltek még a román (1,9 %) és a szlovák (1,3 %) anyanyelvűek (17. ábra).

17. ábra. A Kárpátalja mai területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1900-ban

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

Az 1900-as és 1910-es népszámlálások között Kárpátalja népességének a száma 602 774 főre nőtt. A magyarok és németek száma és aránya is növekedett, így 1910-re a magyarok 184 789-en (30,7 %), a németek, melyekhez hozzászámolták jiddis anyanyelvű zsidókat is 63 561-en (10,5 %) voltak (*Központi Statisztikai Hivatal, 1996*). Az ukránok száma 334 755 volt, így továbbra is nagy arányt, 55,5 %-ot képviseltek az össznépességben (18. ábra).

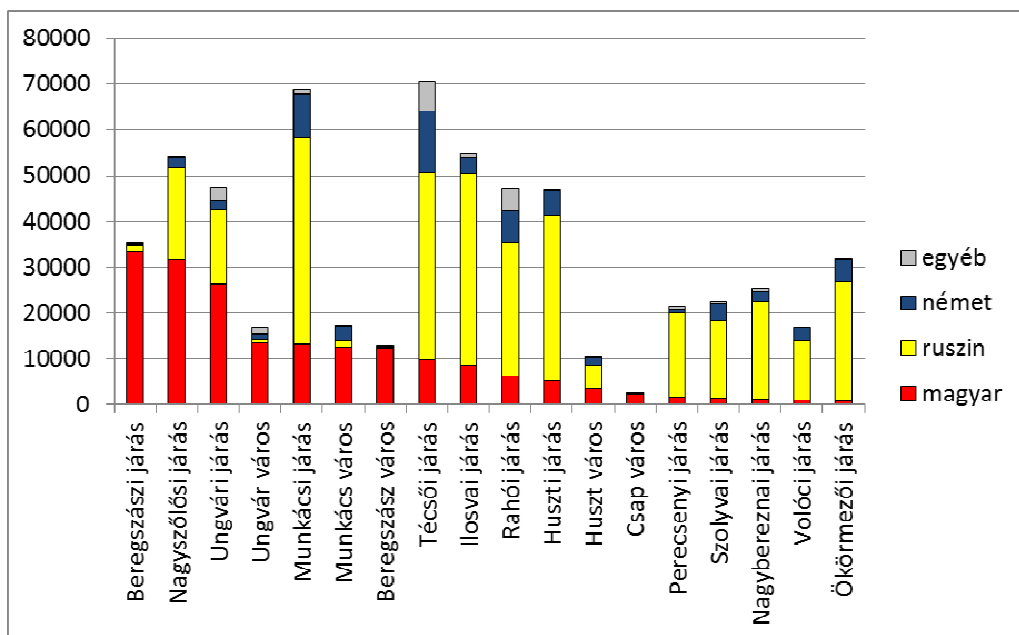
18. ábra. A Kárpátalja mai területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1910-ben

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

A mai közigazgatási egységek területén élő népesség arányaiban az 1880-1910 közötti 30 év alatt nem történt jelentős eltolódás. A magyarok három járás, a Beregszászi (94,9 %), a Nagyszőlősi (58,3 %) és az Ungvári (57,7 %) területén alkottak abszolút többséget (19. ábra). A legtöbb magyar, a jelenleginek megfelelően, a Beregszászi (33 395), a Nagyszőlősi (31 609) és az Ungvári járásban (28 603) élt.

Kárpátalja három rendezett tanácsú városa szintén magyar többségű volt. E három város közül a legmagasabb magyar aránnyal továbbra is Beregszász rendelkezett (96,1 %), de jelentős volt a magyarok aránya a városi zsidó lakosság elmagyarosodása következtében Ungváron (80,1 %) és Munkácson is (73,4 %) (11. melléklet). A városok magyarsága számában is jelentős volt: Ungváron 13 590, Munkácson 12 686, Beregszászon 12 432 magyar élt.

A ruszinok főként a hegyvidéki járásokban alkottak többséget (19. ábra). A lakosság több mint 75 %-át tették ki az Ilosvai, a Huszti, a Perecsenyi, a Szolyvai, a Nagybereznai és a Volóci járásban. A német anyanyelvűek főként Munkácson és környékén, illetve Máramarosban, a mai Técsői, Rahói, Huszti és Ilosvai járásokban éltek. 1880 és 1910 között a német anyanyelvű népesség száma – Kárpátalja leggyorsabban növekvő csoportjának számított az újonnan betelepült galíciai, főként a jiddis nyelvet beszélő zsidók számának növekedése következtében – több mint kétszeresére növekedett. Számukat elsősorban a német (jiddis) anyanyelvű zsidó bevándorlók növelték (Központi Statisztikai Hivatal, 1996).

19. ábra. A Kárpátalja mai járásainak területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1910-ben

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

3.2. Háborús évek – a Monarchiától Csehszlovákiáig (1910-1921)

3.2.1. A közigazgatási rendszer változása

A vidéket erősen érintette az első világháború, ugyanis a front hosszú ideig a Kárpátok gerincén húzódott, az orosz hadsereg többször betört erre a területre. Az őszirózsás forradalom budapesti győzelme után a terület városainak lakossága is csatlakozott a Magyar Nemzeti Tanácshoz és létrehozták a helyi nemzeti tanácsokat. 1918. november 6-án Ungváron megalakult a magyar orientációjú Magyarországi Rutének Néptanácsa, ezzel egy időben Kőrösmezőn létrejött az ukrán irányultságú Hucul Néptanács, Eperjesen pedig a cseh-szlovák orientációjú Ruszin Néptanács. A magyar kormány autonómiát biztosított volna a területnek Ruszka Krajina néven, ám 1919 januárjában Kőrösmezőn lefegyverezték a magyar katonaságot és kikiáltottak a területen a Hucul Köztársaságot, mely csatlakozott a Nyugat-Ukrán Köztársasághoz.

Január 12-én a csehszlovák hadsereg bevonult Ungvárra, míg a Máramarosi részeket a román hadsereg szállta meg és nyomult fokozatosan nyugati irányba. A csehszlovák és a román hadsereg 1919. április 26-án találkozott Csap és Munkács között (*Brenzovics, 2009*).

A Podkarpatszka Rusz név első hivatalos említése 1919 szeptemberében történt, amikor is az Ausztriával Saint-Germain-en-Layeban aláírt szerződés értelmében a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a Kárpátoktól délre lévő területeknek autonómiát biztosít. 1920. február 29-én a csehszlovák alkotmányban is az új elnevezés, a Podkarpatszka Rusz került bejegyzésre. Később, 1920. június 4-én a Trianonban aláírt szerződés értelmében Magyarország elveszítette a Felvidéket és a terület hivatalosan is Csehszlovákiához került (*Vehes et al., 2011*).

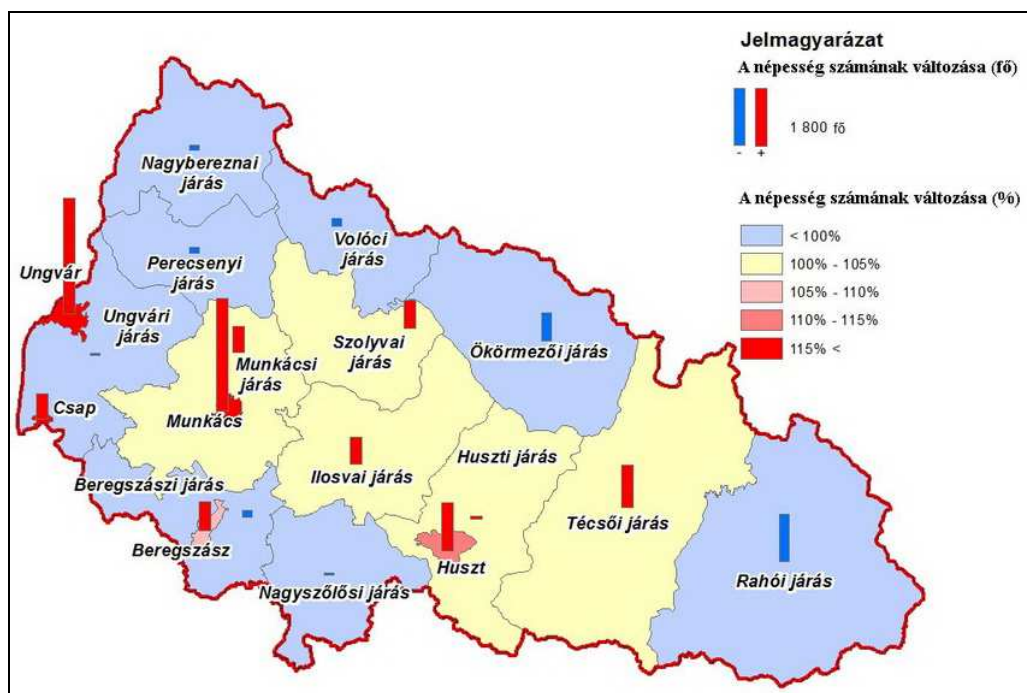
3.2.2. A népességszám térbeli eloszlásának változásai

Az 1921. február 15-i, Kárpátalja területét érintő, immár csehszlovák népszámlálás adatai szerint a mai Kárpátalja területének népességszáma elérte a 612 442 főt, ami az 1910-eshez képest enyhe (1.6%-os) növekedést jelentett. Az 1910-es adatokhoz képest nagyon kis értéket (9668 fő) mutat. Ez számos okkal magyarázható. Folytatódott a század elején megindult kivándorlási hullám, aminek következtében mind a magyarok, mind a ruszin lakosok száma csökkent. Szintén negatív hatást jelentett az I. világháború, illetve az azt követő

cseh és román területfoglalások következtében a főként síkvidéken élő magyarság elmenekülése a területről. Egyes becslések szerint az 1918 és 1924 közötti időszakban 18 600 magyar nemzetiségű lakos hagyta el a vidéket (Kocsis, 2001). Feltételezhetően a háborúnak nem csak a magyar, de a terület más nemzetiségei is áldozatul estek, ami szintén a népességszám csökkenését eredményezte.

A népességszám növekedése egyes területeken a cseh hivatalnokok és katonaság betelepülése (főként a városokba) és a terület keleti részének magasabb népszorulatával magyarázható.

Ha a népességszám közigazgatási egységenkénti változását vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a legnagyobb arányban a csehszlovák területekhez közel eső Csap (34%), Ungvár (22%) és Munkács (21%) népességszáma nőtt az előző népszámláláshoz képest (20. ábra).

20. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1910-1921 között

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

Nagyberezna, Perecseny és Técső kivételével az összes város lakosság száma nőtt, főként a csehszlovák betelepítéseknek köszönhetően (12. melléklet). Mérsékelt népességnövekedésről beszélhetünk a Munkácsi,

Szolyvai, Ilosvai, Huszti és Técsői járásokban is. A többi járásban a népesség száma csökkent.

A klaszterelemzés folyamán, Kárpátalján 3 területet sikerült elkülöníteni a népességszám arányának változása szerint (12. melléklet).

Az első régióban a népesség aránya nem változott jelentősen. Ide tartozik a megye nyugati része, a Nagybereznai, Perecsenyi, Ungvári, Munkácsi, Szolyvai Ilosvai, Beregszászi és Nagyszőlősi járások területe, ahol a terület falvainak népességcsökkenését ellensúlyozta városok népességszámának növekedése.

A második kategóriába tartozik a történelmi Máramaros megye nagy része, a Rahói, Técső, Huszti és az Ökörmezői járás keleti része. Itt a települések többségében népességszám csökkenés következett be, főként Técső, Tiszalonka, Terebesfejérpatak, Nagybocksó, Gyertyánliget, Tiszbogdány és Körösmező esetében, azonban a környező települések népességszámának a növekedése mérsékelte a vesztséget. Össességében a területen 2%-os népességcsökkenésről beszélhetünk.

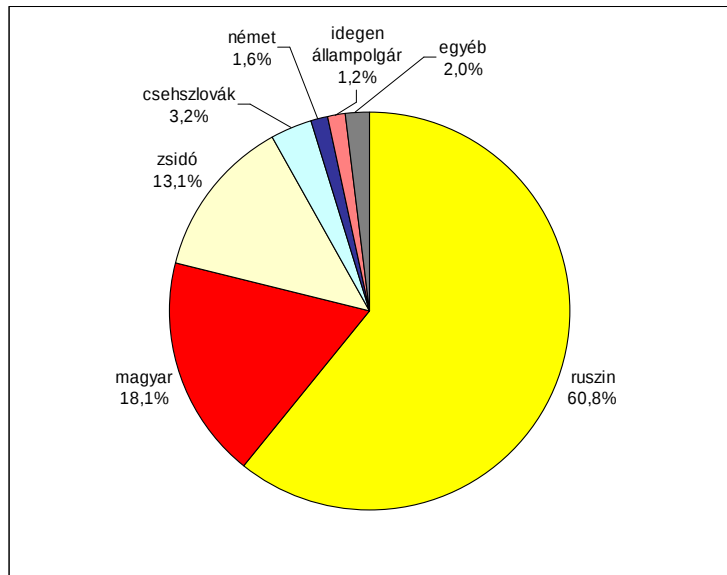
A harmadik csoportba a megye északi része, a Volóci járás és az Ökörmezői járás nyugati részének területei tartoznak. Itt a települések többségének lakosságszám csökkenése nagyobb arányú volt. Össességében 4%-os csökkenésről beszélhetünk.

Mindezen adatok ismeretében érthető a terület össznépessége súlypontjának délnyugati irányú elmozdulása.

3.2.3. A nemzetiségi összetétel változása 1910-1921 között

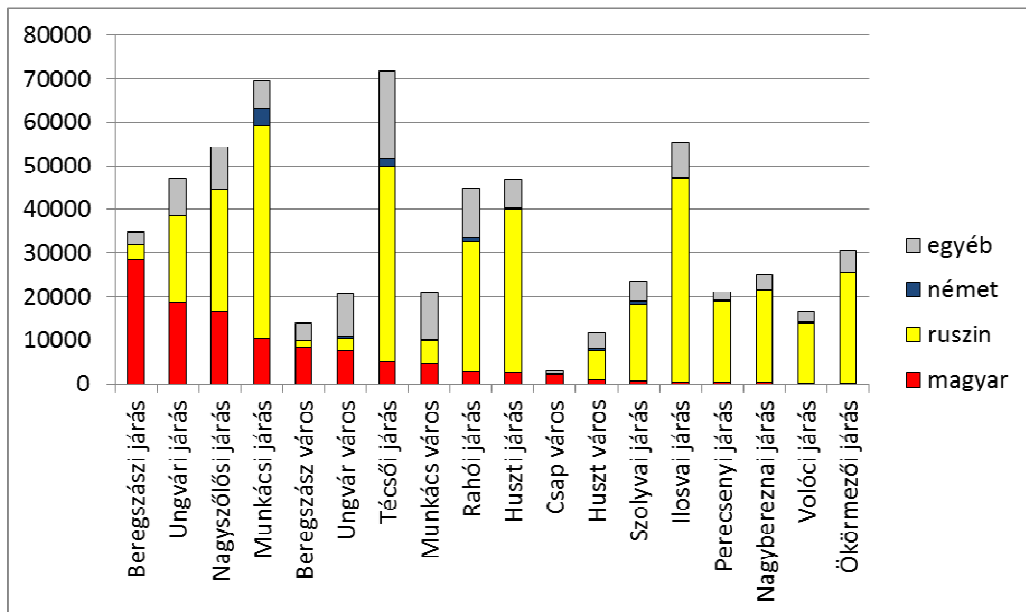
A nemzetiségi összetétel a két népszámlálás között jelentősen módosult (21. ábra).

A népességszám növekedése mellett a magyarok száma drasztikusan csökkent: 111 052 főre, ami az összlakosságnak mindössze 18,1 %-a). Ez nagyrészt azzal magyarázható, hogy a magyar anyanyelvű és magát magyarnak valló, de izraelita vagy görög katolikus vallásúak zsidóként vagy ruszinként lettek elkönyvelve (Kocsis, 1999). Jelentős volt a Trianon után az anyaországba áttelepültek száma is. Ugyanakkor sok Kárpátalján maradt magyartól meg lett tagadva a csehszlovák állampolgárság, külföldinek lettek nyilvánítva, így nem szerepelhettek a nemzetiségi statisztikában. Az ukránok száma ekkor 372 278 volt (60,9 %), a zsidóké 80 117 (13,1 %). A „csehszlovákok” száma közel a háromszorosára, 19 632 főre (3,1 %) nőtt, ami nem a természetes szaporulatnak, hanem elsősorban a cseh nemzetiségű hivatalnoki és vezető réteg betelepülésének az eredménye volt.

21. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1921-ben

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

22. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1921-ben mai közigazgatási egységeként

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

A magyarok az 1910-es hárommal szemben már csak egy járásban, a Beregszásziban alkottak többséget (82,0 %). A városok közül is csak Beregszász tudta megőrizni magyar többségét (60,5 %). A leglátványosabban azonban a magyarság lélekszáma az Ilosvai járásban csökkent, az 1910-es töredékére (22. ábra).

Szám szerint a legtöbb magyar, 28 575 fő, ugyancsak a Beregszászi járásban élt. Jelentős volt még a számuk az Ungvári (21 021) és Nagyszőlősi (16 432) járásokban is. Ekkor Beregszászban 8379, Ungváron 7712, Munkácson 4864, míg Huszton mindössze 906 magyar élt.

A legnagyobb számú ruszin (ukrán) népességgel a Munkácsi (48 024), Ilosvai (46 094) és Técsői (45 982) járások rendelkeztek.

Hozzájárult a magyarok számának a csökkenéséhez az a tény is, hogy a csehszlovák statisztikában a nemzeti hovatartozást önbevallás alapján és nem a beszélt nyelv alapján határozták meg, így a magyar anyanyelvű zsidó lakosság, mely a korábbi népszámlálások alkalmával a magyar nemzetiségűek számában szerepelt, immár a csehszlovák lakossággal együtt az egyéb kategóriában kapott helyet a Központi Statisztikai Hivatal kiadványa alapján. Ezért is oly magas az egyéb kategóriába tartozó népesség aránya a nemzetiségi térképen (13. melléklet). A csehszlovák hatóságok által külön nemzetiségként kezelt izraelita vallású zsidók legnagyobb arányban a Técsői és a Rahói járásban éltek. A területre, főképp Ungvárra és a többi városba, jelentős számú csehszlovák köztisztviselő és katona érkezett.

3.3. A cseh időszak (1921-1939)

3.3.1. A közigazgatási rendszer változása

1921. október 15-én új közigazgatási beosztás lépett életbe Podkarpatszka Rusz területén, mely értelmében a területet három nagy közigazgatási egységre osztották: Ungi, Beregi és Máramarosi zsupára. 1926-ban életbe lépett a tartományi rendszer, Podkarpatszka Rusz is nagyzsupa lett, melynek székhelye Munkács. Ám ez az állapot csak 1927. július 14-ig állt fent, ugyanis a 125. sz. közigazgatási reformtörvény elfogadásával Podkarpatszka Rusz tartományi státuszt kapott, melynek új székhelye Ungvár lett (23. ábra).

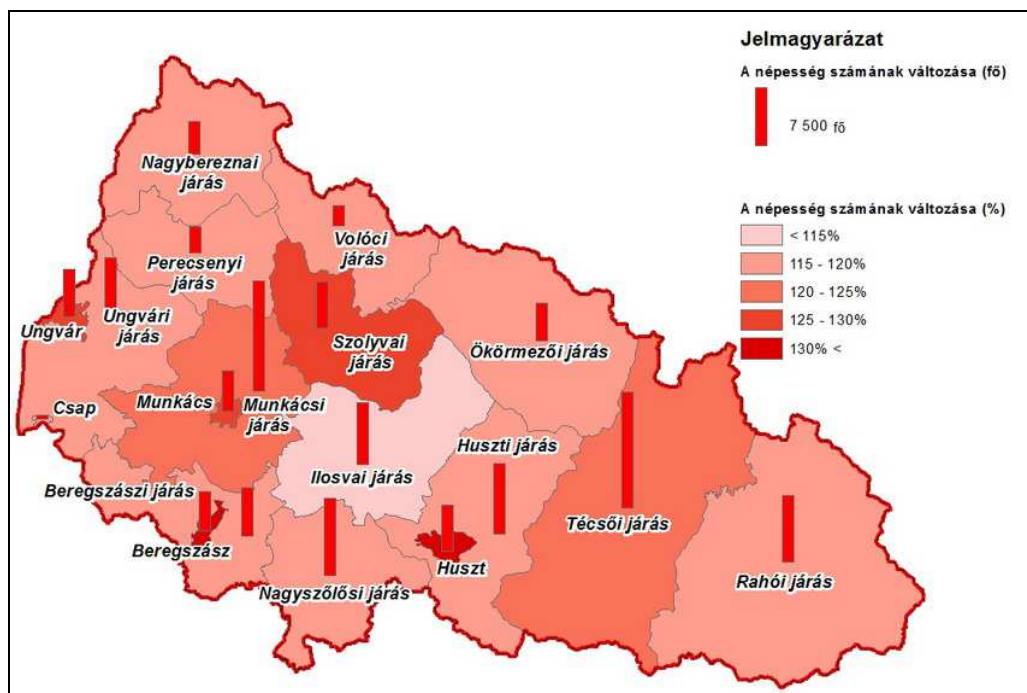
23. ábra. Kárpátalja mai területe Csehszlovákia részeként 1930-ban
(Forrás: Saját szerkesztés Botlik, 2005 alapján)

3.3.2. A népességszám térbeli eloszlásának változása

A következő csehszlovák népszámlálás időpontja 1930. december 1. volt. Az 1921-es népszámlálás 612 442 fős lakosságszámhoz képest az új összeírás 734 249 főt regisztrált a megyében, ami 20%-os népességnövekedést jelentett. A legnagyobb arányú népességnövekedés Huszton 51% (5998 fő) és Beregszászban volt, 37%, ahol 5167 fővel nőtt a lakosság száma. Több mint 20% nőtt Ungvár, a Szolyvai és a Técsői járás lakosságszáma is. Az Ilosvai

járás területén volt a legkisebb népességyarapodás, azonban itt is 14% , 8061 fővel nőtt a lakosság száma (24. ábra).

Az 1921-1930-as évek között az összlakosság súlypontja dél felé tolódott. Ez egyrészt a máramarosi magasabb természetes szaporulat délkeleti irányba, másrészt a délnyugati városokba és a síkvidéki magyar etnikai területre irányuló betelepítések délnyugati irányba mutató hatásainak az eredője.

24. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1921-1930 között

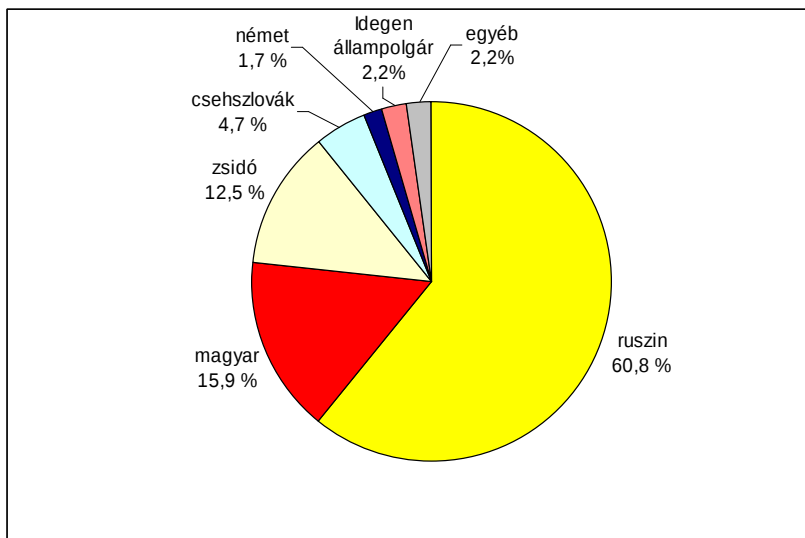
(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

3.3.3. A nemzetiségi összetétel változása

1910 és 1921 között az ukránok súlypontja délnyugati irányba mozdult el erőteljesen. Ez azzal függött össze, hogy a nyelvhatár mentén élő bizonytalan nemzeti identitású népesség az államhatalom-váltást követően nagyobb részben ukránnak (ruszinnak) vallotta magát. 1930-ig az ukránság súlypontja alig változott.

1910 és 1921 között az előzővel ellentétes irányú nyugati elmozdulás mutatható ki a magyarság súlypontjában. Erre az lehet a magyarázat, hogy 1921-ben a zsidóságot külön nemzetiségként vették számba. Az addig magyarként

nyilvántartott zsidók aránya a magyar népességén belül Kárpátalja keleti részén volt nagyobb. A következő évtizedben a súlypont délkelet felé mozdult. A magasabb természetes szaporulat adta az elmozdulás irányának keleti összetevőjét, míg az asszimilációs veszteség a délit.

25. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1930-ban

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

1930-ban Kárpátalja lakosságának a többségét (60,8 %-át, 446 478 főt) változatlanul az ukránok alkották (25. ábra). A magyarok száma 116 975 (15,9 %), a zsidóké 91 845 (12,5 %), a csehszlovákoké 34 700 (4,7 %), a németeké 12 778 (1,7 %) lett. 1930-ban 16 558 idegen állampolgárt tartottak nyilván.

1930-ra négy mai megyei alárendeltségű város népessége, gyorsabb gyarapodásának köszönhetően, elérte a kisebb hegyvidéki járásokét. Csap népességszáma is 15% gyarapodott. Változatlanul csupán a Beregszászi járásban alkottak többséget a magyarok, ahol arányuk 75,9 % volt. Folytatódott a városi magyarság arányának az erőteljes visszaesése, amely Beregszászban is 50 % alá, 48,3 %-ra csökkent (14. melléklet).

3.4 A bécsi döntések és a II. világháború, ill. azok népességföldrajzi következményei (1938–1946)

3.4.1. A közigazgatási rendszer változása

1938. november 2-án az első bécsi döntés értelmében Podkarpatszka Rusz dél-nyugati területei, 1523 km², többek között Ungvár és Munkács is visszakerült Magyarországhoz. A kárpátukrán terület 11 094 km² maradt, mivel a bécsi döntés értelmében a terület volt fővárosát is elcsatolták, november 3-án Husztot teszik meg a Podkarpatszka Rusz új központjává (26. ábra).

26. ábra. Kárpátalja mai területének hovatartozása az első Bécsi döntést követően, 1938 novemberében

(Forrás: Saját szerkesztés a Történelmi világtalasz, 2001 alapján)

1939. március 15-én délután Huszton kikiáltották Kárpát-Ukrajna függetlenségét, elnöke Avgusztin Volosin lett.

1939. március 16-án, a magyar csapatok bevonulnak Kárpát-Ukrajna egész területére, így az egész Kárpátalja visszakerült Magyarországhoz, a visszafoglalt területeken közigazgatási kirendeltségeket hoztak létre, az Ungi, Beregi és Máramarosi közigazgatási kirendeltséget (27. ábra).

27. ábra. Kárpátalja mai területe Magyarország részeként 1941-ben
(Forrás: Sajtó szerkesztés Vehes et al., 2011 alapján)

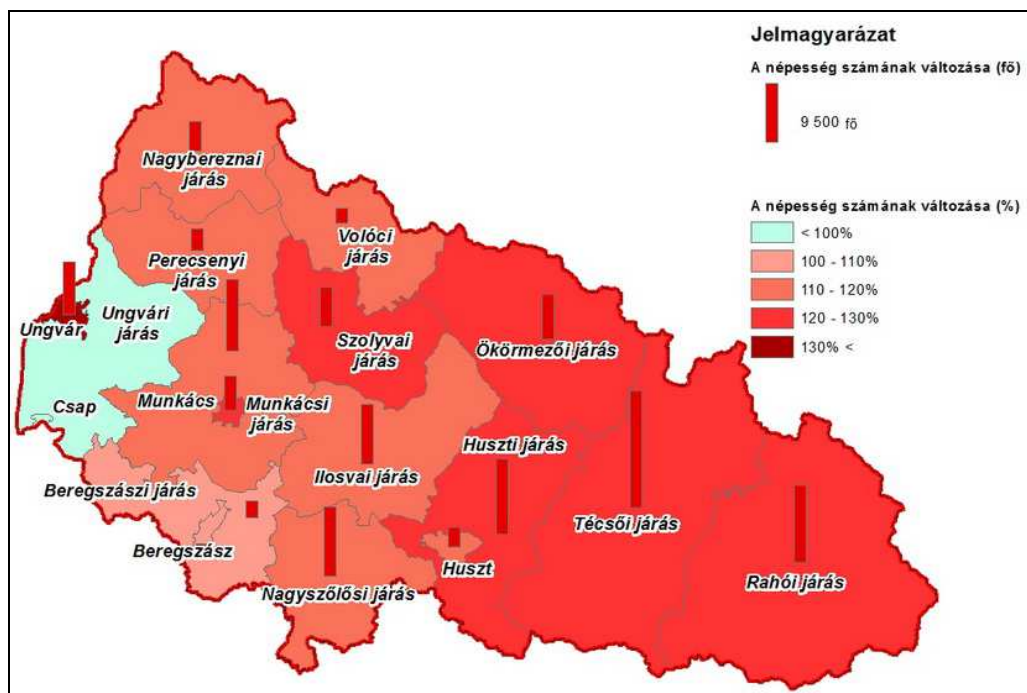
1939. június 22-től A terület hivatalos megnevezése – Kárpátaljai Kormányzóság. Sajnos ez az állapot nem sokáig (5,5 év) marad fenn, ugyanis a világháború 1943-as fordulópontját követően (február – Sztálingrád, július – Kurszki-csata), megindult a szovjet csapatok előrenyomulása nyugat felé (A II. világháború krónikája, 1999).

1944. október 15-én a magyar hatóságok elrendelték Ungvár kiürítését, ezzel megszűnt a magyar közigazgatás Kárpátalján (Vehes et al., 2011).

Mielőtt 1944. november 27-én Ungvárt is elfoglalta a Vörös Hadsereg, november 26-án, Munkácson összeült a Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságának első kongresszusa, ahol kiáltványt fogadtak el arról, hogy Kárpátontúli Ukrajna egyesül Szovjet Ukrajnával.

3.4.2. A népességszám térbeli eloszlásának változása

Az 1941. január 3-i népszámlálás már újra Magyarország keretein belül zajlott le. A lakosság száma a két népszámlálás közötti időszakban több mint 100 000 fővel gyarapodott, így 1941-re elérte a 850 589 főt. Az összlakosság súlypontja az előző évtizedeket jóval meghaladó értékű kelet-délkeleti irányú elmozdulást mutatott. Ezt két tényező egymásra rakódása eredményezte. A máramarosi magasabb természetes szaporulat hatása társult az 1938–39-es államhatalom-váltással együttjáró cseh és szlovák kitelepüléssel, ami főleg a megye nyugati részét érintette (28. ábra).

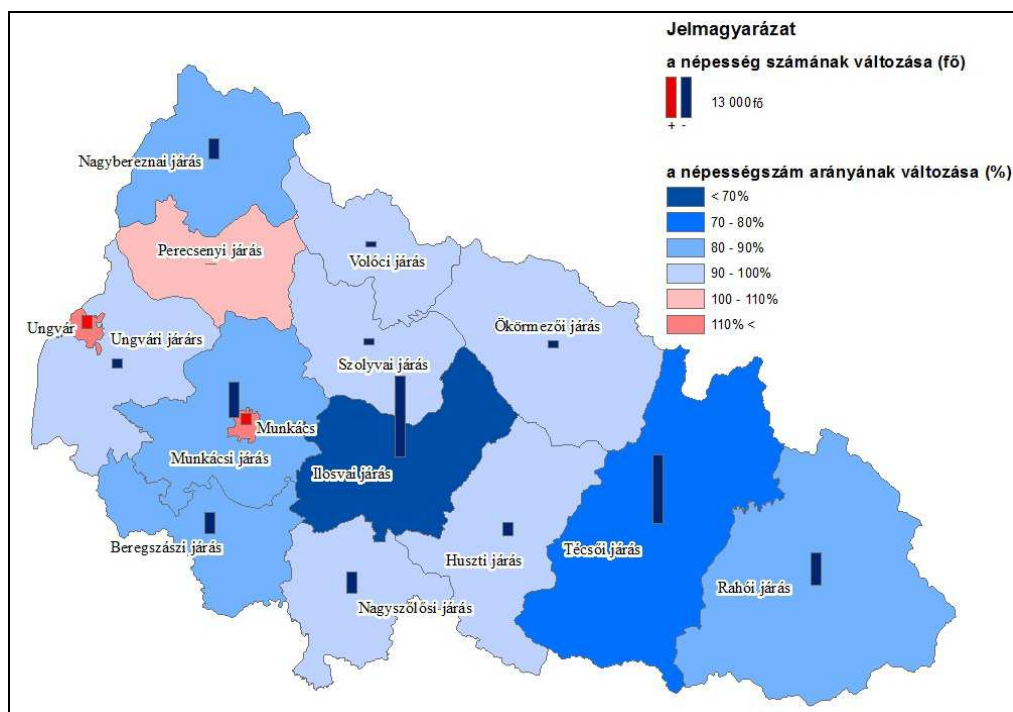

28. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1930-1941 között

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

A II. világháború Kárpátalja területét is érintette és jelentősen hatott a népesség számának alakulására. Így a lakosság száma a területen 1941 és 1946 között 853 949-ről 758 700-ra csökkent, ami több mint 95 000 fős népesség csökkenést jelentett. Ennek számos oka volt. 1941-ben Máramaros területén minden olyan (zsidó) személyt begyűjtöttek, aki magyar állampolgárságát nem tudta igazolni, főként a Galiciából, Bukovinából és Lengyelországból beszivárgott embereket. A Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság

1941. augusztus 22-én kelt jelentése szerint, a deportálások során, mintegy 17 ezer személy kitelepítésére került sor, akik közül 13 ezret Kárpátaljáról gyűjtötték össze (Tóth, 2008).

29. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1941-1946 között

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996, Szabó, 1993 alapján)

1944. március 19-ét követően a német megszállás után további deportálások következtek, amikor is a magyar anyanyelvű és a síkvidéki zsidóságot is elhurcolták a területről (Tóth, 2008). Kárpátalja területe az I. zónához tartozott, a területre német katonai parancsnokságokat helyeztek ki Ungvárra, Munkácsra, Beregszászra, Nagyszőlőse, Husztra és Máramaroszigetre. A főhadiszállás Munkácson volt, ahol kétszáz válogatott Sonderkommando-katona tartózkodott. 1944. május 14. és június 6-a között további 84 874 zsidó lakost hurcoltak el a területről (Death trains in 1944: the Kassa list, 2007).

A szovjet csapatok elől 1944-ben 5 104 fő menekült el Magyarországra (Kocsis, 2001). A bevonuló szovjet csapatok 1944 őszén több mint 30 000 főt hurcoltak el a 18 és 50 év közötti életkorú férfiak közül Malenykij Robotra és

csak évek múltán térhettek vissza a szerencsésebbek a szülőföldjükre, ugyanis sokan belehaltak az embertelen körülményekbe (*Molnár D., 2012*). Egyes források a kényszermunka áldozatainak számát 4953-ra teszik, mások jóval nagyobb számot emlegetnek. Így, 1945 júliusára a magyar településekről 30 000 fő tartózkodott ismeretlen helyen (*Kocsis, 2001*). A szovjetek előrenyomulásának hatására jelentős számú német kisebbség is elhagyta a területet, akik itt maradtak, azokra szintén a szovjethatalom megtorlásai vártak.

Helyettük ukránok és oroszok ezreit költöztették be a korábban döntően magyarlakta városokba. Ezzel magyarítható Ungvár és Munkács népességszám növekedése is. Azonban a megye nagyobb részén a lakosság száma csökkent (29. ábra).

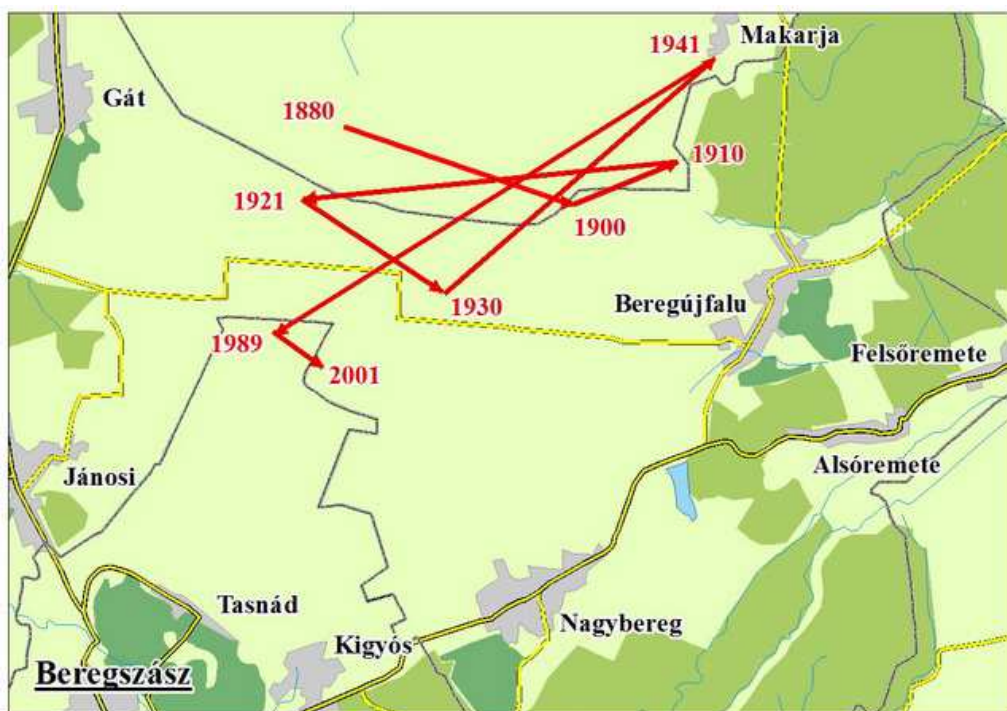
3.4.3. A nemzetiségi összetétel változása

1930 és 1941 között az ukrán súlypont délkeleti irányú elmozdulása figyelhető meg. Ez összefügg a máramarosi magasabb természetes szaporulattal, és a bizonytalan identitású, elsősorban Kárpátalja nyugati részén élő népesség ukránságból való kiválásával.

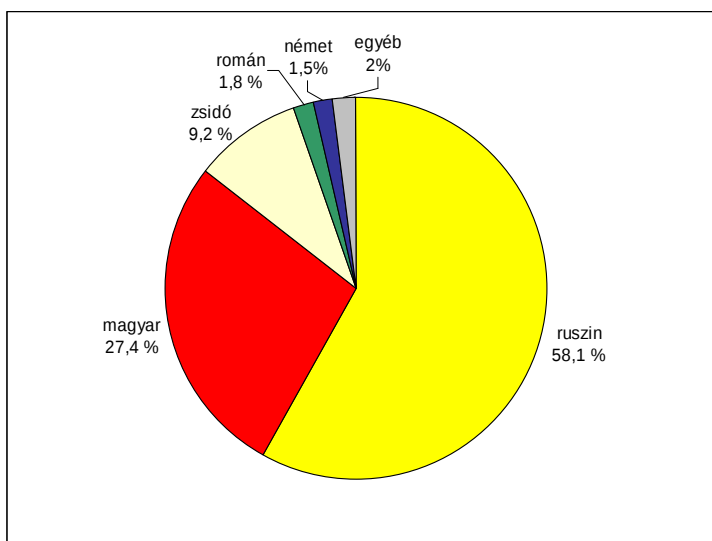
A magyarok súlypontjának az 1930 és 1941 közötti, nyelvhatárra merőleges északkeleti irányú eltolódását az 1938 utáni államhatalom-váltással összefüggő migrációs és asszimilációs folyamatok magyarázzák (30. ábra).

1941-ben a lakosság több mint fele vallotta magát ukrán (ruszin) nemzetiségűnek, számuk 500 264 fő volt, ezzel a népesség 58,1 %-át alkották (31. ábra).

A népesség 27,3 %-a (233 840 fő) lett magyarként összeírva. A hatalomváltással a magyarok száma és aránya ugrásszerűen nőtt. Egyrészt, a bizonytalan, vagy kettős identitású népesség ekkor inkább a magyart nevezte meg nemzetiségeként. Másrészt, újra állampolgárságot kaptak a csehszlovák érában idegen lakosoknak nyilvánított, túlnyomórészt magyar nemzetiségű emberek. Harmadrészt, a csehszlovák időkben önbevallás alapján zsidó nemzetiségűnek nyilvántartott lakosság jelentős része a beszélt nyelv alapján újra a magyarként lett regisztrálva.

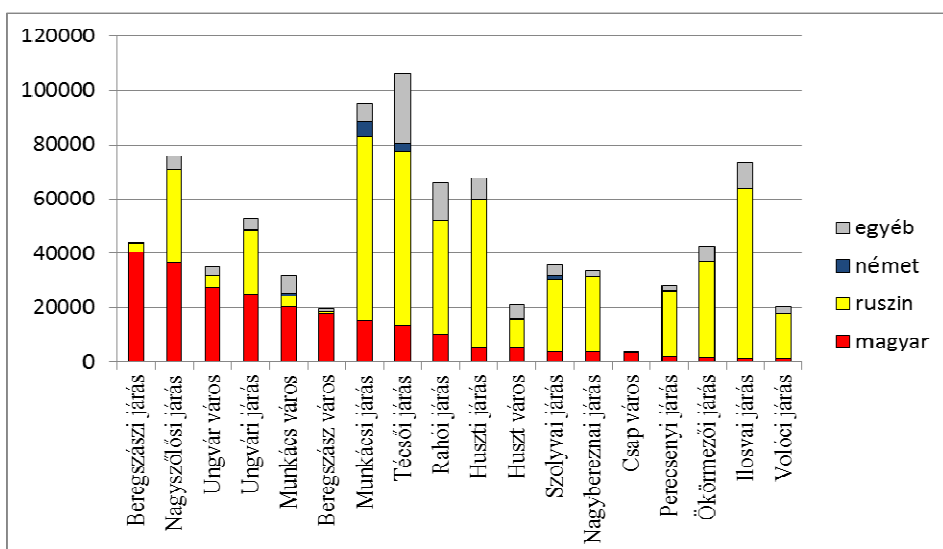
30. ábra. A magyarok súlypontjának elmozdulása 1880–2001 között
(Forrás: Saját szerkesztés)

31. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1941-ben
(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

Az egyéb nemzetiségek képviselői között legtöbben a zsidók 78 699, (9,2 %), a románok 15 599, (1,8 %) és a németek 13 222, (1,5 %) voltak. A csehszlovák nemzetiségűek száma a hatalomváltással egyidejűleg egyötödére csökkent, ami azok kitelepülésével magyarázható. A cigányok száma mindössze 1193 fő (0,1 %) volt.

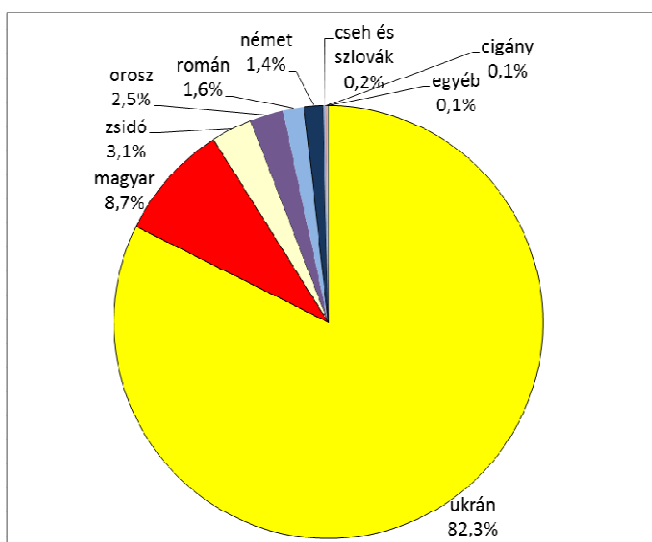
A magyar népesség száma leglátványosabban a városokban nőtt: így Munkácson 5561-ről 20 211-re, Ungváron pedig 4499-ről 27 397-re (32. ábra). A nagyobb városokban újra a magyarok alkották a többséget, Beregszászon 92,4 %, Ungváron 77,7 %, Munkácson 63,9 % lett az arányuk (15. melléklet). A Nagyszőlősi járás magyarságának a száma a duplájára nőtt, 18 289-ről 36 654-re. A Beregszászi járásban 92,5 %, az Ungváriban 50,3 %, a Nagyszőlősisiben 48,6 % vallotta magát magyarnak az összlakosságból.

32. ábra. Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek a nemzeti összetétele 1941-ben

(Forrás: Saját szerkesztés a Központi Statisztikai Hivatal, 1996 alapján)

Az 1941 és 1944-es zsidó elhurcolások, illetve az 1944-es szovjet hatalomváltásnak köszönhetően jelentősen megváltozott Kárpátalja népességének nemzeti aránya. Az idáig ruszinként vagy ruténként számon tartott népesség ezt követően, főként ideológiai okokból, ukránként került a statisztikába. Arányuk az összlakosságon belül jelentősen 58,1%-ról 82,3%-ra nőtt.

33. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1946-ban

(Forrás: Saját szerkesztés Szabó, 1993 alapján)

Jelentősen csökkent a magyarok aránya, 27,4%-ról 8,7%-ra (33. ábra). A zsidók aránya 9,2%-ról 3,1%-ra csökkent, ugyanis az elhurcolásokat túléltek jelentős száma nem tért vissza szülőföldjére.

A statisztikában egy új, ez idáig jelentéktelen számmal rendelkező nemzetiség került a 4 helyre arányait tekintve. Az oroszok magas, 19 000 fős száma főként az itt állomásozó hadsereg és a városokba nagy számban beköltöző hivatalnokok, köztisztviselők, illetve a bizonytalan identitású vagy a félelemből magát orosznak valló ruszin és szlovák anyanyelvű lakosságnak köszönhető.

3.5. A szovjet hatalom évei (1946- 1989)

3.5.1. A közigazgatási rendszer változása

A Szovjetunió és Csehszlovákia kormánya között 1945. június 29-én megkötött államközi szerződésben rögzítettek szerint 1946. január 26-án a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete alapján jött létre az új Szovjet- Ukrán közigazgatási egység, a Kárpátontúli terület (Zakarpatszka oblaszty) (34. ábra). Az új közigazgatási beosztás szerint a területet 2 megyei alárendeltségű város, Ungvár és Munkács, valamint 13 járás alkotta (Brenzovics, 2009).

34. ábra. Kárpátalja a Szovjetunió részeként 1985-ben

(Forrás: Saját szerkesztés a Történelmi világotlasz, 2001 alapján)

A szovjet hatalom megszilárdítását követően hozzáláttak a magyar, román, szlovák hangzású településnevek oroszosításához, „szovjetesítéséhez”. Ideológiai és nemzetpolitikai okoknak köszönhetően számos, főként magyarlakta kárpátaljai település szláv nevet kapott a legtöbb esetben olyat, amelynek semmi köze nem volt az eredetihez. Az átnevezés már a szovjet csapatok megszállásával egy időben, 1944 novemberében megkezdődött.

Hivatalosan 1946. június 25-én fogadta el a települések új nevét az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa (*Lizanec, 1991*). Ekkor lett: *Bátyuból Vuzlove, Botfalvából Prikordonne, Asztélyból Luzsánka*.

Csupán néhány kárpátaljai településnek volt azonos a magyar és a szláv elnevezése, mit: Gálocs, Minaj, Vári, Iza, Saján, Uzsok, Ábránka, Uglja. Míg a helységek magyar nevei közül egy sem ismétlődött, a szláv, orosz helységnevek gyakran ismétlődtek. A legkirívóbb Novoszelica, melyből megyeszerte öt is volt, Nove Szelo és Rosztoka neveket pedig három-három település is viselte.

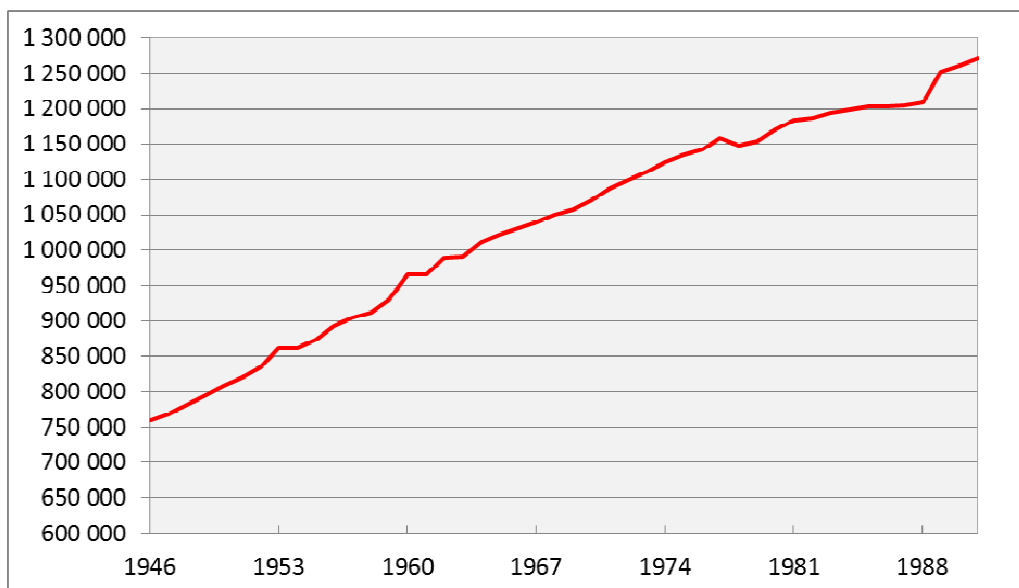
Habár a médiában és a hivatalos szinteken csak az új oroszosított településneveket lehetett használni, a kárpátaljai magyar lakosság nyelvhasználatában nem tudtak meghonosodni az új nevek.

1946-ban 85, 1960-ban 2, 1962-ben 4, 1967-ben 3 települést neveztek át. Ezzel egy időben felszámolták a tanyarendszert, azokat a közeli településekhez csatolták. Településeket daraboltak fel, vontak össze, rendelték alá más település közigazgatásának. Létrehozták a ma is használatos közigazgatási beosztási rendszert, mely a településeket városokra, városi típusú településekre és falvakra osztotta fel (*Kvasenko, 1968*).

3.5.2. A népességszám térbeli eloszlásának változásai

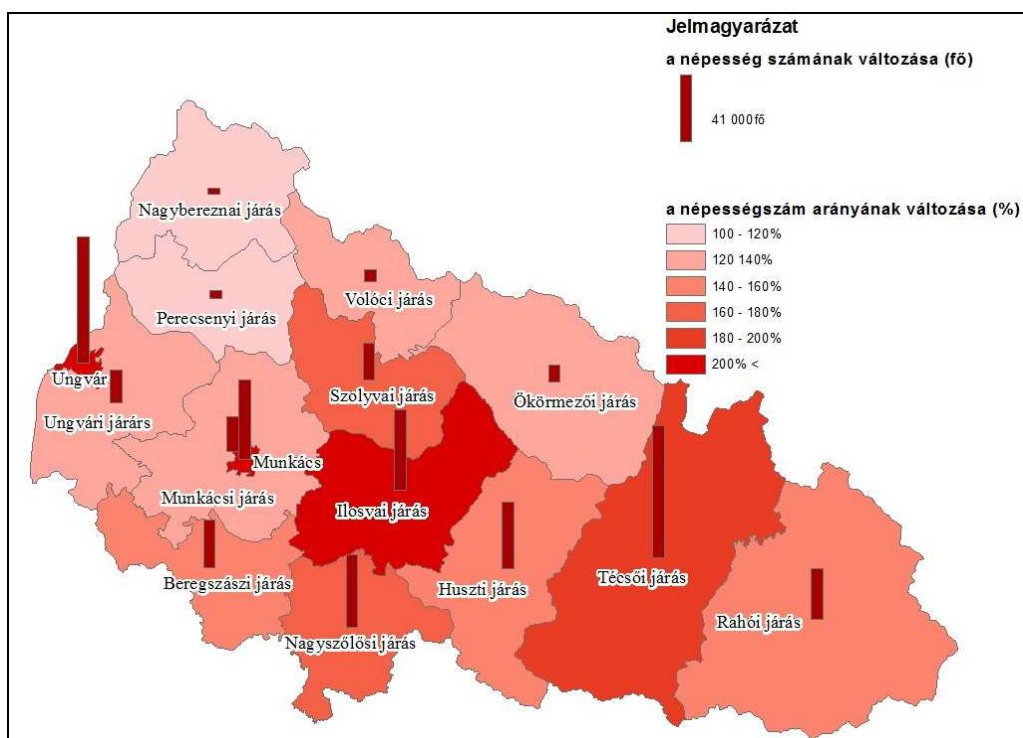
1941 és 1989 között Kárpátalja népességének súlypontja erőteljesen nyugat felé tolódott. Ez egyértelműen a migrációs folyamatokkal, elsősorban a megye két nagy városába, Ungvárra és Munkácsra való tömeges betelepítésekkel magyarázható. A természetes szaporulat (Máramarosban továbbra is magasabb volt a természetes szaporulat) ugyanakkor a súlyponteltolódás irányával szemben hatott.

Miután Kárpátalja hivatalosan is a Szovjetunióhoz került a népesség száma a területen rohamosan növekedni kezdett. A szovjet erőltetett iparosításnak köszönhetően az újonnan érkezettek többsége a városokba, vagy iparral rendelkező városi típusú településekre költözött. A népesség számának növekedése a szovjet uralom 45 éve alatt töretlennek mondható, csupán 1954-ben nem növekedett a lakosok száma az előző évhez képest, illetve 1978-ban volt egy kis visszaesés az 1977-es adatokhoz képest (*35. ábra*). A népesség számának ugrásszerű növekedése detektálható az 1953, 1960 és az 1989-es évben (*Szabó, 1993*).

35. ábra. Kárpátalja népességszámának alakulása 1946–1991 között
(Forrás: Saját szerkesztés Szabó, 1993 alapján)

Az 1946 és 1989 között eltelt negyvenhárom évben a lakosság száma a megyében 493 700 fővel nőtt és 1989-re elérte a 1 252 400 főt. A legtöbben a Técsői járásban éltek, itt a lakosság száma 165 000 fő volt, 1946-hoz képest 81 300-al nőtt a lakosság száma. A népességnövekedés aránya 97,1%-os volt, a lakosság száma majdnem a duplájára nőtt, ami meghaladta a megyei átlagot (65% népességnövekedés). A lakosság számát tekintve jelentős a Huszti, Munkácsi és Nagyszőlősi járások népességszáma is. A legnagyobb arányú növekedés a városok népességszámában mutatkozott, így Ungvár lakosságszáma az 1946-os 39 600-ról 117 100-ra nőtt, a város népességszáma a háromszorosára duzzadt. Munkács lakosságszáma is jelentős növekedést mutatott, 35 400-ról 84 500-ra növekedett. Az Ilosvai járásban (204%-os), a Szolyvai járásban (167%-os), a Beregszászi járás területén (152%-os), a Rahói járás (155%-os) népességszám növekedés következett be (36. ábra). A legkisebb arányú növekedés a Nagybereznai (112%) és a Percsenyi (116%) járások területén volt. Ez a fiatalság síkvidéki városokba (főként Ungvár és Munkács) való költözésével magyarázható.

36. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 1946-1989 között
(Forrás: Saját szerkesztés Szabó, 1993 alapján)

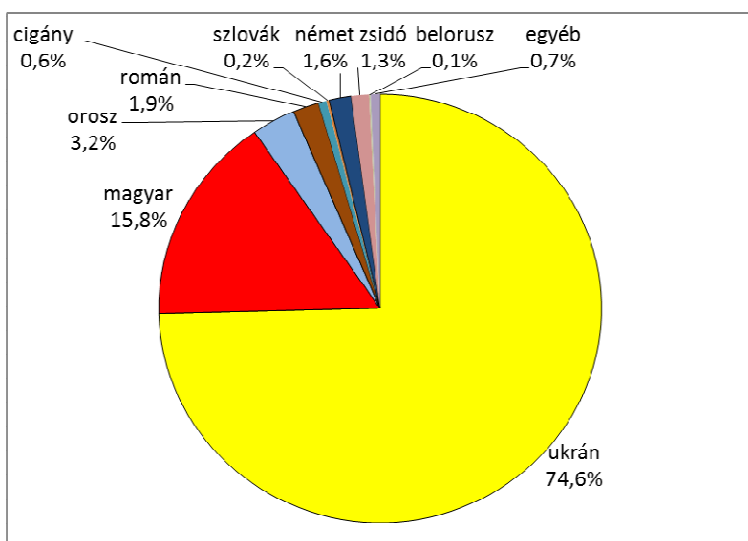
3.5.3. A nemzetiségi összetétel változása

1941 és 1989 között Kárpátalja népességének súlypontja erőteljesen nyugat felé tolódott, a migrációs folyamatokkal, elsősorban a megye két nagy városába, Ungvárra és Munkácsra való tömeges betelepítésekkel magyarázható.

A magyarok súlypontja erőteljes dél-nyugati elmozdulást végzett, ami főként a hegyvidéki területek magyar lakosságának csökkenésével magyarázható, ami az asszimiláció és az elvándorlás következménye..

1941 és 1989 között a kárpátaljai ukránok súlypontja erőteljesen délnyugati irányba tolódott. Ez elsősorban a megye délnyugati városaiba való ukrán betelepüléssel, és a nyelvhatár közelében élő bizonytalan etnikai identitású népesség asszimilálásával magyarázható.

Az 1946 és 1989 közötti időszakban Kárpátalja nemzetiségi összetétele is jelentősen megváltozott. A megyében az államalkotó ukránok és oroszok arányának folyamatos növekedése mellett, a magyarok, németek és zsidók arányának csökkenése figyelhető meg.

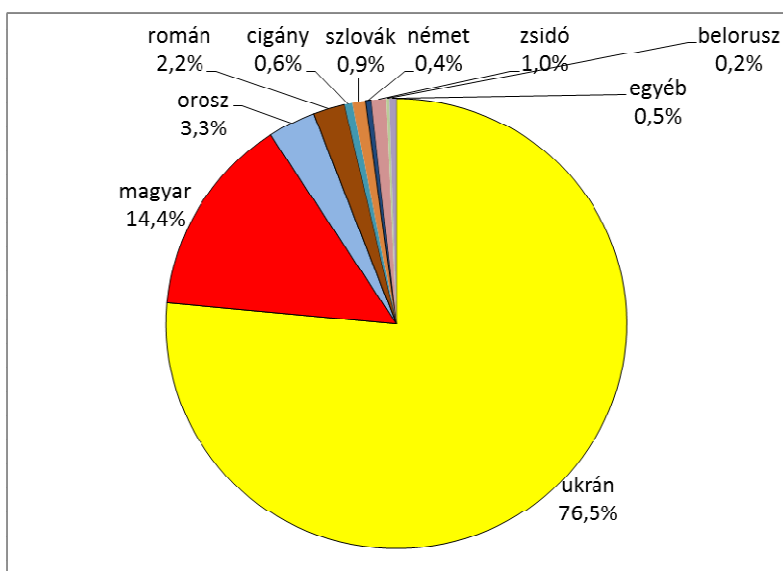
37. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1959-ben
(Forrás: Saját szerkesztés Szabó, 1993 alapján)

1959-ben Kárpátalja lakosságának száma 930 200 fő volt. A legnagyobb arányban az ukránok képviseltették magukat a megye nemzetiségei közül, 693 929 fős számukkal a lakosság 74,6%-át alkották (37. ábra). A betelepülő ukránok, továbbá a túlnyomó rész ukránok által lakott máramarosi részek magasabb népszaporulata következtében számuk nőtt 1946-hoz képest

A magyarok arányukat tekintve a második helyen álltak arányuk 15,8% volt. A számuk ekkor 146 972 fő volt. Hozzá kell tenni, hogy számos magyar esett áldozatul a málenyikij robotnak, a donbászi munkaszolgálatoknak, a nemzetiségük miatt a szovjet hatóságok atrocitásainak, ezért még az 1959-es népszámlálás idején is sokan voltak, akik ukrán vagy más nemzetiségűnek vallották magukat. A görög katolikus vallású magyarokat a szovjet hatóságok automatikusan ukránnak vagy szlováknak írták be.

Az oroszok száma is jelentősen megnőtt 1959-re, arányuk 3,2% volt. Számuk a bevándorlásnak köszönhetően ekkorára már meghaladta a 29 ezer főt. Főként a vidék városaiban koncentrálódtak, ezek közül is kiemelendő Ungvár és Munkács.

A németek és a zsidók aránya tovább csökkent a megyében, a cigány és a román lakosság száma a magasabb természetes szaporulatnak köszönhetően viszont nőtt. A Szovjetunióból számos tagköztársaság nemzetiségei költöztek Kárpátaljára, köztük is a legnagyobb számban a beloruszok, akik száma 1959-re meghaladta a 900 főt.

38. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1970-ben

(Forrás: Saját szerkesztés Szabó, 1993 alapján)

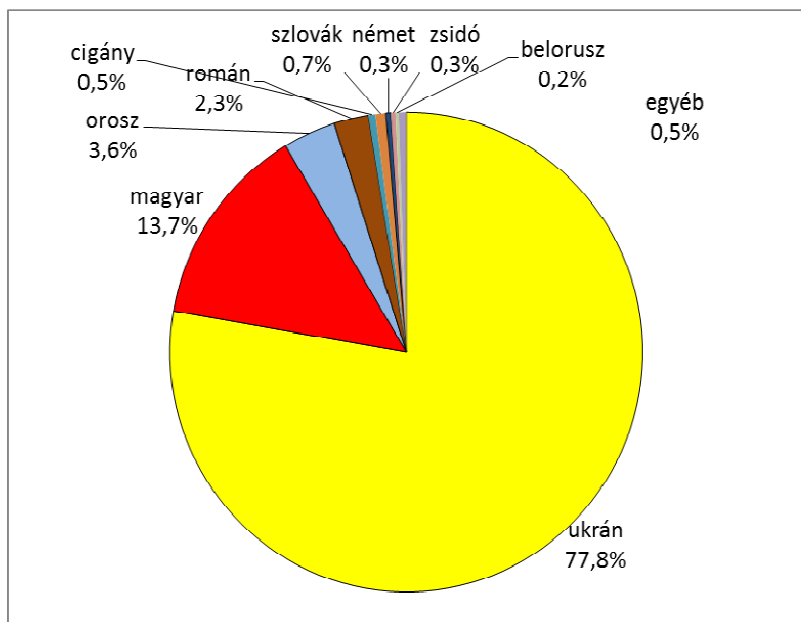
A következő szovjet népszámlálást 1970-ben tartották. A megye lakosság száma ekkor 1 056 799 fő volt, melynek túlnyomó többségét, 76,5%-át ukrán nemzetiségűek alkották (38. ábra). Számuk ekkor Kárpátalján 808 131 fő volt, mellyel mind számukat, mind pedig arányukat növelni tudták az 1959-es népszámláláshoz képest.

Habár a magyarok száma nőtt 5 ezer fővel, az arányuk mégis csökkent az elmúlt 11 évben, mivel a számbeli növekedésük (3%) alul maradt a megyei átlagénál, ami 13%-ot tett ki. A magyarok száma Kárpátalján 1970-ben 151 949 fő volt. Az oroszok aránya az össznépesség arányán belül ugyan csak 0,1% nőtt, azonban számuk 18%, 29 766-ról 35 189-re nőtt. Jelentős volt a megyében a románok, cigányok és szlovákok aránya is.

A következő népszámlálást 9 év múlva, 1979-ben tartották Kárpátalján. A lakosság száma ekkorra elérte a 1 155 759 főt. A népesség növekedésének üteme is lelassult, 9%-os volt az eltelt időszakban. Az ukránok száma 11% nőtt, a megyei átlagot meghaladó növekedéssel az arányuk is nőtt az összlakosságon belül, 77,8%-ra, számuk elérte a 898 606 főt (39. ábra).

Ha csak kis mértékben is, de nőtt a magyarok száma is 158 446-ra, ám az arányuk továbbra is csökkent, immár a lakosságnak csak a 13,7%-át tették ki. Ez főként a szórványtelepüléseken végbemenő asszimilációnak és a síkvidéki magyarok alacsonyabb népszaporulatnak köszönhető.

Az oroszok száma nőtt a legnagyobb mértékben. Az 1970-es számukhoz képest a kilenc év alatt 18%-os növekedést produkáltak, így 1979-re arányuk az össznépességen belül 3,6%-ra, számuk 35 189-ről 41 713-ra nőtt.

39. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1979-ben
(Forrás: Saját szerkesztés Szabó, 1993 alapján)

A románok száma Kárpátalján 16%-ra, az egyéb nemzetiségűeké 14%-ra nőtt. A cigányok, szlovákok, németek és zsidók száma csökkent a két census között.

1989-ben 1 245 618 fő élt Kárpátalján, legalábbis a népszámlálási adatok alapján. Az 1979–1989-es időszakban a megye lakossága közel 8% nőtt. Az ukránok, beloruszok és románok száma 8%, az oroszoké 18% nőtt, a cigányok száma megduplázódott az említett időszakban. Csökkenés következett be a magyarok (-2%), szlovákok (-11%), németek (-7%) és a zsidó lakosság (-31%) körében. A kisebb nemzetiségek számának csökkenése a szovjet rendszer és a vasfüggöny lazulásával, ezzel párhuzamosan az anyaországba történő kivándorlás kezdetével magyarázható.

4. A népességszám alakulása 1989-től napjainkig (2012)

4.1. A független Ukrajna demográfiai viszonyai

4.1.1. Történelmi háttér

A zavaros kilencvenes évek gazdasági hanyatlást hoztak a legtöbb volt szovjet utóállamba. Az Ukrajnában kialakult gazdasági válságot kihasználva egy új pénzügyi elit alakult ki, mely egyes tagjai vagyonukat gyakran illegális módszerekkel szerezték meg. Az állami cégek privatizációjának idején ez a réteg volt az, mely tőkével rendelkezett és így a fő szerepet játszotta az ország tulajdonának szétesztésében. Az állami vállalatok minél olcsóbb megvásárlása érdekében ezeknek a köröknek érdekük volt a cégek lezülesztése, a munkahelyek megszüntetése, minek következtében a munkanélküliség az „egyekbe szökött” a 90-es évek közepére. Az állami vállalatoknál dolgozók gyakran hónapokig nem kapták meg a fizetésüket, mely a legtöbb esetben a minimálbér határát súrolta. A lakosság jelentős része kénytelen volt a határon túl munkát keresni, melynek hatásai mind a mai napig érzékelhetőek. A lakosság túlnyomó részének az életszínvonala messze az európai átlag alatt volt. Eme helyzetet kihasználva kezdte meg politikai tőkéje kovácsolását számos ma is hatalmon lévő politikai erő. Főként az orosz nemzetiségű a Donyecki érdekszférához tartozó politikusok az Oroszországhoz való szoros együttműködésben látták a gazdasági gondok megoldásának kulcsát. Az ország nyugati felén élők az európai közeledésben próbálták a kiutat megtalálni a gazdasági zűrzavarból. Akadtak olyanok is, akik Oroszország és az Európai Unió közötti lavírozásban gondolkodtak. Mára már világossá vált, hogy egyik fél sem képes véghezvinni politikai elképzeléseit és az ország két részre osztható, a bal parti oroszbarát Donyeck központú és a jobb parti Lemberg központú területekre. Kárpátalján és a központi régiókban egyik eszme sem tudott abszolút dominanciát kialakítani az elmúlt 20 évben.

Ukrajna egyes politikai erői tisztában vannak az ország területi-politikai konszolidációjának fontosságával, ám az ország egységének megerősítéséért a függetlenség kivívása óta nem tettek komoly lépéseket. Sőt, ellenkezőleg, a hatalmi pozíciók és a gazdasági erőfölény megtartása érdekében a központi hatalmak és egyes oligarchikus körök maguk generáltak regionális ellentéteket. Így a konszolidáció terén csak kisebb célokat sikerült megvalósítani.

A rendszerváltást követően a Szovjet blokk országainak külpolitikai helyzete is jelentős változásokon ment keresztül. A kilencvenes évek stagnálása után az új évezred első éveire kikristályosodott az egyes államok fejlődésének iránya, akadnak olyan országok is, ahol mind a mai napig bizonytalan,

kidolgozatlan az ország hosszú távú stratégiája, Ukrajna is ezen országok közé tartozik.

Mint ahogyan minden társadalomkutatás, a politikai földrajzi kutatások minden újabb lépcsőfoka a rendelkezésre álló empirikus források keresésével és azok besorolásával, illetve a hitelességük mértékének megállapításával kezdődik. Mivel a politikai-földrajzi aspektus a társadalom életének számos színterét érinti, ez a politikai-földrajzi források széles spektrumát foglalja magában: az ország történelmi és jelenlegi alaptörvényei, nemzetközi konvenciók és nemzetközi megállapodások, hivatalos állami statisztika (minisztériumok, hivatalok), választások eredményei, szociológiai kutatások eredményei, kartográfiai és ismertető jellegű anyagok (*Dnyisztrjanszkij, 2010*).

Az újonnan megalakult Ukrajna története az 1991. augusztus 24-i függetlenségi nyilatkozat kikiáltásával kezdődött, amikor azt is elfogadták, hogy az ország hivatalos neve Ukrajna lesz ezután. A nyilatkozat megerősítése, 1991. december 1-i összukrajnai referendumon történt meg. A szavazáson részt vett állampolgárok 90,3 %-a szavazott a függetlenné válás mellett, miközben a függetlenséget óhajtók aránya minden régióban meghaladta az 50%-ot, 20 megyében ez az arány a 90%-ot is meghaladta.

Az 1991-es referendum eredményei elegendő alapot szolgáltattak az ország függetlenségének elismeréséhez. Ukrajna függetlenségét legelőször néhány kelet-közép-európai ország ismerte el (Lengyelország – 1991. december 2., Magyarország – december 3., Lettország és Litvánia – december 4., Oroszország, Horvátország, Bulgária – december 5.), illetve néhány jelentős ukrán diaszpórával rendelkező ország (Kanada – december 2., Argentína – december 5.). A szomszédos országok közül Románia volt az mely legkésőbb ismerte el az ország függetlenségét –1992. január 8-án. 2004. január 1-re a 191 ENSZ tagállam közül 173 elismerte Ukrajna szuverenitását (*Dnyisztrjanszkij, 2010*).

Ukrajna új Alkotmányát 1996. június 28-án fogadták el. Ukrajna területét az Ukrán SzSzK-tól örökölte, mely terület részben az etnikai szempontok alapján, részben politikai vagy egyéb szubjektív döntések eredményeként lett kijelölve. A határokat a szomszédos államok az ország szuverenitásának elismerésével elfogadták, habár az oroszországi határszakasz másik oldalán viszonylag nagy ukrán nyelvterület maradt, ezen határ megváltoztatását az orosz fél alaptalannak tartotta és kategorikusan elutasította (*40. ábra*).

40. ábra. Számottevő ukrán nemzetiségű lakossággal rendelkező terület 2001-ben

(Forrás: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ukrainians_en.svq)

Ha az Ukrán állam területének kialakulását vizsgáljuk a XX. sz. folyamán, akkor szembeötlő, hogy a területi formálódásnak integrációs jellege van. Ám a történelmi régiók egyesülésében mégiscsak az ukrán nemzet saját etnikai területén történő önrendelkezésének az óhaja játszott a fő szerepet. Ez alól csak Kárpátalja és a Krím-félsziget képez kivételt.

A függetlenség kikiáltása után az országban azonnal elkezdődött az állami apparátus kialakítása, ezzel egy időben az ország határainak pontos kijelölése. 1991-ben az Ukrán Legfelső Tanács elfogadta az „Ukraina államhatáráról” szóló törvényt, 1998-ban az „Ukraina tengeri gazdasági zónájáról” szóló törvényt. 1993. december 16-tól hatályban van Ukrajna Elnökének rendelete „Az államhatár kiépítésének komplex programja” (<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=596%2F93>).

Ugyanekkor elkezdődött a hivatalos államközi szerződések megfogalmazása az ország határainak rögzítésére, mely mind a napig nem ért véget. Így 1993 januárjában a Lengyel Köztársasággal, októberben pedig a Szlovák Köztársasággal írták alá a határok jogi helyzetéről és a határ menti kérdésekben történő együttműködésről szóló megállapodást. Magyarországgal 1995. május

19-én írták alá az ukrán-magyar határ jogi helyzetéről és határ menti kérdésekben történő együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról szóló megállapodást, melyet Ukrajna 1995. október 21-én ratifikált és 1996. április 19-én lépett hatályba (http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=348_636). 1997-ben a Belorusz Köztársasággal született megállapodás az államhatárokról (melyet mind a mai napig nem ratifikált a Belorusz Legfelsőbb Tanács). Ugyanebben az évben Romániával aláírták a jószomszédi viszonyról és együttműködésről szóló megállapodást. 1997. május 31-én Kijevben az Oroszország és Ukrajna elnökei aláírták a „barátságról, partnerség és az Ukrajna és az Orosz Föderáció közötti együttműködésről” szóló megállapodást, melyben a felek kijelentették, hogy nincsenek területi követeléseik a másik országgal szemben. Ezt a megállapodást Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1998 januárjában, míg az Orosz Föderáció Állami Dumája 1998 decemberében ratifikálta. A ratifikációt hátráltatták a fekete-tengeri flotta elosztása és az oroszországi fekete-tengeri flotta 2017-ig történő Szevasztopolban állomásozása körüli viták.

Ám a delimitációs és demarkációs folyamatok már az elejétől kezdve vontatottan és akadozva haladtak, ugyanis a szomszédos országok befolyásos politikai erői sokáig nem akarták belátni a politikai realitást. Így Oroszország a Szovjet birodalom valamilyen formában történő feltámasztásának reményében sokáig ragaszkodott az ún. Független Államok Közösségének belső és külső határ kialakításának koncepciójához, mely szerint csupán a FÁK külső határai bizonyultak volna valódi határoknak a tagállamok egymás közötti határai csak képletesek lennének, a delimitációs és demarkációs folyamatok nem érintenék őket. Mivel Ukrajna határozottan elutasította eme kezdeményezést, Oroszország felől egyre nagyobb politikai nyomásnak volt kitéve mely abban csúcsosodott ki, hogy 1993 júliusában Oroszország kihirdette Szevasztopol orosz státuszát. Romániával is viták alakultak ki a Kígyó sziget státuszát és a hozzá tartozó tengeri kereskedelmi övezetet illetően. Az 1991-96 közötti időszakban Ukrajna számára a legnagyobb nemzetpolitikai fenyegetést e követelések jelentették (Dnyisztrjanszkij, 2010).

A legnagyobb nehézségeket Ukrajna számára az Oroszországgal (az Azovi-tenger és a Kercsi szoros kapcsán) és Romániával (Kígyó-sziget) közös tengeri határok kijelölése jelentette. A tárgyalások során egyre jobban kikristályosodott az az orosz álláspont, hogy az Azovi-tenger közös beltengere kell hogy legyen Ukrajnának és Oroszországnak, bármiféleféle határok kijelölése nélkül. A hivatalos Ukrán álláspont viszont az volt, hogy a nemzetközi jogi formáknak megfelelően jelöljék ki a pontos tengeri határvonalakat. Erre válaszul orosz politikai erők konfliktust provokáltak 2003 szeptember-októberében, mely abból állt, hogy töltést kezdtek kiépíteni a Tamány-félszigettől Tuzla szigetéig, mely ukrán fennhatóság alatt állt (Trohimcsuk–Feduny, 2007).

Több mint 20 sikertelen megbeszélést folytatott Ukrajna Romániával a Duna-deltájának természeti hasznosítása és a Kígyó-sziget minősítése kapcsán, melynek eredményeként 2008-ban Románia a nemzetközi bírósághoz fordult a sziget körüli határvonalak kijelölése érdekében.

Szintén veszélyes lehet Ukrajna egységére az ország két részre tagolódása, habár az európai normákat nem igen akarják elfogadni ők sem.

4.1.2. A népesség száma és nemzetiségi összetétele

Ukrajnában a legfrissebb népszámlálás 2001 decemberében zajlott. Azelőtt 1989-ben tartottak, akkor még összövetséginék nevezett szovjet összeírást. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően, amely tízévente ír elő ilyen jellegű felmérést egy adott országban, 1999-ben az ukrán kormány meghirdette a soros népszámlálást. Ám, a szükséges anyagi háttér hiányában az akkor elmaradt. Később volt még egy elvetélt népszámlálási kezdemény, mielőtt 2001-ben sikerült lebonyolítani az összeírást.

A népszámlálás eszmei időpontjául (ez az az időpont, amelyre a kapott adatok vonatkoznak) a 2001. december 5-i dátumot jelölték meg (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003*). Mivel az adatok összesítése és feldolgozása hosszabb időt vett igénybe, a népszámlálás eredményeit csak valamivel több mint egy év múlva tették közzé.

Mielőtt rátérnénk az eredmények ismertetésére, szeretnénk még előrebecsátani néhány észrevételt. Nincs ugyan alapunk feltételezni, hogy tudatos hamisítások történtek, de a népszámlálás lebonyolítása során számos szabálytalanságról értesültünk. Így, például, több helyen a számlálóbiztosok nem a hivatalos kérdőívben rögzítették a közölt adatokat, hanem egy piszkozatként használt füzetben. Másutt előfordult, hogy a biztosok nem is jártak az összeírandó családoknál. Ám ezzel együtt, még mindig a hivatalos népszámlálás eredményeit tekinthetjük a népesség összetételét jellemző legpontosabb adatforrásnak.

A 2001-es népszámlálás Ukrajna állandó lakosainak a számát 48 millió 241 ezerben állapította meg (*Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága, 2002*). Ez az 1989-es szovjet összeírás eredményénél (51 millió 452 ezer fő) több mint 3 millióval kevesebb, annak csupán 93,8 %-a. A jelentős fogyás a demográfiában csak némileg is járatos körökben nem okozott meglepetést. A születésszám erőteljes visszaesése a halálozásszám növekedésével párhuzamosan ugyanis évek óta közismert volt (*Molnár–Molnár D., 2003*).

Ennek illusztrálására álljanak itt a 2001-es népmozgalmi adatok, amikor is az országban 376 ezer élveszületésre 746 ezer halálozás jutott, ami 370 ezres fogyást eredményezett (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2002*). A

születési 7,8, a halálozási ráta 15,4, a fogyás 7,6 ezrelék volt, ami világviszonylatban a legrosszabb mutatók közé tartozott. A demográfiai krízis okozta veszteségeket fokozta az 50 ezer fő körüli évi migrációs veszteség. Összességében Ukrajna lakossága évente kb. 400 ezer fővel csökkent.

A lakosságszám változása nem egyenletesen ment végbe. A maximális értéket Ukrajna népessége 1992-ben érte el, meghaladva az 52 milliót. Ettől kezdve a fogyás gyorsuló ütemben tartott egészen 2005-ig.

A városi népesség aránya országos szinten nem sokat változott. 1989-ben Ukrajna lakosságának 66,7 %-a volt városi lakos, 2001-ben 66,9 %. A XX. század 90-es éveiben a korábbi intenzív beáramlás a városokba az állami lakásépítések drasztikus visszaesésével párhuzamosan leállt.

Jelentős változások kerültek felszínre a nemzeti összetételben úgy országos, mint megyei szinten.

Ukrajna legszámosabb nemzetének mindkét népszámlálás alkalmával természetesen az államalkotó ukrán bizonyult (I. táblázat). Az összlakosság drasztikus fogyásának tükrében meglepetés, az ukránság számának enyhe (0,3 %-os) emelkedése. Ennek fő okát abban látjuk, hogy a demográfiai krízis okozta számottevő veszteséget kompenzálta a kelet-ukrajnai városokban nagyszámban élő bizonytalan (orosz–ukrán) etnikai identitású népesség államalkotó irányba való orientálódásából származó asszimilációs nyereség (ukrán elemzők szerint ez csak a szovjet idők veszteségének részleges visszanyerése). A fogyó népességű országon belül a mégoly szerény mértékű gyarapodás is jelentős arányeltolódáshoz vezetett az ukránok javára: az 1989-es 72,7 %-ról 2001-re 77,8 %-ra nőtt az arányuk.

Az ország másik nagy lélekszámú népét, az oroszokat nevezik a 2001-es ukrajnai népszámlálás egyik fő vesztesének. Számuk a 12 év alatt 11 millió 356 ezerről 8 millió 334 ezerre csökkent. A fogyás ennél is jelentősebb volt a nyugat- és közép-ukrajnai régiókban, ahol az oroszok az összlakosság kisebb arányát alkotják. A tetemes csökkenés fő okát a fentiekben említettük. Hozzájárult ehhez a természetes fogyás és az Oroszországba való kitelepülés is. 2001-ben az oroszok Ukrajna lakosságának a 17,3 %-át alkották, szemben az 1989-es 22,1 %-kal.

Még jelentősebb, a harmadik helyen álló beloruszok vesztesége, közel 40 %. A fogyás okai az oroszokéhoz hasonlóak, azzal a különbséggel, hogy a főként nagyvárosi szórványt alkotó fehéroroszok körében fokozottabb volt a beolvadás. Közel egyötöddel csökkent a sorban következő moldovaiak¹ száma,

¹ A moldovaiak (moldovánok) tulajdonképpen románok, akiket a szovjet időkben különítettek el, hogy megideologizálják Moldova (a régi Moldvai Fejedelemség Pruttól keletre eső része, más néven Besszarábia) Szovjetunióhoz való tartozását. Az eltelt évtizedek alatt kialakult egy bizonyos különálló nemzeti öntudatuk, így többségük jelenleg is moldovainak vallja magát.

akik 2001-ben többb, mint negyedmilliónyan voltak. A zömében etnikailag vegyes összetételű területeken (Odessza és Csernyivci megyékben) élő moldovaiak fogyása is nagyjából asszimilációs eredetű. Több mint ötszörösére nőtt viszont a két népszámlálás között a krími tatárok száma. Ezt a népet Sztálin parancsára 1944-ben kitelepítették a Krímról Közép-Ázsiába a németekkel való háborús együttműködés miatt. Tömeges visszatelepülésük a félszigetre csak az utóbbi bő évtizedben vált lehetővé, és ennek eredménye a lélekszámuk többszörösödése. A hatodik nemzet, amely Ukrajnában a magyarságnál számosabbnak bizonyult, a bolgár, többségében Odessza megyében él. Számuk meghaladta a kétszázézetet, ám csökken, a természetes fogyás és a beolvadás miatt.

A magyarság a legutóbbi ukrainai népszámlálás adatai alapján az ország hetedik legnagyobb nemzetisége volt. Az 1989-es összeíráshoz képest ez egy helyezésnyi előrelépést jelent. Időközben ugyanis „mögénk fogytak” a zsidók és a lengyelek, viszont megelőzték a fentebb tárgyalt krími tatárok. Nem ad azonban okot az öröme a lélekszám 4 %-os csökkenése a 12 év alatt (6,5 ezer fő), ami ugyan az országosnál kisebb arányú, de mégiscsak veszteségként jelentkezett. Az ukrainai magyarság 96,7 %-a Kárpátalján élt, és a Kárpátokon túli szórvány is túlnyomó részben innen rajzolt ki. A magyarok fogyásában a fő szerepet az alacsony szaporulat és a kivándorlás játszotta, a beolvadás kevésbé járult hozzá a folyamathoz (részletesebben a kárpátaljai eredmények tárgyalásánál foglalkozunk az okokkal).

Létszám szerint szorosán a magyarok után következtek az ukrainai románok, akik átlépték a 150 ezres határt. Többségük a Csernyivci megye és Kárpátalja lakója. Gyarapodásuk a természetes szaporulat és a moldovaiakkal szembeni asszimilációs nyereség eredőjeként értelmezhető. Jelentősen visszaesett ellenben a lengyelek száma, akik elsősorban élnek Nyugat-Ukrajna több megyéjében. Soraikat legnagyobb mértékben a Lengyelországba való kivándorlás ritkította, de a beolvadás és az alacsony szaporulat is hozzájárult a fogyásukhoz. Még drasztikusabb volt a zsidók lélekszámának a csökkenése: 2001-ben az 1989-esnek csak egyötöde, alig több, mint 100 ezer ember vallotta magát zsidónak. A visszaesés döntő tényezője a tömeges kivándorlás volt Izraelbe és az Egyesült Államokba. Az ukrainai zsidóság főleg a nagyvárosokban él, Kijevben és Odesszában vannak a legnagyobb közösségeik.

I. táblázat.

A népesebb nemzetiségek lélekszáma Ukrajnában a 2001-es népszámlálás adatai alapján. Összehasonlításként közöljük az 1989-es adatokat is.

(Forrás: Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága, 2002)

Nemzetiség	Lélekszám 2001-ben, ezer fő	Százalékarány az összslakosságon belül		A 2001-es lélekszám az 1989-es százalékában
		2001	1989	
ukránok	37 541,7	77,8	72,7	100,3
oroszok	8334,1	17,3	22,1	73,4
beloruszok	275,8	0,6	0,9	62,7
moldovaiak	258,6	0,5	0,6	79,7
krími tatárok	248,2	0,5	0,0	530,3
bolgárok	204,6	0,4	0,5	87,5
magyarok	156,6	0,3	0,3	96,0
románok	151,0	0,3	0,3	112,0
lengyelek	144,1	0,3	0,4	65,8
zsidók	103,6	0,2	0,9	21,3
örmények	99,9	0,2	0,1	184,3
görögök	91,5	0,2	0,2	92,9
tatárok (volgai)	73,3	0,2	0,2	84,4
egyebek	369,3	0,8	0,8	94,6

4.1.3. Ukrajna népesedéspolitikája az ország euroatlanti integrációs törekvéseinek tükrében

Ukrajna függetlené válása óta az egyik legfontosabb stratégiai célként jelenik meg az ország külpolitikájában az európai integráció. Az Európai közösséghez való csatlakozást, mint külpolitikai irányvonalat először 1993 júliusában hagyta jóvá Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa. Nemzetközi szinten 1994. június 14-én adott ennek hangot Leonyid Kravcsuk akkori Ukrán elnök, amikor Luxemburgban aláírta az Ukrajna és az Európai Közösség közötti Partnerségi és együttműködési megállapodást. Ez a megállapodás jogilag is megalapozta Ukrajna és az EU kétoldali kapcsolatainak további bővítését. Politikai aspektusból a Partnerségi és együttműködési megállapodás többek között fixálta az Ukrajna szuverenitásának és területi egységének elismerését, támogatásáról biztosította Ukrajnát a krími kérdést illetően. A megállapodás megvalósításának intézményes szerveiként az Együttműködési Tanácsot,

Együttműködési Bizottságot illetve a Parlamenti Együttműködési Bizottságot jelölték ki.

A következő hivatalos megerősítés, mely Ukrajna európai integrálódását támasztotta alá 1996 januárjában történt meg, amikor is az Európai Tanács ülésén straszburgban Ukrajna Elnöke Leonyid Kucsma bejelentette, hogy Ukrajna törekszik az Európai Unió teljes jogú tagjává válni, melyre válaszul az Európai Unió elismerte Ukrajnát mint átmeneti gazdasággal rendelkező országot (1996. június) és számos 1996. december 6-án az EU Miniszteri Tanácsa által elfogadott intézkedést, mely az EU és Ukrajna további politikai és gazdasági kapcsolatainak bővítéséről szólt. 1994 és 1996 között érdemleges előrelépés nem történt a közeledést illetően.

A kapcsolatok intenzívebbé tételének következő lépcsőfoka 1998. június 11-re tehető, amikor is Leonyid Kucsma, „Ukrajna Európai Unió integrációja” rendeletében felvázolta az alapvető nemzeti stratégiát az ország európai integrációját illetően.

Jelenleg az az EU és Ukrajna kapcsolatában a „Keleti partnerség” program játssza az egyik fő szerepet, mely célja, hogy új lökést adjon az EU határától keletre fekvő országok és az EU országainak kapcsolatának építésében (Süli-Zakar, 2008). A „Keleti partnerség” legfontosabb programjai: a közös határok integrált felügyelete, a kis- és középvállalatok működéséhez szükséges kedvező feltételek kialakítása, a regionális elektromos energia piacainak fejlesztése, az energia felhasználásának optimalizálása, megújuló energiaforrások felhasználása, a déli energiaszállítók további fejlesztése, a természeti és technogén katasztrófák előrejelzése, a károk közös elhárítása (Süli-Zakar–Molnár D., 2012).

Ukrajna nyugati szomszédjai (Lengyelország, Románia, Szlovákia és Magyarország) a NATO tagjai. Ezek az országok a szovjet blokk széthullása után a gazdaságuk strukturális megváltoztatásával más fejlődési útvonalra léptek, minek következtében lehetőséget kaptak, hogy csatlakozzanak az Európai Unióhoz. Így számos kérdésben Ukrajna közvetlenül érintett lett az Európai Unióval való konzultálásban, szorosabb kapcsolattartásban (közös határszakasz felügyelet, gazdasági kapcsolatok stb.). Az Európai Unió fejlődése egy konföderatív állam kialakulása irányába tart, ez az egyre több államok feletti egységes szerv kialakításában is megnyilvánul. Ezért az Európai Unióval tervezett kapcsolatok alakításában nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy a tagság nem csak előnyökkel, de az állam szuverenitásának bizonyos fokú feladásával is jár.

Az EU és NATO csatlakozás stratégiai irányítása az államfő feladata, a kormány pedig gondoskodik a célok megvalósításáról. 2003-ban Ukrajna külügy-minisztériuma meghatározta az ország külpolitikájának legfőbb irányvonalait, melyek: a kétoldalú államközi kapcsolatok fejlesztése, az európai

integráció és a többoldalú diplomácia. Ám ezen megfogalmazásokat az Ukrán diplomácia kisebb eltérésekkel értelmezi. Az európai integrációt az Európai Unióhoz való csatlakozás előfeltételeként értelmezik, az euro-atlanti integráció alatt a NATO-hoz való fokozatos közeledést és csatlakozást szokták érteni. Ám mégis taktikai megfontolásokból a „NATO csatlakozás” helyett az „euro-atlanti integrációt” vagy „euro-atlanti közeledést” szokták alkalmazni.

A NATO bővítése mindenekelőtt Oroszország nagyhatalmi ambíciójának erősödése következtében az Ukrajnával közvetlenül határos országokig végbement. Oroszország minden módszert megragad annak érdekében, hogy Ukrajna ne csatlakozzon a NATO-hoz. Ezzel párhuzamosan az utóbbi időben egyre inkább erősödik az Oroszország és az Egyesült Államok közötti geopolitikai ellentét, mely különösen az orosz-grúz konfliktusban mutatkozott meg 2008-ban. Ebből adódóan Ukrajna egy kellemetlen helyzetbe került, mindék irányból erős geopolitikai nyomásnak lett kitéve, melyek szöges ellentétben állnak egymással, így mindkettőnek megfelelni szinte lehetetlen. Mégis az utóbbi évek történései azt mutatják hogy az egyik irányzat képviselői sem tudnak elég társadalmi támogatást szerezni terveik megvalósításához, így az ország Oroszországnak és az Euro-atlanti követeléseknek is igyekszik megfelelni.

Területét tekintve Oroszország 28-szor nagyobb Ukrajnától, ám népességszámát tekintve csak 3-szor. Oroszország hatalmas kőolaj és földgáz készletét, illetve Ukrajna ezen energiahordozókban való szűkösségét figyelembe véve a kétoldali kapcsolatok súlypontja Oroszország oldalára billen.

A kétezres évek elejétől az ukrán növekedés fő motorja az export, azon belül is a kohászati termékek iránti megnövekedett kereslet volt. A meglehetősen energiaigényes ágazat magas jövedelmezősége az Oroszországtól kapott olcsó olajtól és gáztól függött. A „narancsos fordulat” után bekövetkezett gázviták és az ezzel járó áremelések emiatt visszafogták a gazdasági növekedést. Nem kedvezett a gazdaságnak a Timosenko kormány reprivatizációs retorikája sem, aminek következtében megrendült a befektetői bizalom. A reprivatizációk elsősorban orosz érdekeltségű vállalatokat érintettek. Az orosz szakértők több fórumon is nehezményezték, hogy a narancsos fordulat után az orosz cégekre a nyugati vállalatokkal szemben alkalmazott szabályozási rendszer lépett érvénybe.

Az ukrán gazdaság egyre inkább nemzetköziesedik, a külföldi vállalatok által végrehajtott fúziók értéke 2008 első félévére közel 6 milliárd dollárt tett ki. A fúziók mögött gyaníthatóan orosz nagy cégek állnak, amelyek ciprusi vagy kajmán-szigeteki off-shore cégeken keresztül az ukrán gazdaság bizonyos ágazatait gyakorlatilag már felvásárolták.

Oroszország számára biztonságpolitikai szempontból is fontos, hogy Ukrajna ne csatlakozzon a NATO-hoz, hiszen az orosz fekete-tengeri flotta 2017-ig Szevasztopolban állomásozik és továbbra is szeretné ott tartani.

A negatív demográfiai folyamatok felerősödését Ukrajnában a legtöbb elemző a szociális-gazdasági körülmények romlásával magyarázza. Ám ezen okok döntő szerepét nem minden szakember ismeri el, hiszen a jelenlegi szociális-gazdasági helyzet csupán felgyorsította, de nem okozta a születések számának csökkenését.

A világ egyes országaiban lejátszódó népesedésfolyamatok azt mutatják, hogy állami beavatkozásra van szükség az optimális népességszám megtartásához, így egyes országokban a népességszám növekedését, míg másokban a csökkenést próbálják kormányrendeletekkel szabályozni (lakástámogatási rendszer, munkaviszony javítás, egészségügy, szociális kedvezmények). Ukrajna az első csoport országaihoz tartozik, mivel a rendszerváltást követő években a lakosság száma rohamosan csökkenni kezdett és ez a tendencia mind a mai napig tart.

Az utóbbi években számos a lakosság a demográfiai növekedést serkentő intézkedést vezettek be Ukrajnában. Többek között a „Családtervezés” nemzeti program 1994-ben, az „Ukrán család” program (2001), „Reproduktív egészség 2001–2005” (2001), „Ukrajna állami családpolitikai koncepciója” (2000), „Ukrajna demográfiai fejlesztésének koncepciója 2005-2015 évekre” (2004).

A demográfiai szituáció javulását csak az ország gazdasági helyzetének javítása révén lehet megvalósítani, mely érdekében többek között a következő fontos lépéseket kell megtenni (http://gl_upsxn.host-ua.org.ua):

- Az elszegényedés, az öröklött szegénység mértékének csökkentése, mely a lakosság bevételek és ezzel együtt életszínvonalának növelésével valósítható meg.
- a humánerőforrás-gazdálkodás alapvető mély reformja, ugyanis ez fontos szerepet játszik a migrációs mérleg, a reprodukció mértékének, az egészségügyi helyzet, az egészséges életmód kialakításában.
- az effektív foglalkoztatottság megteremtése, mely nem csupán a foglalkoztatott, de az általa eltartott egyének számára is garanciát nyújt az adott életszínvonal megtartására.
- kedvező munkafeltételeket kell teremteni a gyermeket nevelő nők részére.
- meg kell teremteni a feltételeket a munkaképes lakosság egészének a foglalkoztatásához.
- egyenlő feltételeket kell teremteni a gyeken lévő és a foglalkoztatott nők anyagi juttatásaiban, tehát a megszüntetni a különbséget a szülői szabadságért járó pénz és a gyermekekre ténylegesen ráfordítandó költség között, biztosítani a rendszeres kifizetéseket, garantálni a munkahely fenntartását.

A gyermekvállaláshoz szükséges megfelelő anyagi körülmények megteremtésének elősegítése érdekében az állam a szülőket vagy az eltartókat többek között a „A gyermekes családok állami támogatásáról” törvény által előírt támogatásban részesíti.

A gyermekes családok az Ukrajna Miniszteri Kabinetje által meghatározott kedvezményes kölcsönöket kaphatnak lakásvásárlásra, lakásépítésre és hosszú távú használati cikkek vásárlására.

„A gyermekes családok állami támogatásáról” c. törvény az állam által garantált szintű anyagi támogatást határoz meg a gyermekes családoknak, pénzbeli támogatás révén, figyelembe véve a család összetételét, bevételét, a gyermekek korát. A törvény értelmében a következő támogatásra jogosultak a gyermekes családok:

- terhességi és szülési támogatás;
- egyszeri gyermekszületési támogatás (2013. január 1-től ez az összeg az első gyermek esetében 29 160 UAH., a második után 58 320 UAH., a harmadik és azt követő gyermekek után 116 640 UAH.);
- gyermekfelügyeleti támogatás, mely a gyermek 3 éves koráig tart;
- gondozás alatt, gyámság alatt lévő gyermekek támogatása;
- magányos anyák gyermekeinek járó támogatás;

A támogatás a gyermek születése után igényelhető és 6 éves korig jár, az első gyermek után az államilag meghatározott létminimum 30 szorosa, a második gyermek után annak 60-szorosa, míg harmadik és minden további gyermek után a létminimum 120-szorosa kerül kifizetésre. A gyermek születésekor kifizetésre kerül a létminimum 10-szeresének megfelelő összeg, míg a támogatás további részének folyósítása egyenlő részletekben történik az első gyerek után az elkövetkezendő 24 hónapban, a második gyerek után az elkövetkezendő 48 hónap során, míg a harmadik gyerek után az elkövetkezendő 72 hónap során (http://gl_upszo.host-ua.org.ua).

A családi támogatások mértéke az utóbbi években folyamatosan nő, ám az elemzők szerint ez csupán a népesség egyes rétegeit ösztönzi több gyermek vállalására, mely rétegeknél egyébként is a többgyermekes családdal az elfogadott. Pozitívabb hatások elérése érdekében az ország politikai és gazdasági stabilitását kell jelentősen növelni, akkor talán lelassulnak a jelenlegi folyamatok.

Fontos megemlíteni, hogy a 90-es évek elejétől az egész országban jelentősen megélénkült mind a külső mind a belső migráció is. Ez a jelenség több okkal is magyarázható. Egyrészt a Szovjetunió megszűnésével könnyebbé vált a más országba történő kivándorlás, másrészt megszűnt az állam központi munkahely meghatározó szerepe is, mely következtében az egyetem vagy főiskola befejezésével a végzősöknek gyakran az ország másik végében jelölték

ki a munkahelyét. Viszont kétségtelen, hogy az ország elhagyására legnagyobb mértékben a rossz gazdasági helyzet kényszerítette az embereket.

Ukrajna lakossága az 1992-es 52 millióról, mára 45,5 millióra csökkent, ami évi 300 ezres fogyást jelent.

Ukrajna már 1996. május 2-án Strasbourghban aláírta *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját*, a dokumentum Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa általi ratifikációjára csak három évvel később, 1999. december 24-én, az Európa Tanács végső határidejének lejárta előtt egy héttel került sor (*Beregszászi–Cserniczkó, 2007*).

A Karta ratifikációjáról szóló 1350-XIV. számú 1999-es törvény a következő kisebbségi közösségek nyelveire terjeszti ki a Karta Ukrajna által vállalt rendelkezéseit: orosz, zsidó, belorusz, moldáv, román, krími tatár, bolgár, lengyel, magyar, görög, német, gagauz és szlovák. A törvény három fokozatban határozza meg, milyen jogok illetik meg az egyes nyelvek beszélőit. Más-más vállalások érvényesek azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol:

a) az adott kisebbségi közösség aránya meghaladja a 20%-ot;

b) 10 és 20% közötti;

c) illetve azokon az adminisztratív-közigazgatási területeken belül, ahol a kisebbségek aránya jelentős, de nem éri el a 10%-ot.

A Karta hatálybalépését azonban 2000. július 12-i határozatával (a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva; lásd az Alkotmánybíróság 9–пп/2000 számú határozatát a <http://alpha.rada.kiev.ua> honlapon) felfüggesztette. Vagyis hiába vállalt viszonylag széles jogköröket Ukrajna a Karta ratifikálásával, annak életbelépésére, gyakorlati alkalmazására már nem kerülhetett sor. Azóta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elé számos, a Karta ratifikálására vonatkozó újabb törvényjavaslat került. Végül az egyiket 2003-ban végre elfogadta a Legfelsőbb Tanács. Ez a változat azonban „már sokkal szűkebb jogokat határoz meg a törvény hatálya alá eső 13 nemzeti közösség nyelvének beszélői számára (*Beregszászi–Cserniczkó, 2007*).

A kivándorlásnál is jóval nagyobb tömegeket érintett Ukrajnában a rendszerváltás után a szezonális munkaerő migráció. Ennek hagyományai a szovjet korszakra nyúlnak vissza: a munkaerő felesleggel rendelkező régiókból a nyári félévben tömegek indultak Oroszországba, valamint nyugat Európába, építőipari szezonmunkára. Ukrajna függetlenné válása után a munkahelyek megszűnése, a kiutazási könnyítések és a jobb kereseti lehetőségek sokakat csábítottak külföldi vendégmunkára.

A kárpátaljai vendégmunkások többsége a múlt század 90-es éveiben valamelyik közeli országban, többnyire Magyarországon, Szlovákiában és Csehországban próbált szerencsét. Az ezredforduló után az oroszországi és az ukrajnai gazdaság fellendülésével párhuzamosan egyre több kárpátaljai (főleg

az építőmunkások) talált munkát ezen országok intenzíven épülő nagyvárosaiban.

A statisztika a munkaerő migrációt, annak jelentős részben illegális jellege miatt, nem tudja nyilvántartani, így csak becsléseink lehetnek az érintettek létszámáról. Ezek értelmében, az ezredforduló után, amikor a jelenség a legnagyobb tömegeket mozgatta meg, az ukrainai vendégmunkások száma meghaladta a 1,5 millió főt (*Libanova, 2010*).

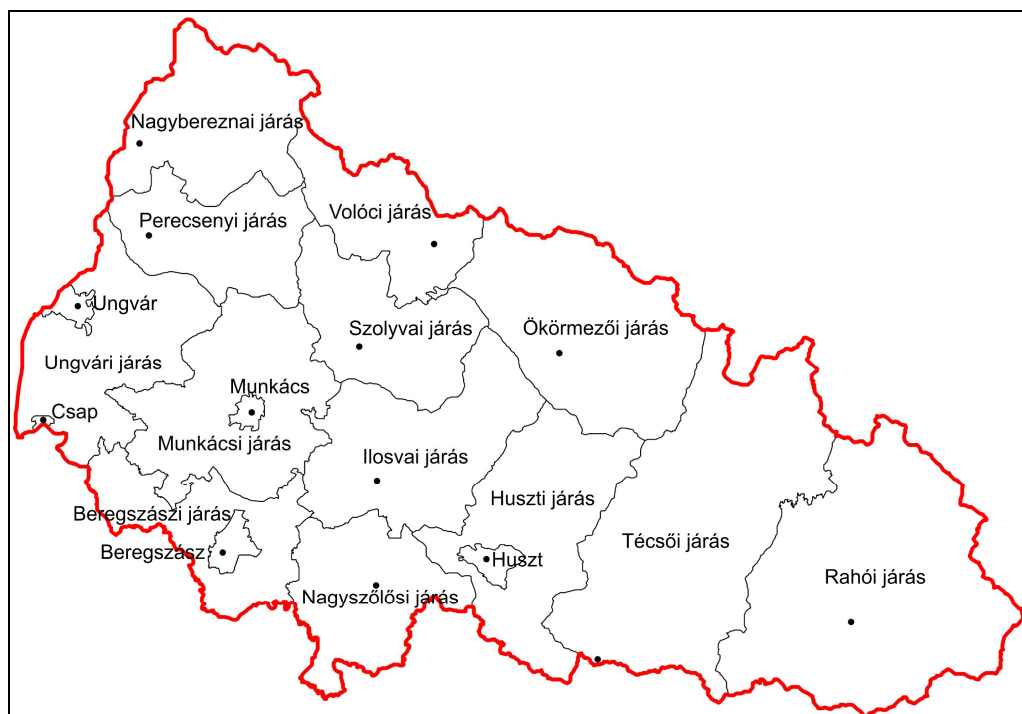
4.2. Kárpátalja demográfiai viszonyai 1989-től 2013-ig

4.2.1. A közigazgatási rendszer változása

1991. augusztus 24-én Ukrajna kikiáltotta függetlenségét, melyet a december 1-i népszavazáson az ország lakosságának többsége támogatott, így Kárpátalja Ukrajna részévé vált. Voltak törekvések a terület autonóm státusának megteremtésére, többek között a KMKSZ javaslatot tett a Kárpátalja különleges státusának megadására, illetve a Beregszászi Magyar Autonóm Körzet létrehozására, a megye csupán a szabad gazdasági övezet beosztást kapta meg.

Habár a közigazgatási felosztása a megyének nem változott, 1989 óta számos változtatás ment végbe a településrendszerben, falvak váltak külön, településeket minősítettek várossá, vagy éppen visszaminősítettek. Három város Huszt, Beregszász és Csap megyei alárendeltségű státust kapott (41. ábra).

1989-ben 10 városa volt Kárpátaljának. Az elmúlt 24 év során egy városi típusú települést, (Perecsenyt 2004-ben) várossá minősítettek, így jelenleg a számuk 11.

41. ábra. Kárpátalja közigazgatási felosztása 2012-ben
(Forrás: saját szerkesztés)

A városi típusú települések száma 1989-ben 28 volt. A fentebb említett Perecsenyen kívül, további 8 település került át másik besorolásba, igaz „lefokozás” következtében falvakká lettek minősítve. Jelenleg 19 városi típusú település van a megyében, a legtöbb 5, a técsői járásban.

A falvak száma 561-ről 579-re nőtt a tárgyalt időszakban, 307 községi tanács alá rendelve. A növekedés oka a fentebb említett települések leminősítése illetve több település különválásának köszönhető (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2007*).

A rendszerváltást követően enyhülni kezdtek a települések névhasználatát korlátozó intézkedések, így a helyi magyar sajtóban is használni kezdték a települések eredeti neveit, illetve az adott településen élő lakosság által használt névváltozatot. Ám a probléma továbbra sem oldódott meg, hiszen hivatalosan továbbra is az 1946-ban jóváhagyott nevek maradtak érvényben. Számos településnek több névváltozata is volt. Kárpátaljai magyar értelmiség nem tudott dűlőre jutni abban a kérdésben, hogy milyen szempontok legyenek a mérvadóak egy adott település történelmi névének hivatalossá tételében, maguk a nyelvészek sem jutottak egységes álláspontra, sőt, olykor teljesen ellentétes volt a véleményük.

1991. február 22-én az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának elnöke Leonyid Kravcsuk rendeletben visszaállította két Kárpátaljai település Tiszaásvány és Eszeny történelmi nevét, ennek megfelelően az ukrán elnevezésük is megváltozott.

Ugyanebben az évben, 1991. szeptember 21-én további 6 magyarlakta település kapta vissza immár hivatalosan is a magyar nevét: Halábor, Zápszony, Kigyós, Asztély, Beregújfalu és Badaló.

1992-ben kérvényezte több kárpátaljai település községi tanácsa a régi nevek visszaállítását, melyet a járási tanácsok és 1992 őszén a megyei tanács is jóváhagyott. A megyei tanács egy szakértői testületet is létrehozott, mely hosszú vita után végül is megegyezett a települések régi-új nevében (*Beregszászi, 2004*).

1995. március 2-án Olekszandr Moroz, az Ukrán Legfelső Tanács elnöke rendeletben visszaállította 27 kárpátaljai település korábbi nevét (többnyire cseh korszak előtti), melyek közül 23 magyarlakta település (*II. táblázat*).

1995 április 6-án, a megyei tanács XXII ülésén, melyen a megye adminisztratív-territoriális változásait és a települések neveinek pontosítását vitatták meg, számos kárpátaljai település régi, a szovjet érában kapott, ukrán nevét változtatták meg, mely változás főként az -e végződésű településnevek -o végződésre történő cseréjét foglalta magába.

II. táblázat.

Azon települések, melyek nevüket 1995. március 2-án kapták vissza

Magyar név	Régi ukrán név	Új ukrán név
Bátyú	Вузлове	Батьово
Gút	Гараздівка	Гут
Som	Деренковець	Шом
Harangláb	Дзвінкове	Гороглаб
Déda	Дідове	Дийда
Bene	Добросілля	Бене
Jánosi	Іванівка	Яноші
Kaszony	Косини	Косонь
Hetyen	Липове	Гетен
Kisrapi	Сонячне	Мале Попово
Csetfalva	Четове	Четфалва
Gyula	Юлівці	Дюла
Dercen	Дрисіна	Дерцен
Fornos	Ліскове	Форнош
Szernye	Рівне	Серне
Bátfa	Деревці	Батфа
Palágykomoróc	Комарівці	Паладь - Комарівці
Palló	Павлове	Палло
Botfalva	Прикордонне	Ботфалва
Kisszelmenc	Солонці	Малі Селменці
Szürte	Струмківка	Сюрте
Tiszaágtelek	Тисянка	Тисаагтелек
Téglás	Цеглівка	Тийглаш

További gondot jelentett a helységnévtáblák cseréje, illetve a magyar helységnévtáblák kihelyezése. Hiszen a helységnévtáblák alapján nemhogy az idegen, de még egy másik kárpátaljai járás lakosa is nehezen igazodik el. A tisztaásványi vasúti átjárónál még 1995-ben is egy tábla mutatta, hogy merre van Budapest, merre Uzshorod és merre Minerálné, miközben a síneken áthajtva Tiszaásványra jutott és nem Minerálnében, mivel a falutáblát már régen kicserélték, s ukránul is a régi-új nevet írták ki (Baksa, 1995).

Persze, idővel ezeket a problémákat jórészt sikerült megoldani, így mind az utakon, mind a térképen sorra kezdtek megjelenni az új nevek ukrán változatai is. Ennek ellenére még manapság is találkozunk olyan kiadványokkal, ide tartoznak az Ukrajnai Kartográfiai vállalat kiadványai is, melyek helytelenül tüntetik fel az egyes települések ukrán nevét, megtévesztve az olvasót.

2000. október 19-én újabb 8 magyarlakta település történelmi nevét sikerült hivatalosan is elfogadtatni Kijevben (III. táblázat).

III. táblázat.

A 2000. október 19-én megváltoztatott településnevek

Magyar név	Régi ukrán név	Új ukrán név
Tiszbökény	Бобове	Тисобикень
Batár	Братово	Ботар
Forgolány	Дівичне	Форголань
Nevetlenfalu	Дяково	Неветленфолу
Fertősalmás	Заболоття	Фертешолмаш
Akli	Клинове	Оклі
Aklihegy	Клиновецька Гора	Оклі Гедь
Tiszapéterfalva	Петрово	Пийтерфолво

Habár nem minden magyarlakta település kapta vissza régi nevét, az eddig elért eredmények bizakodásra adnak okot a többi település nevének megváltoztatását illetően.

Lehetőség adódott a beregszászi magyar lakosok számára 2010-ben, ugyanis a 2010. október 31-i helyhatósági választásokon napirendre került Beregszász régi nevének visszaállítása, azaz a hivatalos Berehovo-ról Beregszászra (Берерово – Берцас) változtatni a város nevét. Bár egy húsz éve megtartott népszavazáson a beregszásziak nagy többsége egyszer már a magyar név visszaadása mellett voksolt, ám azt az akkori politikai vezetés nem tekintette érvényesnek, mivel akkor még nem létezett referendumtörvény Ukrajnában.

A beregszászi képviselőtestület 2010 év júliusában fogadta el azt az indítványát, hogy ismételten kezdeményezzék a város történelmi nevének visszaállítását. A város nevét Trianon után, a csehszlovák kormány utasítására változtatták meg Berehovóra, amit 1944 után a szovjetek is átvettek, később az ukránok Berehove-ra, majd ismét Berehohvo-ra változtattak.

Ám a csekély részvétel miatt érvénytelen lett a népszavazás. Bár a választópolgárok közül Beregszász magyar nevének hivatalossá tétele mellett, ha csekély fölénnyel is, de többen szavaztak, a népszavazáson a választásra jogosultaknak mindössze 47,76 százaléka élt a szavazati jogával, így a referendum a vonatkozó ukrán törvényi előírások értelmében érvénytelen lett.

Számos szakember azonban úgy véli, hogy ez a kezdeményezés többet ártott az ügynek, mint amennyit segített és csupán a város polgármesterének kampányfogása volt, mellyel a magyar szavazókat szerette volna megnyerni. A referendum átgondolatlan és felületes mivoltát bizonyítja az is, hogy két

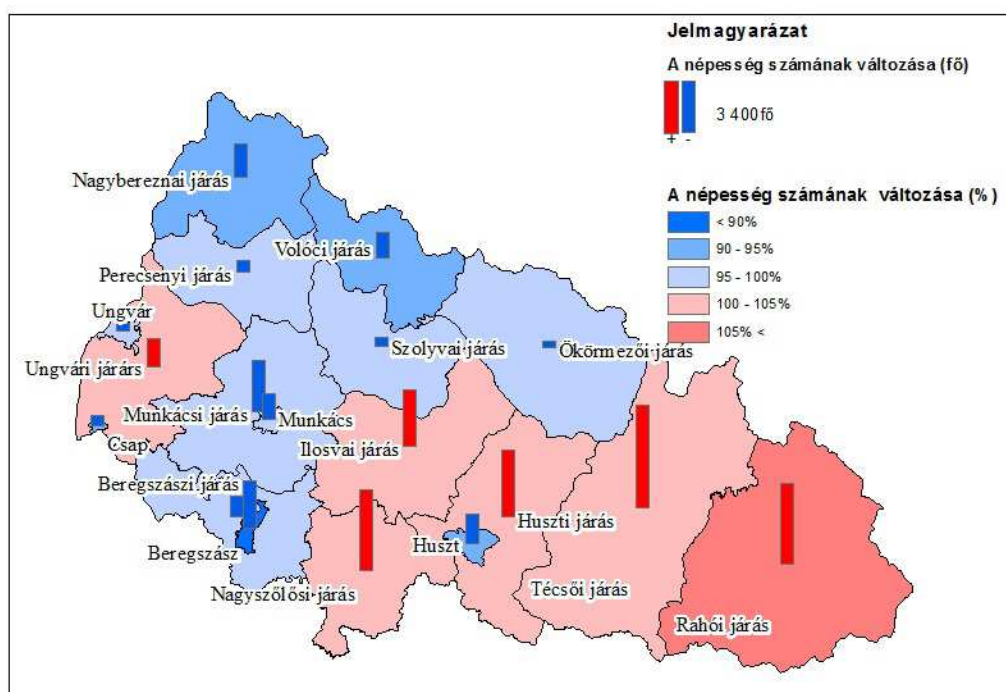
nyelven lehetett szavazni, Ukrajna törvényei viszont csak ukrán nyelven engedik meg a referendum kiírását, így ha a szavazók többsége meg is szavazta volna a város régi nevének visszaadását, azt akkor is érvénytelenítették volna a törvényeknek megfelelően. Így a hivatalos ukrán nyelvben Beregszász továbbra is Berehovo (Берегово) maradt.

4.2.2. A népességszám térbeli eloszlásának változásai

2001-ben Kárpátalja állandó lakossága 1 millió 254,6 ezer fő volt. 1989-hez képest a megye népessége 0,7 %-kal nőtt, az Ukrajna népességén belüli aránya pedig 2,42 %-ról 2,60 %-ra nőtt. A két összeírás között eltelt időszak alatt azonban, akárcsak az egész országban, itt is megfordultak a népesedési tendenciák. A lakosság száma 1995-ig emelkedet, amikor elérte az 1 millió 288,1 ezret. Ezt követően a népesség száma csökkenni kezdett, annak ellenére, hogy a természetes szaporulat értéke egészen 1998-ig pozitív maradt. A fogyást eleinte az Ukrajna függetlenné válása óta veszteséges migrációs egyenleg okozta. A természetes szaporulat 2001-es adatai már Kárpátalján is enyhe fogyást mutatnak: 13 699 élveszületésre 14 262 elhalálozás jutott, ami 563 fővel csökkentette a népességet (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2002*). Ezer lakosra vetítve a születésszám 10,9, a halálozásszám 11,4, a fogyás 0,5 volt.

A városi népesség aránya Kárpátalján a két legutóbbi népszámlálás közötti idő alatt 41,1 %-ról 37,0 %-ra csökkent. A visszaesésnek a városba áramlás leállításának egész Ukrajnát érintő jelenségén kívül volt két helyi jellegű oka is. Az egyik, hogy az országossal ellentétben, Kárpátalján a születésszám a falvakban volt magasabb. A másik, hogy az elmúlt évtizedben 8 városi típusú település visszaminősítette magát faluvá. Az ok prózai: falun Ukrajnában valamivel olcsóbb a villanyáram.

A lakosság számának módosulása a két népszámlálás között Kárpátalján belül jelentős területi eltéréseket mutatott. A megyét alkotó 17 közigazgatási egységből (13 járás és 4 ún. megyei alárendeltségű város) az állandó lakosság száma hatban nőtt, a többiben csökkent (42. ábra).

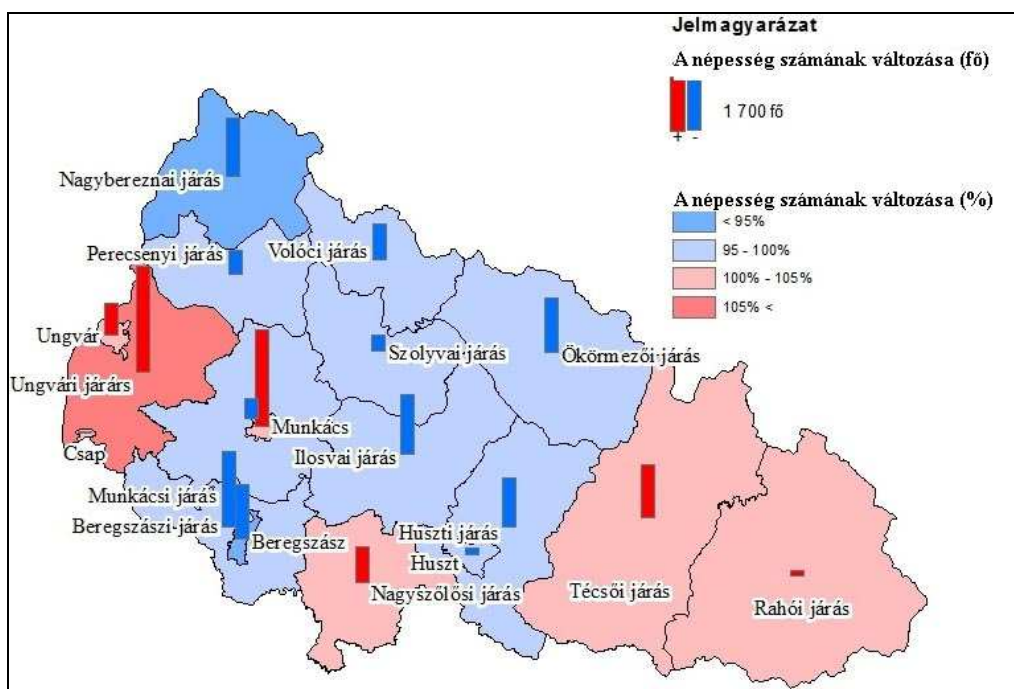

42. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 1989–2001 között

(Forrás: Saját szerkesztés Molnár–Molnár D., 2005 alapján)

Fogyott az állandó lakosság minden járási jogú városban (Ungváron, a megyeszékhelyen, csak minimális, 0,4 %-os mértékben). A lakosságszám elsősorban az öt keleti járásban (az egykori Máramaros és Ugocsa vármegyék területén) nőtt. Ez jó egyezést mutat a természetes szaporulat megyén belüli eloszlásával: az említett járásokban még 2001-ben is meghaladta a születésszám a halálozást. A sorból kilóg az Ungvári járás, amely a megye nyugati részén ért el népességyarapodást. Az Ungvári járás természetes szaporulata már 1993 óta a negatív tartományban van. A lakosságszám növekedése a megyeszékhely agglomerációs hatásának tulajdonítható (Molnár–Molnár D., 2003).

A 2001 és 2012-es időszakban, főként az ország demográfiai politikájának a megváltozása, a gyerek születése után járó segélyek bevezetésének köszönhetően a lakosság számának csökkenése megállt, sőt az utóbbi években enyhe növekedés tapasztalható. A megye lakosságszáma 2012-ben 1 250 759-fő volt, ami a 2001-es adatokhoz képest 3800 fős fogyást jelent.

43. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 2001-2012 között

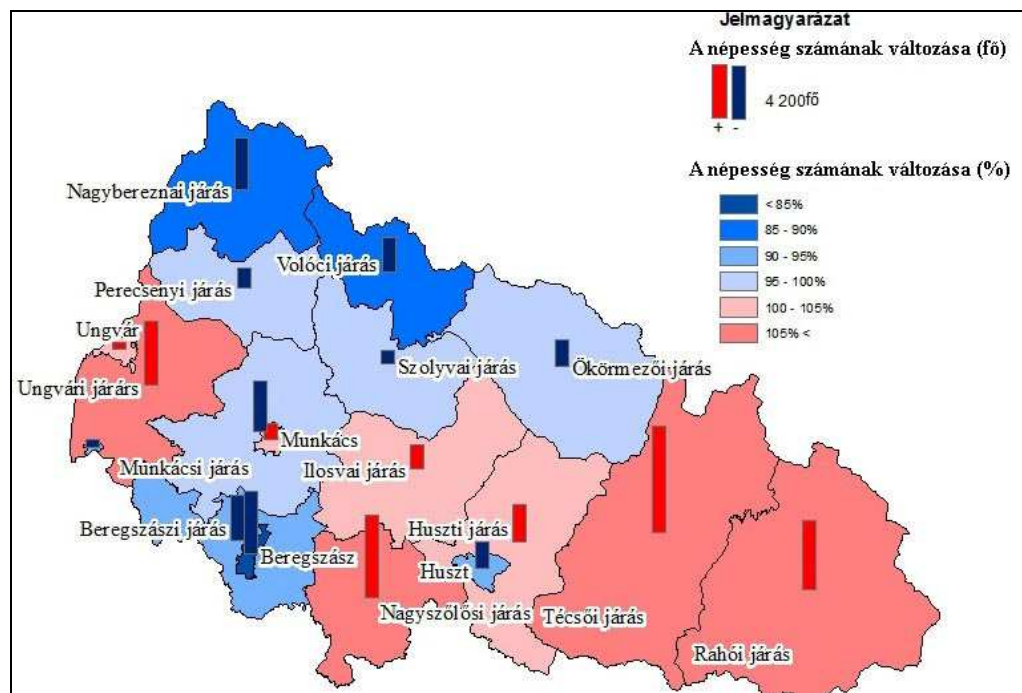
(Forrás: Saját szerkesztés Molnár–Molnár D., 2005 és Állami Statisztikai Hivatal 2012 alapján)

A legnagyobb arányú csökkenés továbbra is a hegyvidéki járásokban, főként Nagybereznai és Volóci járásban következett be, ahol a lakosság 5-6%-os csökkenése detektálható. Beregszász lakosságszáma is csökkent 6%-al, 26 554-ről 24 824 főre. A megye keleti részén továbbra is a népesség számának növekedő tendenciája volt megfigyelhető, továbbá a Nagyszőlősi és az Ungvári járásban is nőtt a lakosság száma (43. ábra). Sőt, az Ungvári járásban volt a legnagyobb arányú, több mint 5% növekedés, ami az Ungvári agglomerációs falvak növekvő népességszámával magyarázható.

Össességében az 1989 és 2012 között eltelt időszakban a megye lakosságszáma 5141 fővel nőtt. A legnagyobb arányú növekedés a Rahói és Técsői járásokban, illetve az Ungvári járásban következett be. Több mint 5%-os növekedés volt a Nagyszőlősi járásban is.

A legnagyobb arányú csökkenés Beregszászban következett be, ahol a lakosság száma 29 763-ról 24 824-re csökkent, ami több mint 16%-os csökkenést jelent. A Beregszászi járás, Csap és Huszt lakossága közel azonos arányban (6-6,5%) csökkent. Szintén jelentős népességcsökkenés volt megfigyelhető az északi hegyvidéki járásokban. Főként a Nagybereznai és a

Volóci járások területén állapítható meg jelentős csökkenés a lakosság számában (44. ábra).

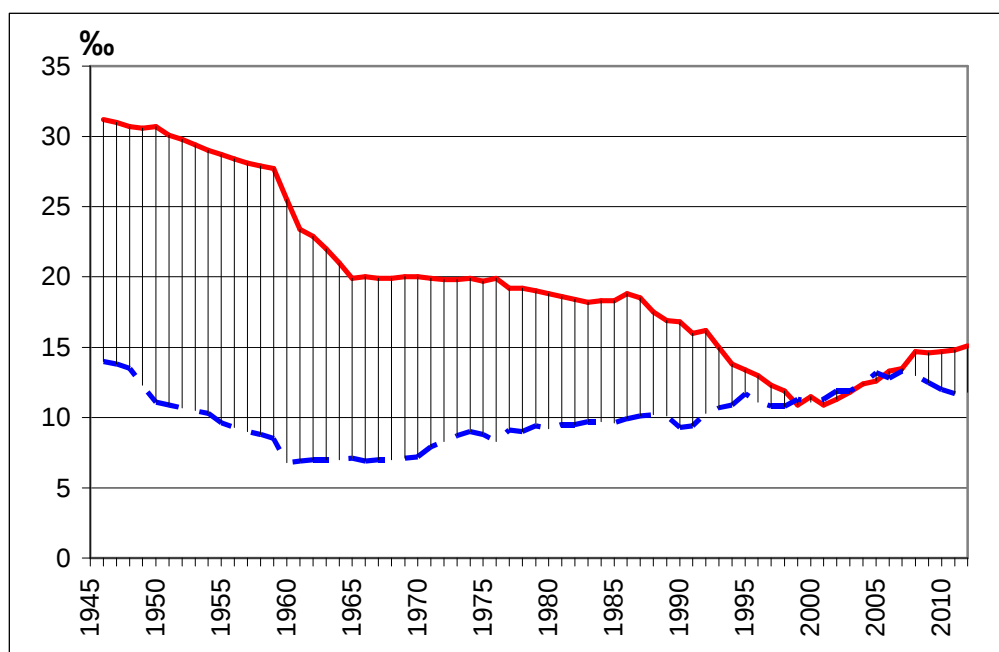

44. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 1989-2012 között

(Forrás: Saját szerkesztés Molnár–Molnár D., 2005 és Állami Statisztikai Hivatal 2012 alapján)

4.2.3. Születési ráta

Ukrajna függetlenné válása után Kárpátalján a demográfiai helyzet, az országos tendenciákkal összhangban, bár azok mértékétől elmaradva, jelentősen romlott. Ez egyrészt a születésszám csökkenésében, másfelől a halálozásszám emelkedésében jelentkezett (45. ábra).

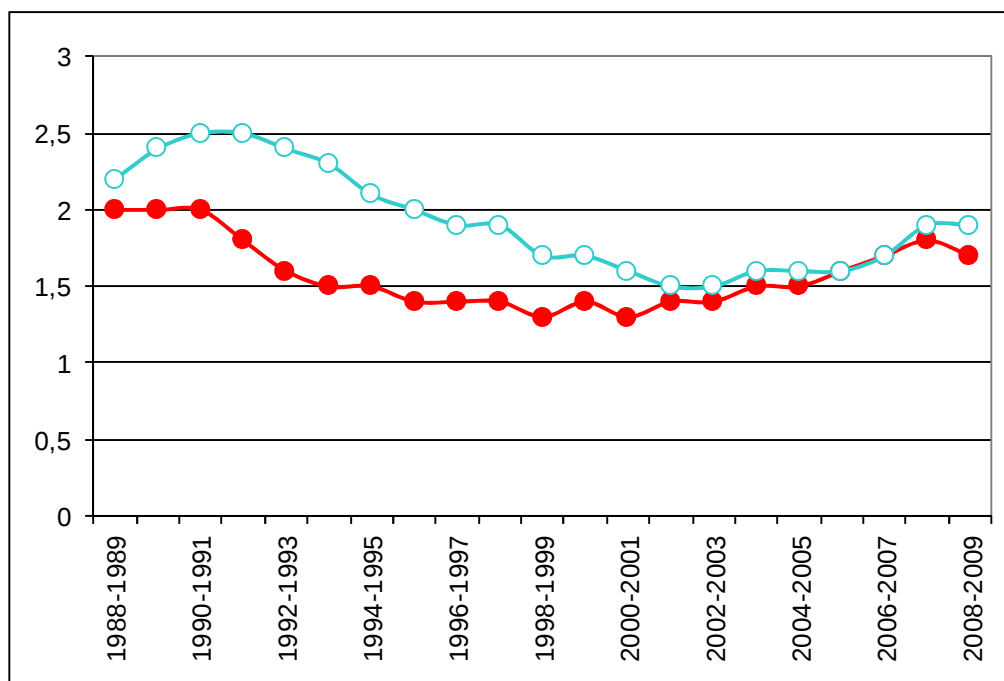

45. ábra. A születési ráta (folyamatos görbe), a halálozási ráta (szaggatott görbe) és a természetes szaporulat (a görbék közötti távolság) alakulása Kárpátalján 1946 és 2010 között, ezrelékben

(Forrás: Szabó, 1993; Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal, 2002–2011)

Az ezredforduló körüli mélypont után, amikor is a születési ráta Kárpátalján 11‰ közelébe süllyedt, enyhe emelkedés következett, és az utóbbi években újra meghaladta a 14‰-et, ami a múlt század 90-es éveitől nem fordult elő. A fordulat okai között a gazdasági válságból való kilábalás, valamint az ukrán kormány 2004 utáni gyermekvállalást ösztönző intézkedései játszhattak a fő szerepet (Molnár–Molnár D., 2012).

A teljes termékenységi arányszám (TFR, total fertility rate) alakulása a rendszerváltás óta eltelt két évtizedben követte a születési ráta alakulását: az 1990-es évek visszaesését és az ezredforduló körüli mélypontot, amikor az értéke Kárpátalján 1,4–1,5 körülre süllyedt, az utóbbi évek fellendülése követte (46. ábra). A falvak termékenysége ebben az időszakban szinte végig magasabb volt, csupán 2006 körül egyenlítődték ki rövid időre a rurális és az urbánus térségek mutatói. A változások valamivel előbb következtek be a városi népesség körében, a falusi lakosság TFR-értékeinek a mozgása néhány éves fáziskéséssel követte a városi megfelelőket. Az utóbbi években a megyében 1,8 körül stabilizálódott az egy nő által az élete folyamán szült gyermekek átlagos száma.

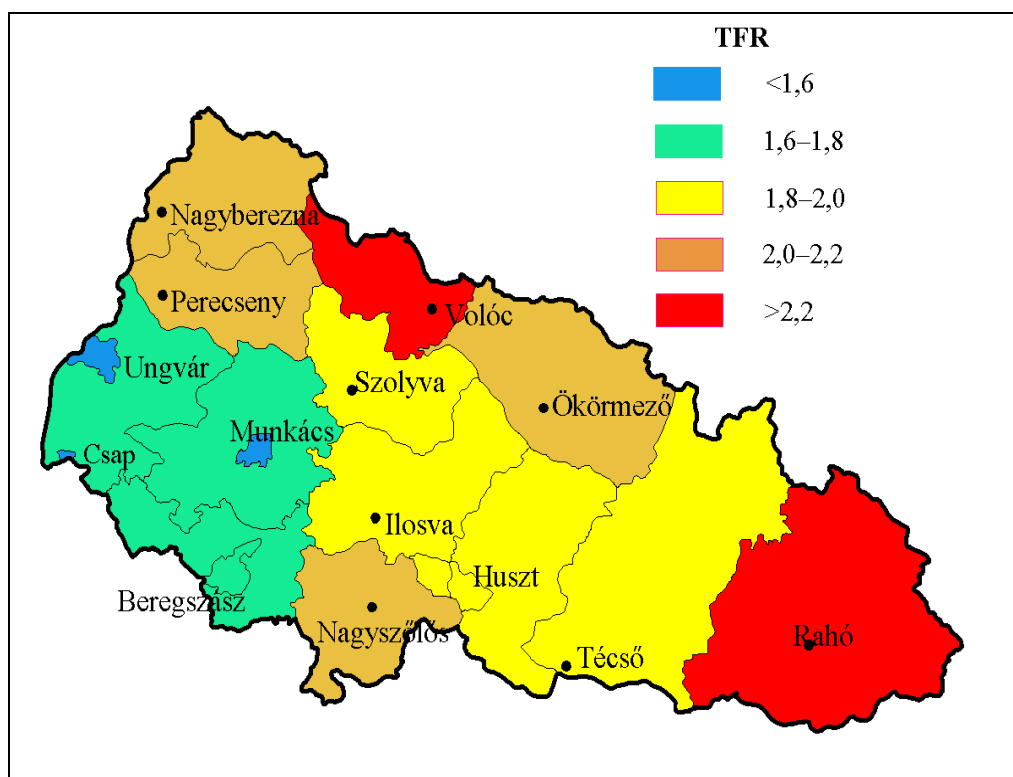

46. ábra. A teljes termékenységi arányszám (TFR) alakulása Kárpátalja városi (kitöltött körökkel jelölt görbe) és falusi (üres körökkel jelölt görbe) lakossága körében az 1988–2009-es időszakban
(Forrás: Molnár–Molnár D., 2012).

Elemezve a TFR megyén belüli eloszlásának a földrajzát, jelentős eltérések kerülnek felszínre a járások és megyei alárendeltségű városok viszonylatában. A hegyvidéki járásokat a 2010-es adatok alapján egyértelműen magasabb termékenységi mutatók jellemezték, a teljes termékenységi arányszám a Volóci és a Rahói járásokban meghaladta a 2,2-et. A hegyvidékhez hasonlóan magas, 2 fölötti értéket számítottunk a síkvidéki Nagyszőlősi járásra vonatkozóan is.

Kárpátalja középső területein átlagosnak adódott a termékenység, míg a megye délnyugati jáásaiban alacsony, 1,6–1,8 közötti TFR értékek voltak jellemzők. A térség három megyei jelentőségű városában – Ungváron, Munkácson és Csapon – pedig az egy nő által az élete folyamán szült gyerekek átlagos száma –2010-ben az 1,5-et sem érte el (47. ábra).

Ha a termékenység egy nyersebb mérőszámát, a születési rátát vizsgáljuk, hasonló összképet kapunk, azzal az eltéréssel, hogy az idősebb korösszetételű aprófalvas hegyvidéki Nagybereznai és Volóci járások rátái kevésbé kiemelkedőnek adódnak.

47. ábra. A teljes termékenységi arányszám (TFR) Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2010-ben

(Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal, 2011)

A járási szintű áttekintés után térjünk át a polgármesteri hivatalok, vagy másképpen a városi, városi típusú települési és községi tanácsok szintjére. Ezek igazgatása alá Kárpátalján egy-hat település tartozik, összességében a 609 kárpátaljai helység 337 polgármesteri hivatalnak van alárendelve. A születéseket első fokon a polgármesteri hivatalok regisztrálják, így a tanácsi szintű bontásnál részletesebb születési adatokat nehéz is találni Ukrajnában.

Az Ukrajna, sőt az egész közép-európai térség viszonylatában kedvező általános születési mutatók mellett tanácsi szinten jelentős szórás figyelhető meg Kárpátalján. A 2008–2010-es időszak alatt a születési ráta átlaga a Nagybereznai járási Ungbükkösön (Bukivcevo) érte el a minimumát 1,4‰-es értékkel. Az alacsony értéket a félreeső hegyvidéki aprófaluból való intenzív elvándorlás, és az ennek következtében kialakult előregedő korszerkezet magyarázza. A legmagasabb születési rátát, 35,4‰-et ugyanakkor a Nagyszőlősi járásban levő Szőlősvégardó (Pidvinohragyiv) produkálta. Az afrikai szintű értéket a közismerten magas születési mutatókkal jellemezhető

cigány népesség magas (becslések szerint 24%-os) aránya magyarázza a településen, ami tovább fokozódott az utóbbi években az ukrán kormány jelentős gyerekvállalást ösztönző anyagi támogatásának eredményeként.

Megvizsgáltuk, van-e jelentős eltérés az egyes településtípusok születési mutatói között. A vizsgálatokhoz a *t*-próbát alkalmaztuk, ami szignifikánsnak találta a városi települések 15,8 és a falvak 13,8%-os születési rátája közötti eltérést.

A következő lépésben a települések lakosságszáma és a születési ráta közötti összefüggést elemeztük. Erre a célra korrelációs vizsgálat tűnt alkalmasnak, de tekintve, hogy a népességi adatok nem normális eloszlásúak, a nemparaméteres Spearman-korrelációt választottuk, amelynek ez nem feltétele. Az egyes tanácsokhoz tartozó települések népességszámukkal súlyozott átlagos népességszámát vontuk a vizsgálatba. A vizsgálat gyenge (0,273), ám a nagy elemszámnak köszönhetően ($n=337$) 99%-os valószínűségi szinten szignifikáns egyenes összefüggést állapított meg a települések népességszáma és születési rátája között. A számítást elvégeztük csak a falvakra vonatkozóan is, ellenőrizendő, hogy nem a város–falu különbségekből adódik-e csupán az összefüggés, ám ebben az esetben is hasonló szinten szignifikánsnak bizonyult az összefüggés (*Molnár–Molnár D., 2012*).

Ezután a lakosság nemzetiségi összetételének a függvényében elemeztük a születési ráta eloszlását. Tekintve, hogy Ukrajnában az újszülöttek nemzetiségi regisztrálását az utóbbi évtizedben megszüntették, csak közvetve, a települési tanácsok nemzetiségi összetétele alapján tudtuk vizsgálni a kérdést. Első közelítésben összevetettük az ukrán, magyar és román többségű tanácsai szintű közigazgatási egységek születési rátáit. Ezek meghatározására a népességszámmal súlyozott átlagok alkalmasak. Ezek az ukrán többségű önkormányzatok területén 14,8, a magyaroknál 12,9, a románok esetében 12,3%-nek adódtak.

Az ukrán és a magyar közösség születési rátájának az önkormányzatokra vonatkozó adatokból való becslését azonban jelentős mértékben torzíthatja az együtt élő cigányság közismerten magas natalitása, amely becsléseink szerint jelenleg a 40–50%-ot is elérheti. A realisabb kép érdekében érdemes csak azokat az önkormányzatokat figyelembe venni, ahol a románok aránya nem éri el az 5%-ot. Ez esetben az ukránok születési rátája 14,4, a magyaroké 11,2%-re becsülhető.

A születési ráta alapján elvégeztük Kárpátalja regionalizálását. A módszer segítségével az alábbi régiókat sikerült elkülöníteni Kárpátalján a születési ráta eltérései alapján (*16. melléklet*):

1. Elszórtan elhelyezkedő kiemelkedő születési rátájú önkormányzatok a síkvidéken. 9 önkormányzat tartozik ide (pl. Szerednye, Szernye, Csongor), amelyek születési rátája szignifikánsan kiemelkedik a környezetükből, ami

többségük esetében a kiugró születési mutatókkal jellemezhető cigány népesség magas arányával függ össze (Braun et al., 2010).

2. Síkvidék. A Beregszászi és Munkácsi járások nagyobb, valamint az Ungvári és a Nagyszőlősi járások kisebb részét foglalja magába Munkács és Beregszász városokkal. A térség születési rátája alacsony, mindössze 12,3‰-es.

3. Huszt–Nagyszőlős–Ilosva vidéke. A három nevezett járás nagy részét magába foglaló kiterjedt régió, amelyet a megyei átlagot meghaladó natalitás jellemez.

4. Ung-vidék. Az Ung- és a Turja-völgy túlnyomó részét, továbbá a Kárpátaljai-alföld nyugati részének demográfiailag élénkebb településeire terjed ki. A születési ráta a régióban némileg meghaladja a síkvidékit, és alig marad el a megyei átlagtól.

5. Máramarosi-medence. A Técsői és a Rahói járások alacsonyabban fekvő részei tartoznak ide, amelyek átlagos születési rátája közel megegyezik a kárpátaljai átlaggal.

6. Elszórtan elhelyezkedő alacsony születési rátájú önkormányzatok Máramarosban. A csoportba sorolt 8 önkormányzat natalitása (a csoport átlaga 8,6‰) messze elmarad a környező települések magasabb értékeitől.

7. Szolyva–Volóc–Ökörmező vidéke. A három hegyvidéki járással területileg közel megegyező térség születési mutatói a megyei átlag körül vannak.

8. Ungbükös. Félreeső hegyvidéki törpefalu a Nagybereznai járásban; szélsőségesen alacsony 1,4‰-es rátája a kedvezőtlen korszerkezettel függ össze.

9. Az Ung forrásvidéke. A hegyvidéki aprófalvas régió alacsony születési mutatói – az előzőhöz hasonlóan – az élénk elvándorlással összefüggő kedvezőtlen korszerkezettel magyarázhatók, bár a nevezett jelenségek itt nem öltöttek olyan szélsőséges mértékeket.

10. Nagyberezna. A következő három önkormányzathoz hasonlóan, a környezeténél kiugróan magasabb, a fejlődő országok szintjét elérő natalitású település. A magas értékek – ugyancsak a következő hárommal összhangban – a roma népesség magas arányával függenek össze (Braun et al., 2010).

11. Királyháza.

12. Szőlősvégárdó.

13. Poroskő.

14. A Tisza és a Tarac forrásvidéke. A Técsői és Rahói járások legmagasabban fekvő, havasalji települései alkotják Kárpátalja legmagasabb születési rátájú (közel 20‰) összefüggő régióját. A magas értékek kialakításában két tényezőnek lehetett döntő szerepe: a hagyományos családmódellemel továbbélésének, valamint a kormánygyerekvállalást ösztönző anyagi támogatásainak.

15. Láz–Irhócláz. Az előzőhöz okokban és natalitási értékekben hasonló kistérség a Técsői járásban.

4.2.4. Halálozási ráta

A halálozási ráta a megyében az 1970-es évektől lassan, de – kisebb hullámoktól eltekintve – folyamatosan emelkedett. Az ezredfordulón a megyében 11‰ közeli értékkel elérte a születési rátát, majd tovább emelkedett, a 2005–2008-as időszakban 13‰ körüli szinten tetőzve. A halálozási ráta emelkedését – a születésiéhez hasonlóan – szintén két tényező együttes hatása magyarázza:

- A népesség átlagéletkorának évtizedek óta tartó emelkedése volt az egyik. (Az idősebb korszerkezetű lakosságon belül gyakoribbak a halálesetek.)
- Az életszínvonalnak a rendszerváltással járó csökkenése érezte a hatását a halandóság növekedésében is – ez a másik.

Az utóbbi három évben a kárpátaljai mortalitás csökkenni kezdett, jelenleg 12‰ körüli szinten van.

A halálozás értékei a megyén belül jelentős eltéréseket mutatnak. Közülük a fontosabbakat az alábbiakban foglaltuk össze (17. melléklet):

▪ A halálozás – szemben a születési rátával, amely, mint fentebb említettük, az utóbbi két évtizedben magasabb volt a keleti, máramarosi járásokban – Kárpátalja idősebb korszerkezetű nyugati részein ért el magasabb értékeket.

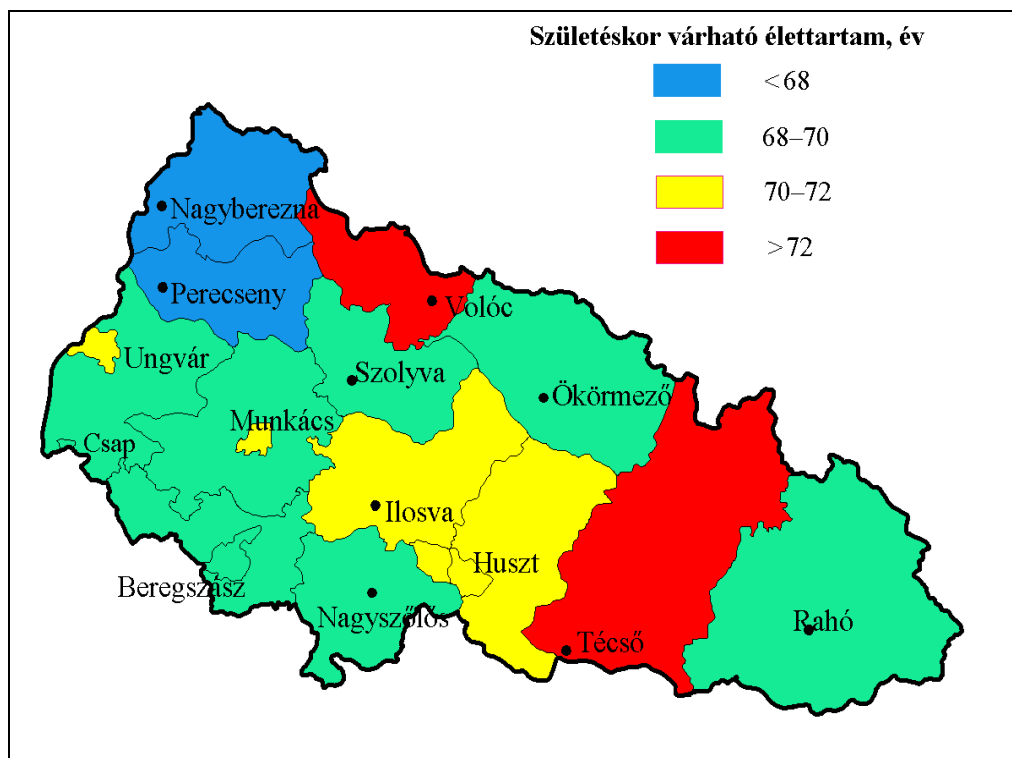
▪ A legmagasabb halandóságot az aprófalvas hegyvidéki Nagybereznai járásban regisztrálták, ami az intenzív elvándorlással, valamint az ezzel összefüggő idősödő korszerkezettel magyarázható. Itt volt a legalacsonyabb a születéskor várható élettartam is, viszont itt érte el a maximumát a két közötti különbség (10 év).

▪ A magyarokat reprezentáló Beregszászi járás halálozási rátái a megyei átlagot rendre meghaladták, ami az idősebb korszerkezettel függhetett össze.

▪ A születéskor várható élettartam viszont a Beregszászi járásban a megyei átlag körül alakult (65,8 év volt a férfiaké, 73,4 év a nőké 2010-ben), ami arra enged következtetni, hogy a kárpátaljai magyarság megfelelő mutatója nem tér el jelentősen a többségi nemzetétől.

Mit mutat a magyar többségű önkormányzatok halálozási rátájának az elemzése? Ezek átlaga a 2008–2010-es időszakban 13,5‰ volt, ami meghaladta mind az ukrán, mind a román többségű önkormányzatok megfelelő értékeit (12,3 és 10,2‰). Az eltéréseket a nevezett etnikai csoportok korszerkezetének az eltérései jól magyarázzák. Az együtt élő cigányság hatása a halálozási rátára nem olyan jelentős, mint a születési esetében: a feltehetően rövidebb

születéskor várható élettartam ugyanis a fiatalabb korszerkezet miatt nem jelenik meg markánsan a halálozási rátában. Ezt igazolja, hogy ha csak az 5%-nál kisebb arányú roma népességgel rendelkező magyar többségű önkormányzatokat vonjuk a vizsgálatba, a halálozási ráta alig csökken, 13,1%-re módosul. A Beregszászi járásra vonatkozó értékek tehát a halálozási ráta esetében is jó közelítésnek bizonyultak a teljes kárpátaljai magyar népességre.

48. ábra. A születéskor várható élettartam Kárpátalja közigazgatási egységeiben, év

(Forrás: Molnár József számításai a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (2010, 2011) adatai alapján)

A halandóság bizonyos területi eltéréseit is megfigyelhetjük a magyar nyelvterületen belül: a mutató általánosan észak nyugatról délkelet felé csökken (48. ábra). Különösen magas, több mint 16%-os volt a halandóság a vizsgált 2008–2010-es időszakban az ungi apró- és kisközségi térségben. A Nagyszőlősi és a Munkácsi járás magyarlakta falvait viszont mérsékelt értékek jellemezték (12,6 és 13,0%).

4.2.5. Természetes szaporulat

A természetes szaporulat visszaesése Kárpátalján a rendszerváltás utáni években – a születési rátának a gazdasági válsággal összefüggő esése és a halálozási ráta emelkedése következtében – felgyorsult. Az ezredfordulón a születésszám és a halálozási szám közel kiegyenlítette egymást (megjegyezzük, hogy a születésszám Ukrajna megyéi közül utolsóként Kárpátalján csökkent a halálozások szintjére), és ezután egészen 2007-ig bezárólag a szaporulat nulla közeli stagnálása jellemezte a megye demográfiai viszonyait. 2008 óta Kárpátalja természetes szaporulata újra a pozitív tartományban stabilizálódott 2–3‰ körüli értéken. Ez részben a natalitás emelkedésének, részben a mortalitás csökkenésének volt köszönhető.

A természetes szaporulat értékei a megyén belül jelentős eltéréseket mutatnak. Közülük a fontosabbakat az alábbiakban foglaltuk össze:

- Az utóbbi évtizedekben konzerválódott a természetes szaporulat kelet–nyugati irányú általános csökkenése Kárpátalja területén (49. ábra).

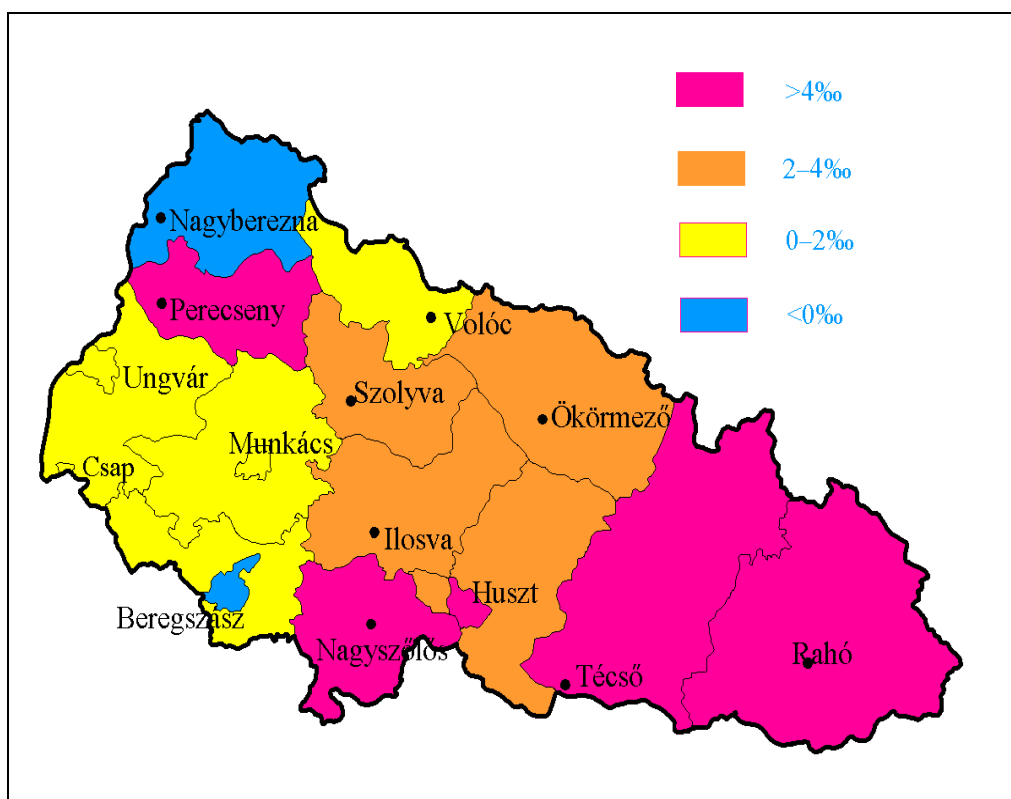
- Az ezredforduló után a természetes szaporulat Kárpátalja nyugati járásaiban, az egykori Ung és Bereg vármegyék területén a negatív tartományban stabilizálódott, azaz az Ukrajna túlnyomó részét jellemző demográfiai krízis ide is kiterjedt. Azonban az utóbbi három év demográfiai vizsgálata itt is érezte a hatását, melynek eredményeként a nevezett közigazgatási egységek egy részének a szaporulata visszakért a pozitív tartományba (18. melléklet).

- A legjelentősebb természetes fogyást az aprófalvas hegyvidéki Nagybereznai járásban regisztrálták, ami az intenzív elvándorlással, valamint az ezzel összefüggő idősödő korszerkezettel magyarázható.

- 2011-ben – az 1990-es évek közepe óta először – pozitív természetes szaporulatot regisztráltak a magyar többségű Beregszászi járásban is (49. ábra).

- A máramarosi és az ugocsai részeken a születések száma az ezredforduló körüli mélypont idején sem csökkent az elhalálozásoké alá. Az ukrain viszonylatban ritka jelenség magyarázatát a térségben jellemző népes, hagyományőrző falvakban máig élő erős, két-, illetve többgyermekes családmódban, valamint a viszonylag fiatal korszerkezettel összefüggő alacsonyabb halálozásban látjuk.

- A magyar többségű Beregszászi járás mutatóit a teljes kárpátaljai magyarságra extrapolálva megállapíthatjuk, hogy a közösség demográfiai mutatói rosszabbak a többségi nemzeténél: alacsonyabb termékenység, magasabb halandóság, az utóbbi másfél évtizedben demográfiai krízis jellemzi, ám a megye teljes népességére jellemző javuló tendenciák itt is jelentkeztek.

49. ábra. A természetes szaporulat Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2011-ben

(Forrás: www.stat.uz.ua, 2012)

A természetes szaporulat önkormányzati szintű elemzése felszínre hozta az eltéréseket a három, nyelvterülettel rendelkező kárpátaljai etnikum között: a magyar többségű területeken 2008–2010-ben éves átlagban -0,6‰-es érték adódott, azaz enyhe népességfogyás következett be. Ugyanakkor az ukrán többségű önkormányzatok területén 2,5‰-es, a románokén pedig 2,1-es gyarapodás következett be. Ha a magyar többségű tanácsok átlagának a meghatározásánál figyelmen kívül hagyjuk a jelentős arányú cigány népességgel rendelkezőket, 1,9‰-es fogyás adódik.

4.2.6. Nemzetiségi összetétel

A legutóbbi, 2001-es ukrainai népszámlálás megerősítette, hogy Kárpátalja népességének egyik alapvető vonása a soknemzetiségűség. A megyében az említett népszámlálás alkalmával több mint 100 nemzetiség

képviseltette magát (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003*). Ám közülük csak nyolc aránya haladta meg az össznépességen belül a 0,1%-ot (IV. táblázat).

IV. táblázat.

A népesebb nemzetiségek lélekszáma és aránya Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás adatai alapján

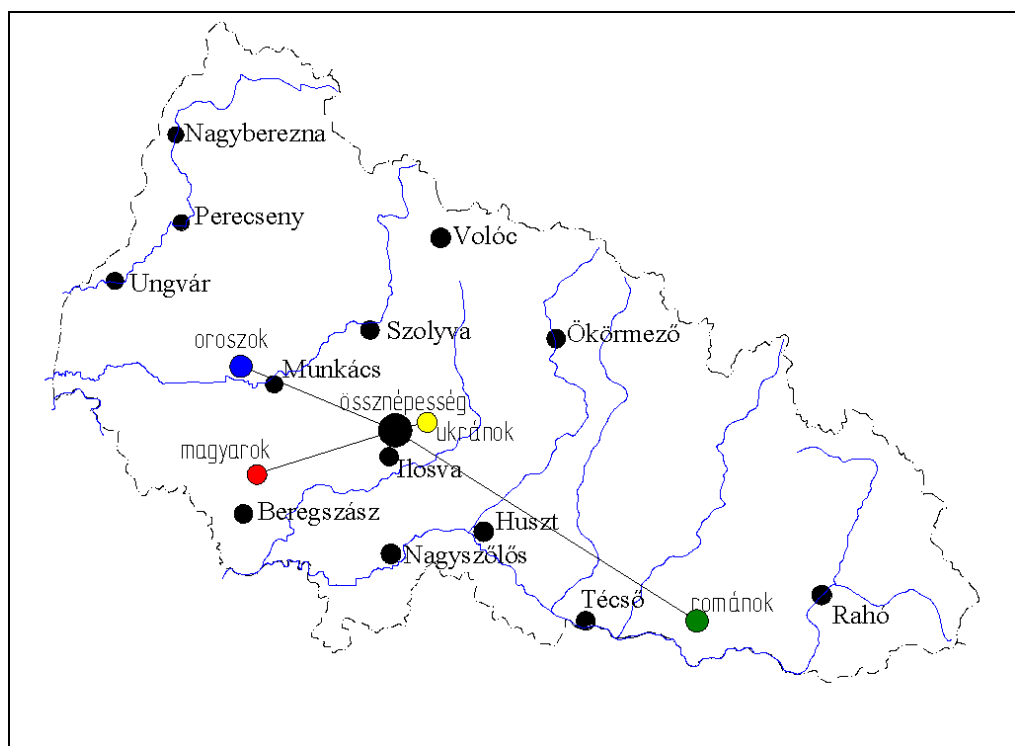
(Forrás: *Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003, Laver–Zilhalov, 1991*)

Nemzetiség	Lélekszám		Százalékarány a megye lakosságán belül		A 2001-es lélekszám az 1989-es százalékában
	1989	2001	1989	2001	százalékában
ukránok	976 749	1 010 127	78,4	80,5	103,4
magyarok	155 711	151 516	12,5	12,1	97,3
románok	29 485	32 152	2,4	2,6	109,0
oroszok	49 458	30 993	4,0	2,5	62,7
cigányok	12 131	14 004	1,0	1,1	115,4
szlovákok	7329	5695	0,6	0,5	77,7
németek	3478	3582	0,3	0,3	103,0
beloruszok	2521	1540	0,2	0,1	61,1
egyebek	8756	5005	0,6	0,4	64,0
össznépesség	1 245 618	1 254 614	100,0	100,0	100,7

Ha a nemzetiségek térbeli elhelyezkedését vizsgáljuk, akkor a következő jellegzetességeket fedezhetjük fel (50.ábra):

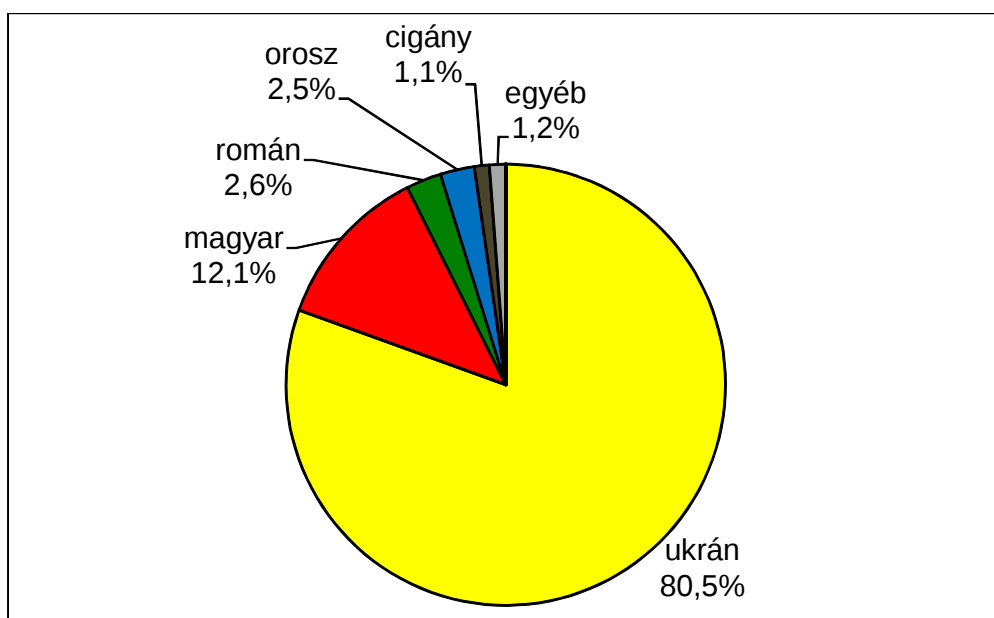
- Kárpátalja össznépességének súlypontja az Ilosvai járásban található Ilonca község belterületén. Ez délnyugatra van a megye területi súlypontjától, ami az északkeleten húzódó hegyvidékek alacsonyabb, a déli alacsony térszínnek magasabb népsűrűségének, illetve a megye nyugati részén fekvő két nagyvárosnak (Ungvár és Munkács) az együttes hatását tükrözi.
- A magyar nemzetiségűek súlypontja a Beregszászi járásban van Csikósgorond közelében, az össznépesség súlypontjától délnyugatra. Ez azzal függ össze, hogy a magyar települések főleg az anyaország határa mentén helyezkednek el, a megye délnyugati részén.
- Az ukránok főként a hegyvidéki és előhegyi területeken élnek, súlypontjuk Kárpátalja össznépességének súlypontjától északkeletre, az Ilosvai járási Oszij mellett van.

- A román nemzetiségűek súlypontja a Técsői járási Alsóapsa és a Rahói járási Középpapsa között van, ahol a román nyelvterület átnyúlik Kárpátaljára.
- Az oroszok súlypontja Munkács északnyugati peremén található. A kárpátaljai orosz nemzetiségűek többsége a két nagyvárosban, Ungváron és Munkácson él, így súlypontjuk is e két város közé esik.

0. ábra. Kárpátalja népesebb nemzetiségeinek súlypontjai 2001-ben
(Forrás: Saját szerkesztés)

Kárpátalja összlakossága a két utolsó népszámlálás között eltelt 13 évben (nem tévedés, mert az 1989-es januárban, a 2001-es decemberben volt) enyhén, 0,7%-kal emelkedett. Ez alatt a megye legszámasabb nemzete, az ukrán, gyarapodása meghaladta az összlakosságét, ami jelentkezett az azon belüli arányának az emelkedésében is (78,4%-ról 80,5%-ra; 51. ábra). Az ukránok gyarapodásában a természetes szaporulat volt az első számú tényező, de hozzájárult ehhez némi asszimilációs nyereség is, elsősorban az oroszoktól (reasszimiláció), míg a negatív migrációs mérleg a lélekszám növekedése ellen hatott (Molnár–Molnár D., 2010).

51. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben
(Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003)

2001-ben Kárpátalján 151,5 ezer magyar élt, ami az ukrainai magyarság (156,6 ezer fő) 96,8%-át tette ki. A Kárpátokon túli magyarság a nagyobb városokban él szóróványként, és túlnyomórészt kárpátaljai gyökerű. Az utolsó két népszámlálás között a kárpátaljai magyarság lélekszáma 4,2 ezerrel (2,7%-kal) csökkent, a megye összlakosságán belüli aránya pedig 12,5%-ról 12,1%-ra módosult, de elemzők szerint ez a változás az optimista forgatókönyvnek megfelelően zajlott (Molnár D., 2003). A nagyobb csökkenést előrejelző becslések a következő megfontolásokon alapultak:

–A természetes szaporulat a két népszámlálás közötti bő évtizedben a kárpátaljai magyarság körében huzamosan negatív előjelű volt. Ennek átlagos becsült értéke évi -3‰. Ez önmagában közel félezres évi fogyást, vagyis a két összeírás között kb. 5 ezer fős csökkenést kellett, hogy eredményezzen (Molnár–Molnár D., 2008).

–Egyértelmű volt a kivándorlási többlet is a bevándorlással szemben. Mértékadó becslések alapján a múlt század 90-es éveiben közel 5 ezer kárpátaljai magyar települt át végleg az anyaországba, míg a magyarság Kárpátaljára települése gyakorlatilag nulla volt.

Összességében tehát, még ha jelentős asszimilációs veszteséggel nem is számoltunk, a magyarság számának kb. 10 ezerrel való csökkenése volt prognosztizálható. Milyen folyamatok hatottak ez ellen?

–A kedvezménytörvény megszületésével „érdemes” lett magyarnak lenni, ennek következtében a bizonytalan, vagy kettős etnikai identitású népesség nagyobb részben vallotta magát magyarnak.

–A cigányság egy része már a korábbi népszámlálások alkalmával is a magyart nevezte meg nemzetiségéként. Ezek aránya a kedvezménytörvény hatására szintén emelkedett. Ennek tulajdonítható, például, a magyarság gyarapodása Munkácson, ahol ezzel párhuzamosan a cigányok száma az összeírás alapján csökkent, miközben közismert a magas természetes szaporulat a körükben.

–A korábban nyomás hatására magukat ukránnak, vagy szlováknak vallók közül is többen újra magyarként lettek számba véve. Ez a jelenség a Nagyszőlősi járásban, illetve Ungváron volt számottevő.

A kárpátaljai nemzetiségek lélekszám szerinti rangsorában a legújabb népszámlálás alapján a románok léptek elő a harmadik helyre (51. ábra), megelőzve az 1989-ben még magasán előttük álló oroszokat. A románok száma a 13 év alatt 9%-kal nőtt és meghaladta a 32 ezret (IV. táblázat). Ez a gyarapodás szinte teljesen a természetes szaporulat számlájára írható, mert a kárpátaljai románoknak mind a migrációs (az ideiglenes munkavállalásit leszámítva), mind az asszimilációs mobilitása alacsony szinten volt.

Az oroszok számának és arányának csökkenése várható volt, ám ennek mértéke meglepte a szakértőket is. Kárpátalján, az ugyancsak váratlanul nagymértékű országosat is meghaladó mértékben, több mint egyharmadával lettek kevesebben a két népszámlálás között kisebbséggé átminősült korábbi államalkotók. Az 1989-ben kevés híján félszázezres orosz közösségből 31 ezer fő maradt, amivel a románok mögé kerültek. A fogyás hatótényezői a megyében azonosak az összukrajnaiakkal: az asszimiláció (illetve reasszimiláció), kisebb mértékben az alacsony születésszám és a kitelepülés (*Molnár–Molnár D., 2005*).

A cigányok száma 14 ezerre nőtt, és a 13 évre jutó 15%-os gyarapodás csak alsó hangon tükrözi a természetes szaporulatuk ütemét. A lélekszámuk ugyanazt a bizonytalanságot tartalmazza, amit a más országok népszámlálásainak cigányságra vonatkozó eredményei: az önbevalláson alapuló felmérések alkalmával a romák egy jelentős része más nemzetiségűnek mondja magát. Álljon itt tájékoztatásul egy Kárpátalján közvetlenül az 1989-es népszámlálás után a statisztikai hivatal által végzett átfogó felmérés eredménye: ez 20 ezer cigány származású lakost talált a megyében, ugyanakkor a népszámlálás 12,1 ezret írt össze (*Jemec–Gyacsenko, 1993*). Az iskolákban tanuló roma gyerekek létszáma és egyéb források alapján készített becslés 32 ezerre teszi a kárpátaljai cigányság 2001-es lélekszámát (*Braun et al., 2010*).

De természetesen nincs sem alapunk, sem szándékunk kétségbe vonni senkinek a nemzeti identitás megválasztásához való jogát.

Jelentősen, majdnem negyedével csökkent a két népszámlálás között a kárpátaljai szlovákok száma (*IV. táblázat*). Ebben a döntő szerepet a kivándorlás játszotta, bár hozzájárult a fogyáshoz az asszimiláció és az alacsony születésszám is. A kis létszámú német közösség viszont, dacára a Németországba irányuló tömeges kivándorlásnak, meglepő módon némi gyarapodást könyvelhetett el. Ennek forrása abban az asszimilációs, illetve reasszimilációs nyereségben keresendő, amely az után következett be, hogy a németek Ukrajnában már nem számítanak bűnös nemzetnek és a németországi támogatások, esetleges bevándorlási lehetőségek miatt „érdemes” lett németnek lenni. Végül a beloruszok nagymértékű fogyásával kapcsolatban jegyezzük meg, hogy annak a mértéke, akárcsak az okai, az oroszokéhoz hasonlóak voltak (*Molnár D.–Molnár, 2003*).

2001-ben Kárpátalja közigazgatási egységeinek majdnem mindegyike ukrán többségű volt (*V. táblázat, 52. ábra*). Öt járás tekinthető egynemzetiségűnek, ahol az ukránok aránya meghaladta a 95%-ot: az Ökörmezői, a Volóci, az Ilosvai, a Nagybereznai és a Perecsenyi. Közel egynemzetiségű volt (ukránok alkották a lakosság 80–95%-át) Huszt megyei jelentőségű város, továbbá a Huszti, a Szolyvai, a Munkácsi, a Rahói és a Técsői járás. Többnemzetiségű ukrán többségű (az ukránok aránya 50–80% volt) Ungvár és Munkács, valamint a Nagyszőlősi és az Ungvári járás. Relatív többséget alkottak az ukránok Csap megyei jelentőségű városban, ahol a lakosság 40%-át tették ki. Beregszászban és a Beregszászi járásban az ukránok kisebbségben voltak.

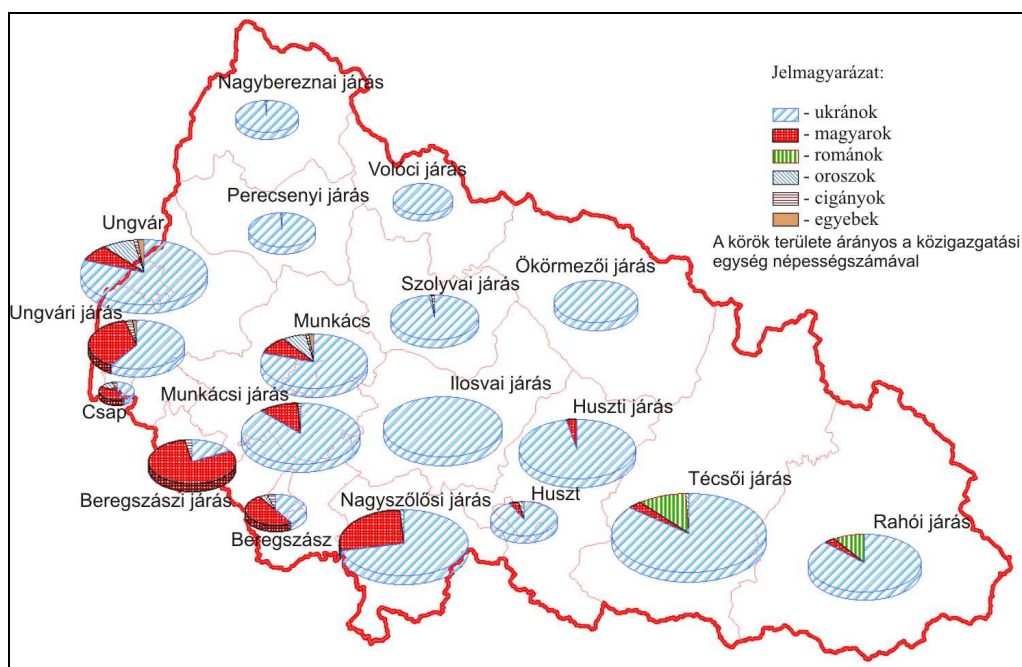
A megyében a magyarság csak egy közigazgatási egységben volt abszolút többségben, a Beregszászi járásban (*V. táblázat, 52. ábra*). A járás majdnem teljesen a magyar nyelvterülethez tartozott (*54. ábra*), bár számos XX. századi ukrán telepésfalu képezett a területén nyelvszigetet. Beregszász megyei jelentőségű városban a két utolsó népszámlálás között 50% alá süllyedt a magyarok aránya, ám a relatív többség megmaradt. Az ukrán–magyar határ mentén húzódó magyar nyelvterület további három járást érint, az Ungvárit, a Munkácsit és a Nagyszőlősit, továbbá Csap várost. Ezekben a magyarság kisebbségben volt ugyan, de jelentős arányt képviselt. A nyelvterületen kívül jelentős számú szórványmagyarság élt Kárpátalja nyelvhatár közeli két nagy városában, Ungváron és Munkácson. A kárpátaljai magyarság egy része nyelvszigeteken és szórványként a magyar–ukrán nyelvhatártól távolabb élt. Ez a Felső-Tisza-vidékre volt jellemző, az egykori Máramaros vármegye területére. Az itteni Huszti, Técsői és Rahói járásokban, illetve Huszt városában a magyarság aránya 3–5% körül alakult.

V. táblázat.

**A számosabb nemzetiségek lélekszáma Kárpátalja közigazgatási egységeiben
a 2001-es népszámlálás eredményei alapján**

(Forrás: A népesség nemzeti összetétele és nyelvi sajátosságai (2003))

Közigazgatási egység	A né- pesség száma	Az adott nemzetiség száma						
		ukrán	magyar	román	orosz	cigány	szlovák	német
Beregszász v.	26 554	10 321	12 785	16	1445	1695	64	16
Huszt város	31 864	28 446	1726	9	1165	122	45	83
Munkács város	81 637	62 965	6975	31	7326	1130	303	1592
Ungvár város	115 568	89 942	7972	88	11 106	1705	2523	176
Beregszászi j.	54 062	10 185	41 163	8	361	2211	12	13
Husztói járás	96 960	92 146	3785	10	846	1	10	16
Ilosvai járás	100 905	99 498	114	8	642	167	263	47
Munkácsi járás	101 443	85 168	12 871	43	721	1314	215	846
Nagyberezsnai j.	28 211	27 182	15	5	210	452	270	2
Nagyszőlősi j.	117 957	84 263	30 874	22	1425	920	60	34
Ökörmezői j.	49 890	49 453	8	2	245	118	2	6
Perecsenyi j.	32 026	30 857	78	87	430	138	306	15
Rahói járás	90 945	76 184	2929	10 514	774	163	30	36
Szolyvai járás	54 869	51 868	383	4	848	800	354	366
Técsői járás	171 850	142 978	4991	21 298	1799	45	22	286
Ungvári járás	74 399	43 489	24 822	6	1485	3022	1191	26
Volóci járás	25 474	25 182	25	1	165	1	25	22

52. ábra. A népesség nemzeti összetétele Kárpátalján közigazgatási egységenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján

(Forrás: Saját szerkesztés. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (2003) alapján)

A magyarság lélekszámának és arányának változását a két utolsó népszámlálás között az alábbi pontokban foglalhatjuk össze:

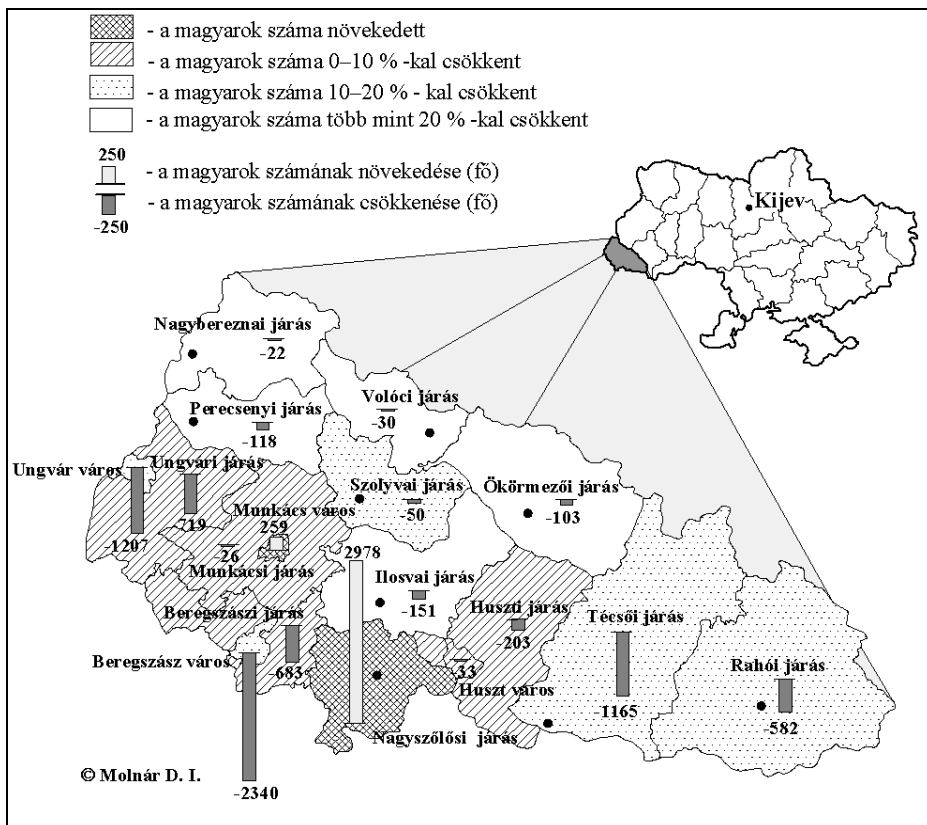
- a közigazgatási egységek többségében, két kivételtől eltekintve (a Nagyszőlősi járás és Munkács város), a magyarok lélekszáma csökkenésének a megyei tendenciája érvényesült (53. ábra);

- a magyarság lélekszámának a Nagyszőlősi járásban regisztrált 10%-ot meghaladó gyarapodása részben az ottani magasabb természetes szaporulatnak, részben a korábban nyomás hatására magukat ukránnak vallók visszatérésének, részben a magyar anyanyelvű cigányság magyar nemzetiségüként való számbavételének köszönhető;

- a munkácsi magyarság számának a gyarapodásában a döntő szerepet a magát 1989-ben cigánynak, míg 2001-ben magyarnak valló kb. ezer fős tömeg játszotta (ennyivel csökkent a cigányság száma a városban a két népszámlálás adatai alapján);

- a többen élő magyarság nagy része (az Ungvári, a Munkácsi és a Beregszászi járásokban) kismértékű, néhány százalékos, a negatív szaporulat és

a kivándorlás által kiváltott fogyást mutatott, ami meghatározta a közösség egészének a lélekszámváltozását is;

53. ábra. A magyarság számának változása abszolút értékben (oszlopdiagrammal jelölve) és százalékosan (kitöltéssel jelölve) Kárpátalján közigazgatási egységeként 1989 és 2001 között

(Forrás: Saját szerkesztés. A népesség nemzeti összetétele és nyelvi sajátosságai (2003) és Laver–Zilhalov (1991) alapján)

–ugyancsak kismértékű volt a magyarok számának a csökkenése Huszt város és a Huszti járás esetében;

–jelentős, 15% körüli, döntően a kivándorlás következményeként jelentkező fogyást regisztráltak 1989 és 2001 között Beregszászon és Ungváron, a két legnagyobb magyar közösségben;

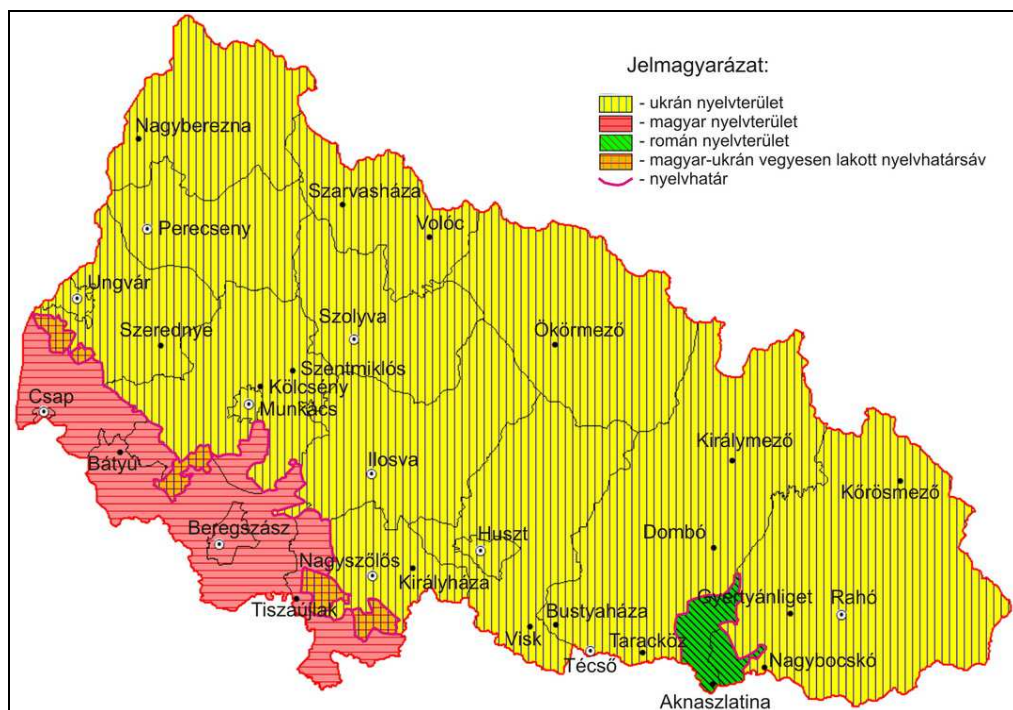
–arányaiban hasonló, 10–20% közötti, volt a magyarság lélekszámának a csökkenése a nagyobb nyelvszigeteknek, szórványoknak otthont adó Técsői, Rahói és Szolyvai járásokban, ahol az asszimiláció lehetett annak a fő forrása;

–a kisszámú szórványmagyarság száma a gyors ütemű beolvadás miatt töredékére csökkent;

–néhány közigazgatási egységben, így a Beregszászi és a Munkácsi járásban, illetve Huszton a magyar népesség aránya a lélekszámának a csökkenése ellenére is nőtt, mert az összlakosság fogyása gyorsabb ütemű volt.

Kárpátalján három nemzet rendelkezik nyelvterülettel: az ukrán, a magyar és a román.

A megye túlnyomó része evidensen a többségi nemzet nyelvterületéhez tartozik (53. ábra). Az egységes ukrán nyelvterületet csak egy román (Plajuc, Rahói járás), valamint néhány vegyes ukrán–magyar lakosságú nyelvsziget tarkítja. Ez utóbbiak zöme a Máramarosi-medencében (Visk, Técső), valamint az ukrán–magyar nyelvhatár közelében (Beregrákos, Gödényháza) helyezkedik el.

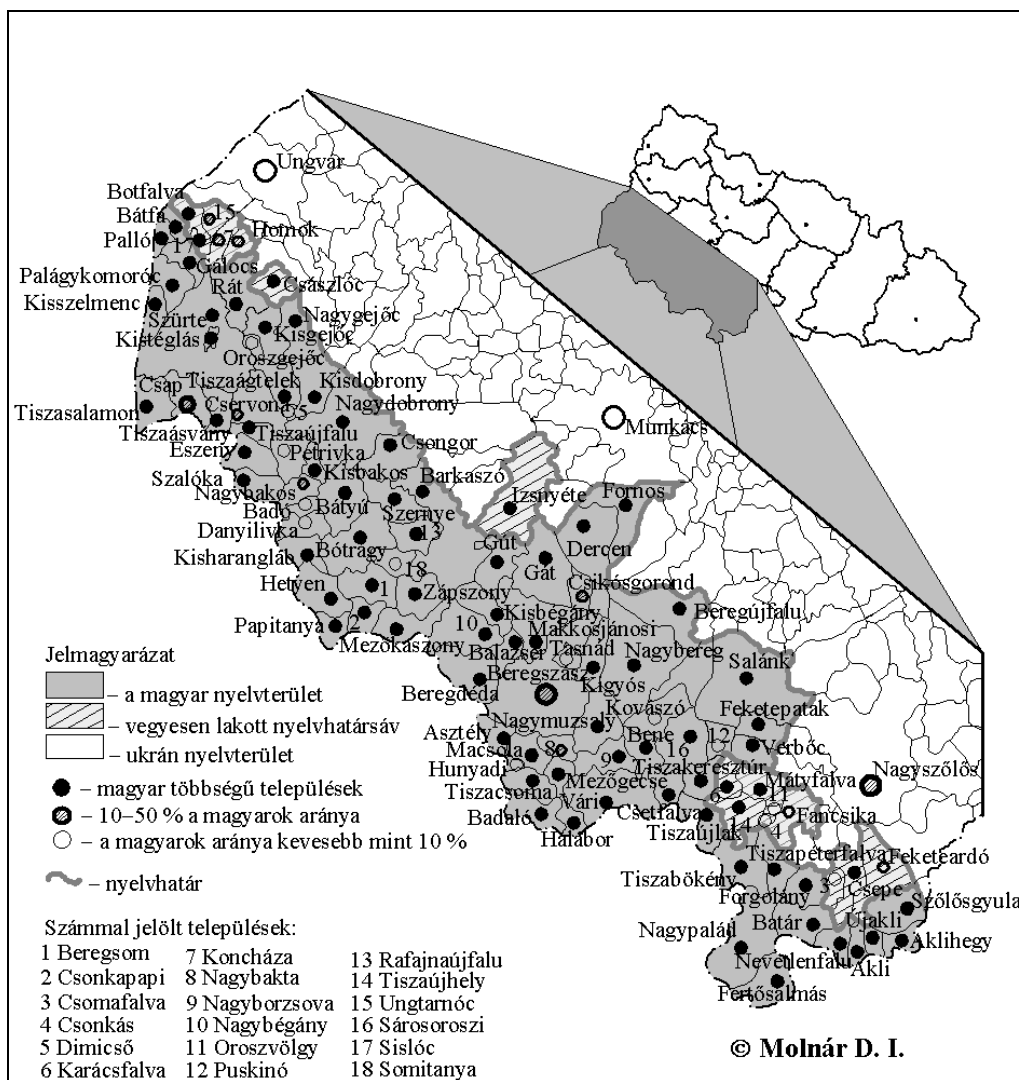

54. ábra. Kárpátalja nyelvterületi térképe

(Forrás: Molnár D. István és Molnár József szerkesztette a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal adattára (2003) alapján)

A magyar nyelvterület Kárpátalja délnyugati részén húzódik az ukrán–magyar határral párhuzamosan, 15–20 km szélesen (54. ábra). A magyar–ukrán nyelvhatár egyes szakaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotva

kiszélesedik (így, Ungvártól délre, vagy Nagyszőlőstől nyugatra és délre), máshol vonallá zsugorodik. A magyar nyelvterületbe vegyesen lakott városok (Beregszász, Csap), és zömmel ukrán népességű XX. századi telepesfalvak (például, Cservona és Dimicső az Ungvári, Nagybakos, Kisbakos, Nagybakta a Beregszászi, Puskinó és Oroszvölgy a Nagyszőlősi járásban) élkelődnek (55. ábra).

55. ábra. A kárpátaljai magyar nyelvterület

(Forrás: Molnár D. István és Molnár József szerkesztette a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal adattára (2003) alapján)

A 9 települést magába foglaló román nyelvterület a Técsői és a Rahói járások határán, Aknaszlatina körül nyúlik át Kárpátalja területére (54. ábra). Az ukrán–román nyelvhatár mindenütt éles, a román nyelvterületen csupán a központját alkotó Aknaszlatina vegyes román–magyar–ukrán népességű.

4.2.7. Nemek szerinti összetétel

2001-ben a férfiak Kárpátalja lakosságának a 48,2%-át alkották, vagyis 1000 férfira 1077 nő jutott (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal adattára, 2003*). Ez a legkedvezőbb mutató volt Ukrajna megyéi között, ahol az országos átlag 46,3% volt, ami 1000 férfira számítva 1159 nőt jelent (Ukrajna lakosságának számáról és összetételéről a 2001-es összukrajnai népszámlálás eredményei alapján, 2002). A kiegyenlítettebb nemi arány az országosnál magasabb születési rátával, és a jelentős nőtöbbsletű idősebb korosztályok kisebb arányával függött össze. 2008-ra a megyében a férfiak aránya 47,9%-ra csökkent (*Kárpátalja demográfiai dimenzióban, 2008*).

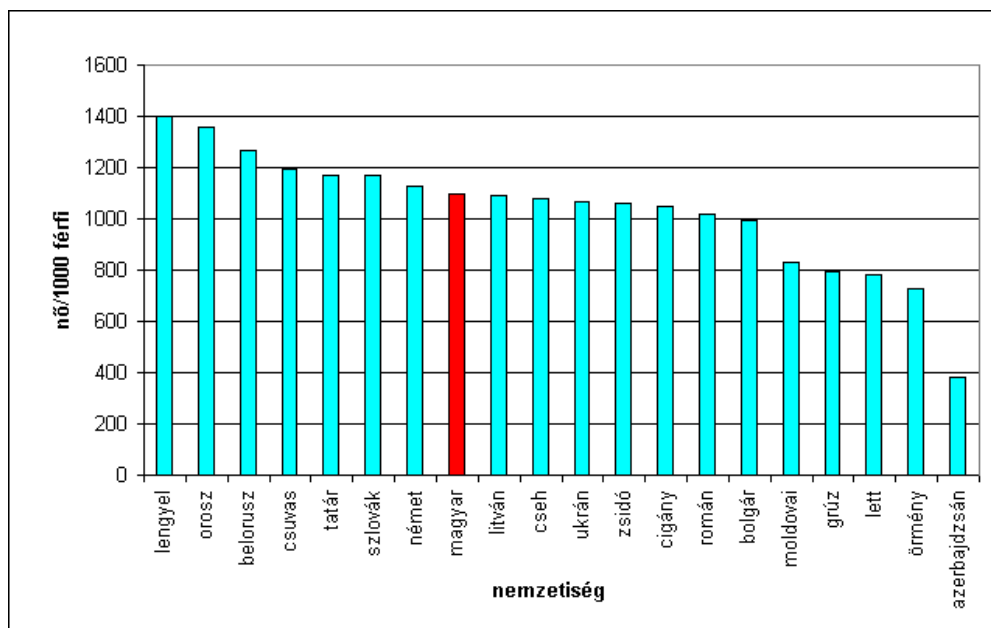
A nem szerinti összetétel különbségei a megye közigazgatási egységei között szintén a születési arányszámok és a korösszetétel függvényei. Ennek megfelelően, a férfi–nő arány legkiegyenlítettebbnek az Ökörmezői és a Técsői járásokban adódott (a férfiak az elsőben 2008-ban a lakosság 49,2%-át, a másodikban 49,1%-át alkották), míg a maximális nőtöbbsletet a városokban regisztrálták: Beregszászban a férfiak aránya ugyanekkor 46,3, Ungváron 46,7% volt (*Molnár, 2009a*).

Jelentős eltérések adódtak Kárpátalján az egyes nemzetek között is a nemi arányban (55. ábra). A legaránytalanabb nemi összetétel a kis létszámú, betelepült nemzetiségek jellemzője volt. A maximális nőtöbbsletet a 100 főnél népesebb kárpátaljai nemzetiségek között a lengyelek, az oroszok és a beloruszok körében regisztrálták: náluk több mint 1200 nő jutott 1000 férfira (a lengyeleknél 1400). Ezek a szovjet korszakban bevándorolt népek, alacsony születési mutatókkal, előregedett korszerkezettel, ami a jelentős nőtöbbslet fő magyarázata (*Molnár, 2009a*).

Kedvezőbb volt a nagyobb lélekszámú őshonos népek nemi összetétele. A közöttük jelentkező különbségek döntően szintén a korösszetétellel magyarázhatók. A megyei átlagnál nagyobb volt a nőtöbbslet a magyarok között (1099 nő/1000 férfi), annál kisebb az ukránok (1068), a cigányok (1047) és a románok (1016) esetében.

Férfitöbbslet Kárpátalján azoknál a kis létszámú betelepült nemzeteknél figyelhető meg, amelyek mobilitása elsősorban a nőtlen férfiakra jellemző, illetve bevándorlásuk az utóbbi évtizedben is folytatódott. Ez főleg a kaukázusi népekre vonatkozik, így az azerbajdzsánokra, a grúzokra és az örményekre

(56. ábra). A legrosszabb arányt az azerbajdzsánoknál regisztrálták, náluk 1000 férfira mindössze 383 nő jutott.

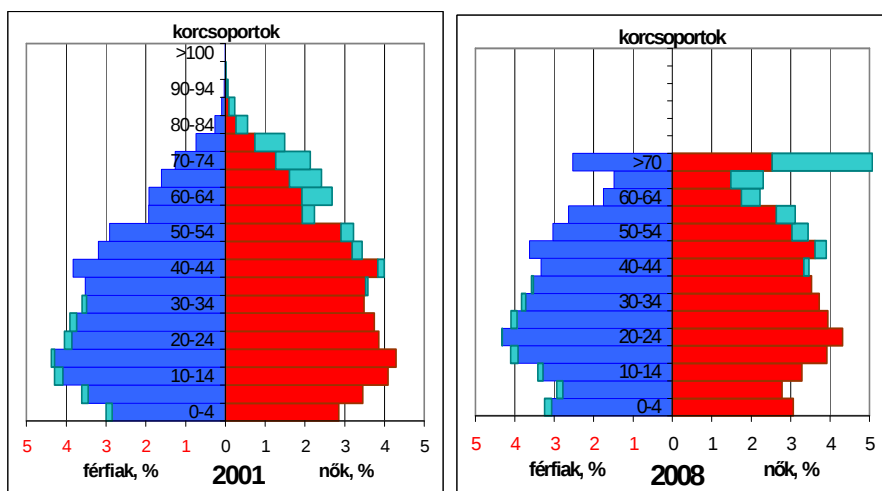

56. ábra. Az 1000 férfira eső nők száma Kárpátalja 100 főnél népesebb nemzetiségei körében
(Forrás: Molnár, 2009a)

4.2.8. Korösszetétel

Kárpátalja korfája az elöregedésre utal (57. ábra). Alapja az utóbbi majd két évtized születésszám-csökkenésének köszönhetően szűkült, az utóbbi években tapasztalható csak növekedés. Ám a 2008-as korfa érzékelteti, hogy a születésszám visszaesése az ezredforduló körül megállt, sőt, az azóta bekövetkezett kisebb fellendülés is jelentkezik egy enyhén szélesedő talp formájában. Az 1980-as évek demográfiai pezsgését tükrözi a korfa kiszélesedése a most húszéves korosztályok magasságában, ami az 1960 körül született nagy létszámú korosztály szülőképes korba lépésével függött össze. Ez a csoport szintén jól kivehető hullámként jelenik meg az ábrán a negyvenes korosztály szintjén (Molnár, 2009a).

A harmincas korcsoportra eső és a két hullámhegyet elválasztó kisebb völgy a második világháború idején született kis létszámú korosztály gyerekeit tartalmazza. A múlt század kilencvenes évei születésszám-csökkenésének egyik, ha nem is a legfontosabb összetevője, hogy ez a kisebb létszámú csoport került szülőképes korba.

57. ábra. Kárpátalja összlakosságának ötéves bontású korfája 2001-ben (bal oldalt) és 2008-ban (jobb oldalt). A 2008-as korfán a 70 év fölötti korosztály egy sávban van ábrázolva. Az adott nem többletét eltérő árnyalat jelzi

(Forrás: Molnár, 2009a)

Hirtelen szűkülés figyelhető meg a 60 év fölötti korosztály számában. Ez a születésszámok második világháború alatti visszaesésének máig jelentkező hatása, amely megtöri az idősebb korcsoportok lélekszámának a kor előrehaladtával való lassú természetes fogyását, azaz a korfa fokozatos szűkülését. A fokozatos szűkülés a háború előtt született nemzedéknél is folytatódik, bár a 2008-as korfán a megfelelő bontású adatok hiányában nem tudtuk azt szemléltetni (Molnár–Molnár D., 2010).

A korfa feltárja a lakosság összetételében meglévő nemek szerinti aszimmetriákat is. A fiatal korosztályokban a férfiak vannak többségben. Ez azzal magyarázható, hogy valamivel több kisfiú születik, mint kislány. Később, 40 év körül, a férfiak magasabb halandósága miatt a nemek aránya kiegyenlítődik, és az idősebb korosztályok már nőtöbbséggel jellemezhetők. Ez 65 év fölött válik különösen erőteljessé.

A magasabb halandóságot egyesek a férfiak által végzett nehezebb fizikai munkával, és a körükben gyakrabban előforduló közúti, illetve munkahelyi balesetekkel magyarázzák. Mások szerint az önpusztító életmódjuk, káros szenvedélyeik a felelősek ezért. Elterjedt az a nézet is, mely szerint a férfiak „biológiai programja” eleve rövidebb átlagéletkort feltételez. Valószínűnek tartjuk, hogy a várható élettartam jelentős nemi eltérésében Kárpátalján a felsoroltak mindegyike szerepet játszik. A háborús férfiveszteségek ma már

nem járulnak hozzá érzékelhetően a nőtöbbletnek a megyében (*Molnár–Molnár D., 2005*).

Kárpátalja korösszetételének nemzetiségi sajátosságait érzékelteti a (58. ábra), amelyre a többségi nemzet és a magyarság 2001-es korfája mellett, érdekessége miatt, az oroszoké és a cigányoké került rá. A korfák az alábbi jellegzetességeket mutatják:

–Az ukrán és a magyar korfa alakja hasonló, az orosz és a roma népességé viszont markánsan különbözik tőlük.

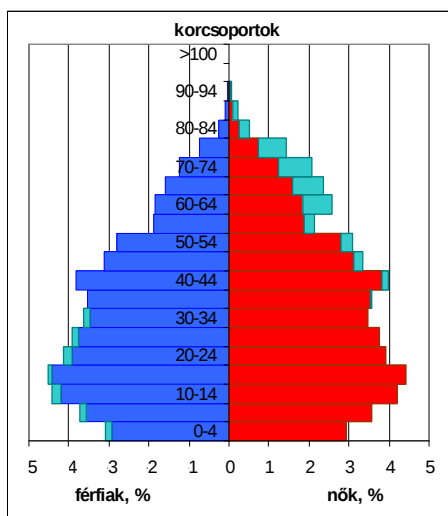
–A legfiatalabb korosztály aránya, ami a születésszámmal van szoros összefüggésben, 2001-ben a magyarok körében valamivel alacsonyabb volt az ukránokénál. Kiemelkedően magas volt ez a cigányságnál, míg az oroszoké csupán az átlag töredéke.

–A 25 év alatti korcsoportok mindegyike kisebb arányt képviselt a magyarok között, mint az ukránoknál. A 25 és 45 év közötti kohorszok a két nemzet körében közel azonos százaléokban voltak jelen, míg az idősebbek aránya nagyobb volt a magyaroknál.

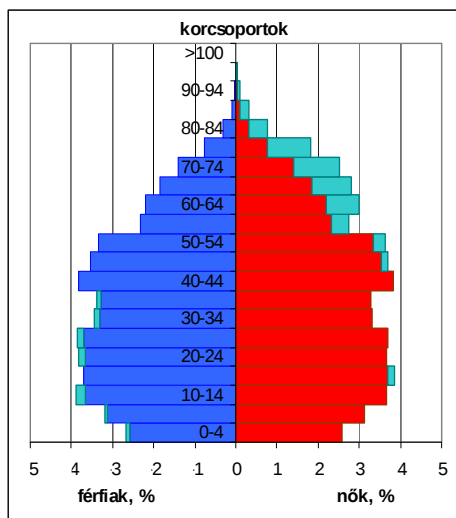
–Az időskori nőtöbbség a magyarság körében számottevőbbnek bizonyult, mint az ukránoknál.

–Sajátos, „búgócsiga” alakja van a kárpátaljai oroszok 2001-es korfájának, melynek legszélesebb részét az 50–54 éves korosztály alkotja. Feljebb hirtelen szűkül, tükrözve a második világháború hatását a születésszámmra. A fiatalabb korcsoportokban a fokozatos szűkülést az alacsony születésszám magyarázza, illetve az elterjedt ukrán–orosz vegyes házasságokban születettek nagyjából ukránként való számbavétele (*Molnár, 2009a*).

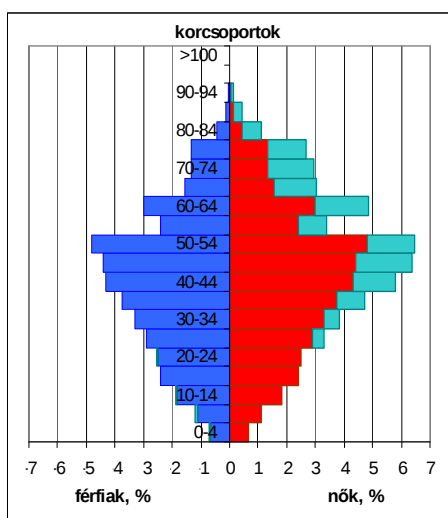
–A cigányok korfája a szakirodalom által jól ismert piramidális alakú, ami szinte ellentéte az oroszokénak, és a magas születésszámú népcsoportokat jellemzi. A korfa egyenes alapja a születésszám mérséklődését tükrözi a múlt század végén a romák körében is. (A 2004 után az ukrán kormány által bevezetett gyerekvállalást ösztönző intézkedések hatására a cigányságnál jelentkező „baby-bumm” természetesen a 2001-es korfán nem tükröződik.)

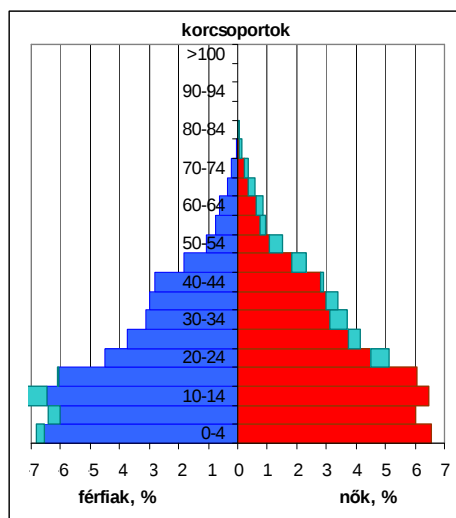
a) ukránok

b) magyarok

c) oroszok

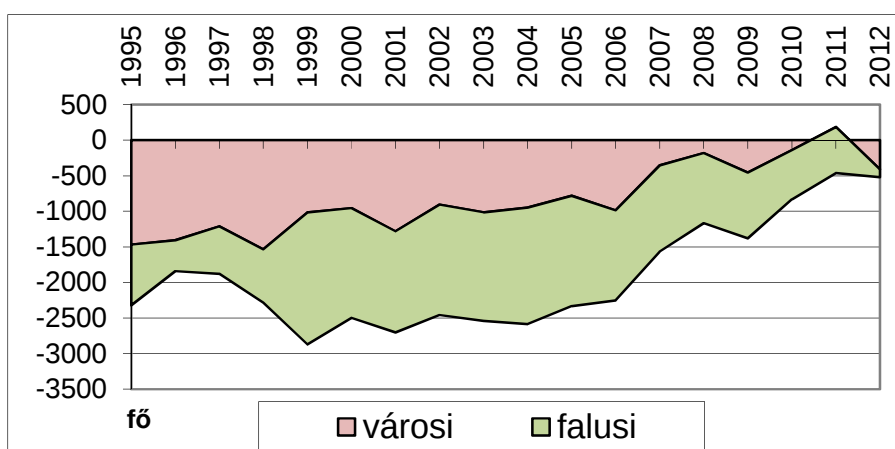

d) cigányok

58. ábra. A kárpátaljai ukránok (a), magyarok (b), oroszok (c) és cigányok (d) ötéves bontású korfája (2001). Az egyes korcsoportokban a nemek szerinti többletet eltérő szín jelzi
(Forrás: Molnár, 2009a)

4.2.9. Migráció

A népességszám alakulására jelentős hatást gyakorol a migráció is. Kárpátalja migrációs mérlege az ukrán korszakban, szemben a korábbi szovjet időszakkal, veszteséges volt. Évente átlagosan 2,5 ezer fővel többen hagyták el a megyét, mint ahányan érkeztek (59. ábra). A múlt század kilencvenes éveiben a migráció, mint folyamat, és a vándorlási veszteség is erőteljesebben érintették a mobilabb városi népességet. 1999 óta azonban, az össznépességbeli arányokhoz hasonlóan, a migrációs veszteségekben is a falusi népesség került túlsúlyba. 2007-ben a negatív vándorlási mérleg utóbbi években tapasztalható csökkenése felgyorsult, értéke megközelítette az évi 1,5 ezer főt.

59. ábra. A migrációs veszteség alakulása Kárpátalja városi és falusi népessége körében az 1995–2012-es időszakban

(Forrás: Molnár József, 2009b, <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>)

A migráció jelentős hatást gyakorol a népesség kor és nem szerinti összetételére. Az összes áttelepülő 62,4%-a 2007-ben férfi volt, 48,9%-uk pedig 15–28 éves korú fiatal. A férfitöbbség azzal magyarázható, hogy a migráció kiváltó okai között előkelő helyen van a munkavállalás és a katonai szolgálat. A fiatal korosztályok dominanciáját pedig az előzőekkel együtt olyan vándorlási tényezők magyarázzák, mint a családalapítás és a tanulmányok. Így, a negatív migrációs mérleg csökkenti a fiatal korosztályok és a férfiak népességen belüli arányát.

2007-ben a megye településeire 9622 betelepülő érkezett, szemben a 11 187 kitelepülővel, így a vándorlási mérleg 1565 fős veszteséget mutatott. Az 1000 főre vonatkoztatott migrációs ráták összevetése alapján Kárpátalján volt a

legalacsonyabb a migrációs aktivitás Ukrajna megyéi között. Az áttelepülők többsége (6646 fő) a megyén belül változtatott lakóhelyet. Az ország más régióiból érkeztek 2674-en, külföldről 302-en (ebből 225-en a FÁK-országokból), ugyanakkor Ukrajna más megyéibe települtek 3746-an, a határon túlra pedig 795-en (229-en a FÁK-országokba). A régióközi migrációs forgalom a legélénkebb a Lviv és a Rivne megyék, valamint Kijev főváros vonatkozásában volt. Az emigráció fő célországai továbbra is Magyarország (a kitelepülők 35,3%-a), Oroszország (27,9%) Csehország (13,5%), az Amerikai Egyesült Államok (10,7%) és Németország (7,0%) maradtak.

Akárcsak egész Ukrajnában, a migrációnál is jóval nagyobb tömegeket érintett Kárpátalján a rendszerváltás után a szezonális munkaerő migráció. Ennek hagyományai a szovjet korszakra nyúlnak vissza: a munkaerő felesleggel rendelkező máramarosi járásokból a nyári félévben tömegek indultak Oroszországba, valamint Kelet-Ukrajnába mezőgazdasági, illetve építőipari szezonmunkára. Ukrajna függetlenné válása után, a munkahelyek megszűnése, a kiutazási könnyítések és a jobb kereseti lehetőségek sokakat csábítottak külföldi vendégmunkára.

A kárpátaljai vendégmunkások többsége a múlt század 90-es éveiben valamelyik közeli országban, többnyire Magyarországon, Szlovákiában és Csehországban próbált szerencsét. Az ezredforduló után az oroszországi és az ukrain gazdaság fellendülésével párhuzamosan egyre több kárpátaljai (főleg az építőmunkások) talált munkát ezen országok intenzíven épülő nagyvárosaiban. Az utóbbi években Kárpátalját is elérte a gazdasági fellendülés, megélénkültek az építkezések, sok új munkahely létesült, elsősorban a megye nyugati részén, az Ungvár–Munkács–Beregszász térségben, ami a vándorló munkaerő egy részét hazacsábította.

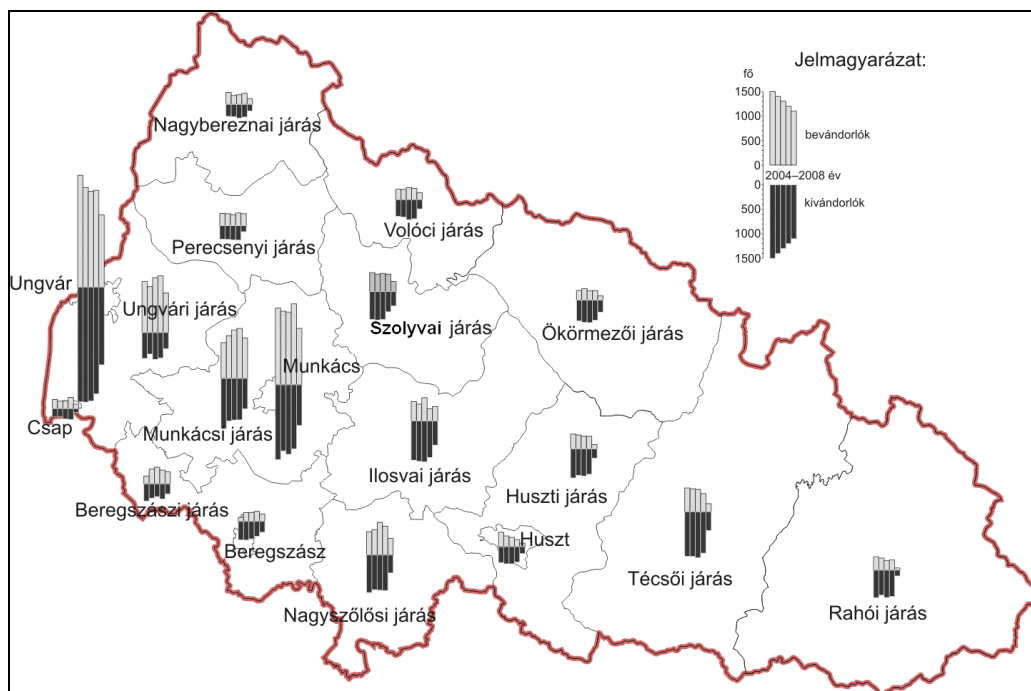
A statisztika a munkaerő migrációt, annak jelentős részben illegális jellege miatt, nem tudja nyilvántartani, így, csak becsléseink lehetnek az érintettek létszámáról. Ezek értelmében, az ezredforduló után, amikor a jelenség a legnagyobb tömegeket mozgatta meg, a kárpátaljai vendégmunkások száma meghaladta a 100 ezer főt, napjainkra viszont közel felére esett vissza.

Ha megvizsgáljuk a migrációs aktivitást Kárpátalja közigazgatási egységeiben, azt látjuk, hogy a kivándorlók száma minden közigazgatási egységben csökkent, legnagyobb mértékben a 2008-as évben (60. ábra). A be- és kivándorlók aránya jóval magasabb a síkvidéki járásokban és városokban mivel ezeken a területeken jobb munkalehetőségek, illetve itt helyezkedik el a kárpátaljai felsőoktatási intézmények túlnyomó többsége (Ungvár, Munkács).

A migráció túlnyomó hányadát a belső migráció alkotja, mely nem befolyásolja Kárpátalja összlakosságának számát. A belső migráció eredményeként jelentősen nőtt az Ungvári és Munkácsi járás, illetve Munkács népességszáma.

A városi lakosság migrációs növekedése a Nagybereznai, Nagyszőlősi, Volóci, Munkácsi, Ungvári és Huszti járásokban volt megfigyelhető.

A legnagyobb migrációs veszteséget 2008-ban Csapon (5,3%), Huszton (2,8%), a Volóci (4,3%) és Ilosvai (2,9%) járásokban fixálták. Ez az adott területekről a fiatalok lakosság főként tanulási célból történő megyeközpontba vándorlásával magyarázható.

60. ábra. A migrációs aktivitás változása Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2004–2008 között

(Forrás: Saját szerkesztés A népesség migrációs mozgása. Statisztikai közlöny (2005, 2006), www.stat.uz.ua (2009) és Kárpátalja demográfiai dimenzióban (2008) adatai alapján)

Azt, hogy a migráció hogyan érintette Kárpátalja egyes nemzetiségeit pontosan megállapítani nem tudjuk, mivel a Megyei Statisztikai Hivatal nem készít ilyen jellegű felmérést. Ám az egyes népek számának változásából levonhatunk bizonyos következtetéseket.

Jelentősen csökkent a két népszámlálás között (1989, 2001) a Kárpátalján élő kisebb nemzetiségek száma, kivéve a román és cigány etnikumot. Az oroszok száma jelentős mértékben csökkent és ehhez a csökkenéshez jelentős mértékben hozzájárult többek között az orosz nemzetiségű hivatalnokok, katonaság, orosz érzelmű emberek Oroszországba vándorlása is.

A Szovjetunió felbomlásával megszűnt a vasfüggöny és így számos nemzetiség szabadon távozhatott anyaországába, így a németek és a magyarok.

Hogy milyen mértékben érinthette a migráció a kárpátaljai magyar nemzetrészt, arra csak következtetni tudunk. Az országon belüli régióközi migrációban a részvételük elenyésző, a külső migrációban viszont számottevő. 2003-as adatok szerint a nem a FÁK-országokat úti célul választó kivándorlók 22%-a volt magyar. Ebből az arányból kiindulva, 2007-ben 100–150 fő lehetett a nemzetrész migrációs vesztesége. Ez jelentős csökkenés a múlt század 90-es éveinek évi 400–500 fős megfelelőjével szemben. A csökkenő elvándorlás oka lehet a normalizálódó gazdasági helyzet Ukrajnában, illetve az, hogy akiknek áttelepülési szándékai voltak, azok nagyrészt már elmentek.

4.2.10. Települések népességszáma

4.2.10.1. A megye városai

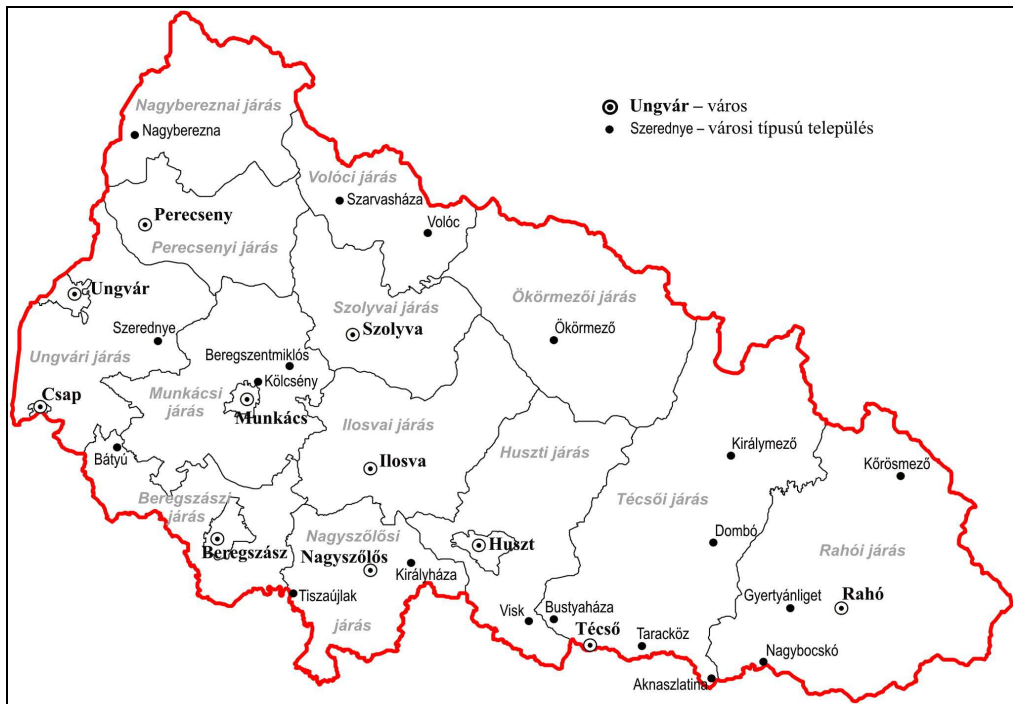
Kárpátalján 2013 januárjában 11 város volt található (61. ábra). 2001-ben a megye városaiban élők száma 337 050 fő volt. Ekkor még csak tíz város volt Kárpátalján, ugyanis Perecseny csak 2004-ben kapta meg a város státust. Így Perecsennyel együtt a városokban 344 070 fő élt 2001-ben. Ukrajnában a városi népességhez sorolják a városi típusú települések lakosait is, ám most csak a városok népességét vettük számításba.

Az összes város közigazgatási funkciót tölt be, és mindegyik járásközpont is, Csap kivételével. Öt város megyei alárendeltségű, ami azt jelenti, hogy nem a járási tanácsokhoz tartoznak, hanem közvetlenül a Megyei Tanács hatásköre alatt állnak, ezek: Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász és Csap.

Mindazonáltal a népességszámukat, funkciójukat és hierarchia szintjüket tekintve a városok is különböző kategóriákba tartozhatnak. A városok népességszám szerinti rangsorában Kárpátalján 3 típusú várost különböztetünk meg (Tóth–Vuics, 1998):

–A legtöbb kárpátaljai város kisvárosnak számít, ugyanis ide azokat a városokat soroljuk, melyek lakosságszáma nem éri el a 20 ezer főt, ilyenből Kárpátalján 6 van (VI. táblázat): Szolyva, Rahó, Técső, Ilosva, Csap és 2004-től Perecseny.

–A közepes méretű városok lakosságszáma 20 ezertől 100 ezer főig terjed. Ilyen város Kárpátalján 4 van, mégpedig Munkács, Huszt, Beregszász és Nagyszőlős. Jellemző, hogy a közepes városok inkább Kárpátalja alföldi részén alakultak ki, mivel itt nagyobb a népességtömörülés. Elősegítette e városok fejlődését az is, hogy ezek a városok a vásárvonalon helyezkednek el.

61. ábra. Kárpátalja városai és városi típusú települései
(Forrás: Saját szerkesztés)

–Nagyváros Kárpátalján csak egy van, ugyanis nagyvárosnak azt a várost tekinthetjük, melynek lakosságszáma meghaladja a 100 ezer főt, és ennek a kritériumnak a megyében csak Ungvár, a területi központ felel meg. Ungvár szintén a vásárvonalon helyezkedik el, ami nagy szerepet játszott a fejlődésében. Jelentős fejlődésnek indult a város 1927 után, miután területi székvárossá nyilvánították.

VI. táblázat.
Kárpátalja városainak jelenlévő lakosság száma 2012-ben.
(Forrás: Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala, 2012)

Város neve	népességszám 2012-ben, fő
Ungvár	116 556
Munkács	84 630
Huszt	28 537
Nagyszőlős	25 503
Beregszász	24 580
Szolyva	16 962
Rahó	15 197
Técső	9 154
Ilosva	9 189
Csap	8 977
Perecseny	6 706

4.2.10.2 Városi típusú települések

A városi típusú települések egyfajta átmenetet képviselnek a falu és a város között. Az ebbe a kategóriába tartozó helységek bizonyos szempontból a falvakhoz, más szempontból a városokhoz állnak közelebb.

Az Ukrán SzSzK legfelsőbb tanácsának 1981. március 12-i rendelete értelmében a városi típusú települések kategóriájába azon települések tartoznak, melyeken ipari létesítmények, építkezések, vasúti csomópontok, hidrotechnikai létesítmények, mezőgazdasági termékek előállításával és feldolgozásával foglalkozó létesítmények találhatóak. Továbbá, azon települések, melyekben szakközépiskolák vagy felsőoktatási intézmények, tudományos kutatóintézetek, szanatóriumok találhatóak és a népesség száma meghaladja a 2 ezer főt, illetve a lakosság legalább kétharmada az iparban vagy a szolgáltatói szférában van foglalkoztatva. Különösen indokolt esetben a 2 ezer főnél kisebb népességszámú, de 500 főnél népesebb települések is ide sorolhatóak, amennyiben a közeljövőben a település iparának gyors fejlődése és a népesség számának növekedése prognosztizálható. Így lehet az, hogy Bányászat méretét tekintve inkább falu (3 ezer lakosa van), ám a foglalkozási szerkezete városias (a munkavállalók többsége a vasút alkalmazottja), ezért a városi típusú települések kategóriájába tartozik. Ezen települések népességét a városi lakossághoz sorolják.

Városi típusú településből Kárpátalján 19 van, ezek: Aknaszlatina, Bányászat, Bustyaháza, Dombó, Gyertyánliget, Királyháza, Királymező, Kőcsény,

Körösmező, Nagyberezna, Nagybocskó, Ökörmező, Szarvasváza, Szentmiklós, Szerednye, Taracköz, Tiszaújlak, Visk, Volóc (60. ábra).

A legtöbb a Técsői (5) és a Rahói járásban (3) található. 2–2 található a Nagyszőlősi, a Volóci és a Munkácsi járásban. A Beregszászi, a Nagybereznai, az Ökörmezői, az Ungvári és a Huszti járásokban 1–1 ilyen település található. Csupán az Ilosvai, a Perecsenyi és a Szolyvai járásban nincs városi típusú település.

A népesség számát tekintve a legnagyobb városi típusú települések Kárpátalján Dombó és Ökörmező. Lakosságuk száma a 2012-ben közel 9,5 ezer fő volt: Dombónak 9686, Ökörmezőnek 9577 (VII. táblázat).

VII. táblázat.
Kárpátalja városi típusú településeinek népességszáma 2012-ben
(Forrás: Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala, 2012)

település	népességszám, 2012	járás
Dombó	9686	Técsői járás
Ökörmező	9577	Ökörmezői járás
Nagybocskó	9379	Rahói járás
Királyháza	9156	Nagyszőlősi járás
Aknaszlatina	8973	Rahói járás
Bustyaháza	8646	Técsői járás
Visk	8361	Huszti járás
Körösmező	8362	Rahói járás
Taracköz	7556	Técsői járás
Nagyberezna	7142	Nagybereznai járás
Szentmiklós	6860	Munkácsi járás
Volóc	5177	Volóci járás
Kölcsény	4346	Munkácsi járás
Szerednye	3780	Ungvári járás
Tiszaújlak	3318	Nagyszőlősi járás
Gyertyánliget	3392	Rahói járás
Bátyú	3031	Beregszászi járás
Királymező	1505	Técsői járás
Szarvasháza	1109	Volóci járás

4.2.10.3 Faluhálózat

Kárpátalja 579 falusi települése közel egyenletesen oszlik el a törpe, a kis, a közepes és a nagy falvak között. A falusi népesség közel fele, 43%-a, a 2–5 ezer fős népességű nagy falvakban élt, negyede az 1–2 ezres lakosságú közepesekben (VIII. táblázat). Az 500 főnél kisebb törpefalvak a falusi népesség mindössze 5,8%-ának adtak otthont (Molnár, 2009b).

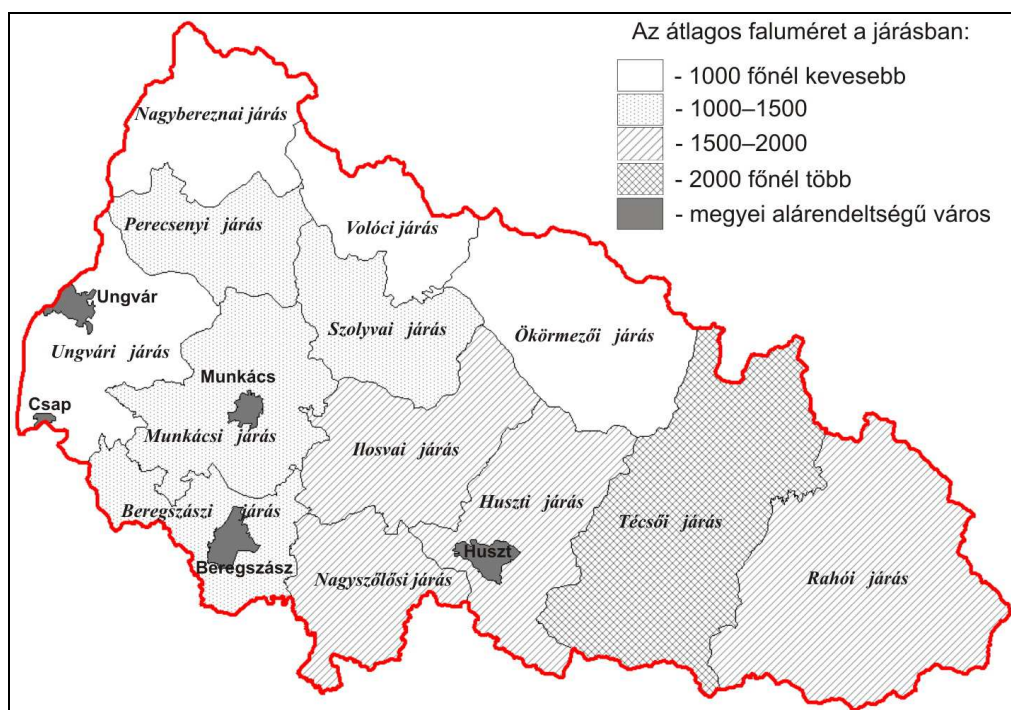
Az átlagos kárpátaljai falu népességszáma a legutóbbi népszámláláskor 1372 volt. A legnagyobbnak a Munkácsi járási Nagylucska bizonyult 9028 lakossal, míg a legkisebbnek az Örkörmezői járásban a hegyek között megbúvó Koszív Verh 16 fős népességgel.

VIII. táblázat.
A kárpátaljai falvak lakosságszám szerinti csoportosítása a 2001-es
népszámlálás adatai alapján
Forrás: (Molnár, 2009b)

Népességi kategória	Lakosságszám	A települések száma	Népesség	A népesség aránya a teljes falusi népességen belül, %
törpefalvak	≤ 500 fő	163	46 077	5,8
kis falvak	501–1000 fő	144	106 301	13,4
közepes falvak	1001–2000 fő	143	204 361	25,7
nagy falvak	2001–5000 fő	114	341 340	43,0
óriásfalvak	> 5000 fő	15	96 106	12,1
összesen		579	794 185	100,0

A falvak népességszáma a megyén belül jelentős járási különbségeket mutat: általánosságban északnyugatról délkelet felé nő (62. ábra). A legnagyobb falvakat a Técsői járásban találjuk, átlagosan 2263 lakosuk van. A Nagybereznai járás megfelelő mutatója ennek a harmadát sem éri el, mindössze 651 fő.

A törpefalvak inkább a nyugati járásokat jellemezték: A Volóci járásban, valamint az egykori Ung vármegye területét lefedő Nagybereznai, Ungvári és Perecsenyi járásokban 2001-ben ilyenekben élt a falusi népesség több mint 10%-a (VIII. táblázat). Ezzel szemben a máramarosi és az ugocsa járásokban, kiemelten a Técsőiben, a Nagyszőlősiben, az Ilosvaiban és a Rahóiban a 3%-ot sem érte el ezek aránya.

62. ábra. A falvak átlagos népességszámának járási eloszlása 2001-ben

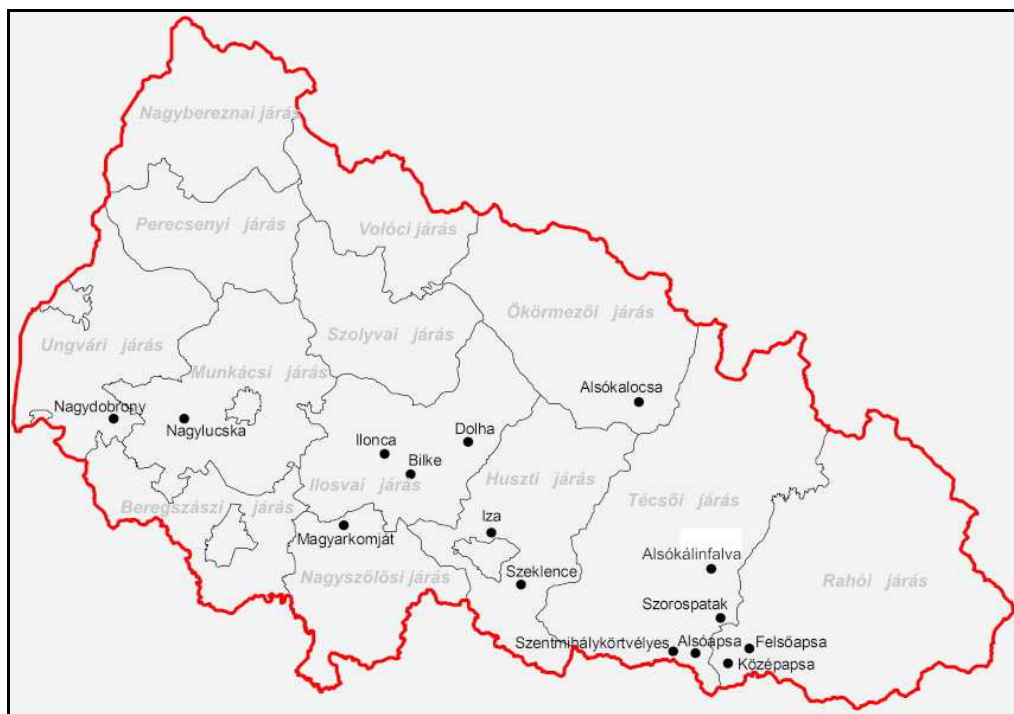
(Forrás: Saját szerkesztés a Kárpátalja demográfiai dimenzióban (2008) alapján)

A kis falvak megyén belüli eloszlása jó illeszkedést mutatott a törpefalvakéval: az ezekben élő falusiak aránya szintén nyugat–keleti irányban csökkent. A legutóbbi népszámlálás a Nagybereznai, a Volóci, a Beregszászi és az Ungvári járások rurális lakosságának kb. a negyedét a kis falvakban írta össze. A Rahói és a Técsői járásban viszont 5% alatt maradt az adott kategória népessége.

Az 1–2 ezer fős népességű közepes falvak eloszlása a megye területén valamivel egyenletesebb volt. Ez a településcsoport volt 2001-ben a lakóhelye a Nagybereznai, az Ungvári, a Munkácsi és a Beregszászi járás falun élő népessége derékhatának. A Técsői és a Huszti járásban azonban a 15%-ot sem érte el a közepes falvakban élők részesedése (Molnár, 2009b).

Az óriásfalvak az Ilosvai, a Rahói és a Técsői járásokban voltak jellemzőek. A megye öt járásában viszont ez a településtípus hiányzott. A települések méret szerinti kategorizálásában azok a falvak számítanak óriásfalvaknak, ahol a lakosság száma meghaladja az 5000 főt. Kárpátalján ilyen faluból 15 van. Ezen falvak lakosságszámának összege 2001-ben 96 035 fő volt, ami a megye falusi lakosságának több mint 12%-át tette ki.

A legtöbb óriásfal a Técsői járásban van, szám szerint 4, az Ilosvai járásban 3. A Huszti és a Rahói járásokban 2–2 óriásfal található, és 1–1 van az Ökörmezői, az Ungvári, a Munkácsi és a Nagyszőlősi járásban (63. ábra).

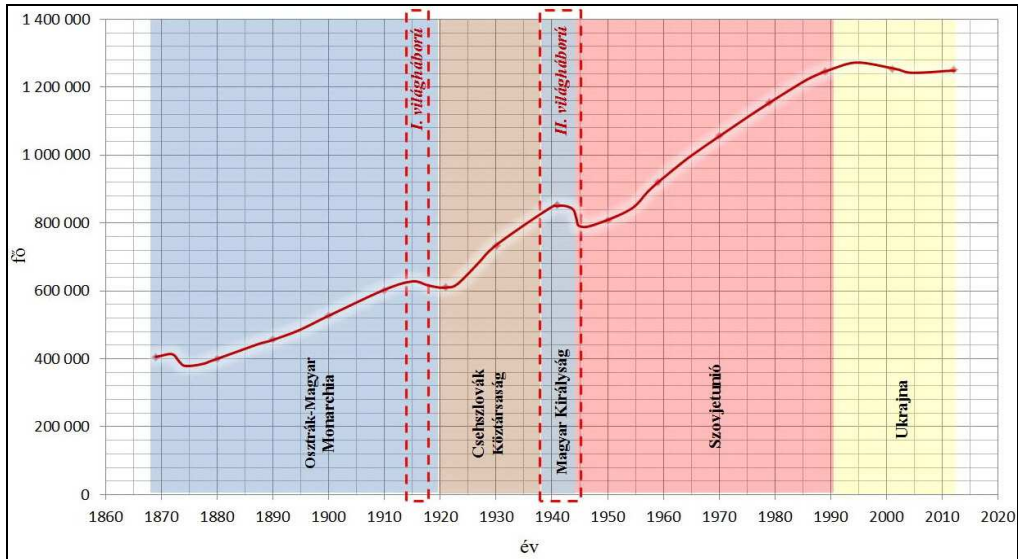

63. ábra. Kárpátalja óriásfalvai

(Forrás: Saját szerkesztés Kárpátalja népessége (2003) alapján)

Összegzés és konklúziók

A terület lakosainak száma az 1880-tól 1989-ig tartó időszakban 401 280-ról 1 250 759-re nőtt, ami a népesség megháromszorozódását jelenti (64. ábra). Az ukrán nemzetiségűek száma négyszeresére, míg a magyaroké csak 1,6 szorosára növekedett.

64. ábra. Kárpátalja területének népességszám változása 1869-től 2012-ig
(Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 1996 és Molnár – Molnár D., 2005)

A vizsgálat eredményei szerint, a megye lakosságának száma folyamatos növekedést mutatott, csupán 4 alkalommal történt visszaesés a népesség számában. A megye egyes területeinek a vizsgált időszakban több alkalommal is megváltozott a politikai hovatartozása, ám az egész területet érintő hatalmváltásról négy alkalommal beszélhetünk. Az első – az I. világháborút követő trianoni békediktátum következtében Csehszlovákiához került a terület. A második hatalmváltás 1939-ben következett be, amikor újra magyar fennhatóság alá került egész Kárpátalja. Az egyik legdrasztikusabb hatalmváltás 1944-ben a szovjet hadsereg megszállásával történt. Az utolsó hatalmváltás pedig a Szovjetunió széthullását követő független Ukrajna létrejöttével következett be.

A népesség számára legnagyobb hatással természetesen, nem a hatalmváltások, hanem az azt megelőző, vagy követő gazdasági, politikai válságok fejtették ki a legnagyobb hatást.

A vizsgált időszak első jelentős népességcsökkenése az 1872-73-as kolerajárvány következménye volt, mely semmilyen politikai tényezőhöz nem köthető.

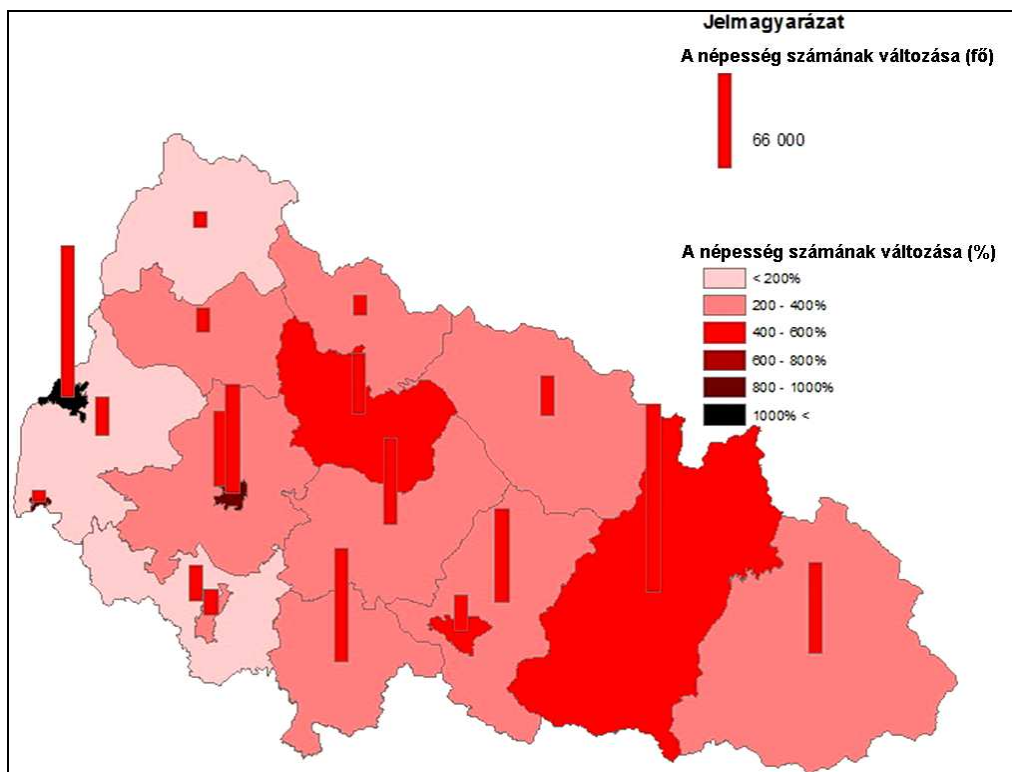
A második nagyobb népességcsökkenés már az I. világháború idején megkezdődött. Ám a háború befejeztével nem ért véget lakosok számának csökkenése. A csehszlovák állam létrehozása volt az első hatalomváltás a területen és az első olyan is, mely következtében a lakosság térbeli és számbeli állapota jelentősen megváltozott. A főként síkvidéki magyarság számára negatívan hatott az a politikai döntés, miszerint a terület ezen túl Csehszlovákiához fog tartozni, így már a hivatalos döntést megelőzően megindult a kivándorlási hullám. A Csehszlovák állam is negatívan állt hozzá a magyar kisebbséghez. A ruszin telepese falvak magyar nyelvterületen történő megalakulásával a ruszinok térbeli elterjedése még inkább kiterjedt az alföldi részekre. Jelentősen nőtt az 1919-38-as időszakba a vidék cseh és szlovák lakosságának a száma, főként a betelepítéseknek köszönhetően.

Az 1938-as magyar hatalomváltás nem járt népességcsökkenéssel, csupán az egyes nemzetiségek területi elterjedése változott meg. A csehszlovák államapparátust kiszolgáló főként cseh és szlovák nemzetiségűek elhagyták a területet és ezzel párhuzamosan nőtt a magyarok száma, viszont a magyar települések közé betelepült főként ruszin lakosság ott maradt és mind a mai napig megbontja az egységes nyelvterületet. Az 1944-es év jelentős változásokat hozott a nemzetiségi összetételben, hiszen az év elején mintegy 85 ezer zsidót deportálnak koncentrációs táborokba.

Az 1944-es szovjet hatalomváltás hatása már 1944 őszén érezhető, hiszen közel 30 ezer magyar nemzetiségű kárpátaljai férfit hurcolnak el malenykij robot ürügyén. A magyar és német nemzetiségű lakosság elleni atrocitások ezzel nem érnek véget, hiszen 1946-tól a donbaszi munkaszolgálat, a 40-es és 50-es években a KGB üldöztetései arra sarkalták a lakosság egy részét, hogy megtagadják nemzetiségi hovatartozásukat. Az 50-es évektől, főként a betelepülteknek és a máramarosi magas népszaporulatnak köszönhetően a népesség száma újra dinamikus növekedésbe kezdett a területen, így a 60-as évek közepére elérte az 1 millió főt.

A Szovjetunió bukása többek között már a 80-as évek végén megkezdődött szovjet gazdasági válságnak köszönhető, mely válság a birodalom széthullását követően, a 90 évek közepén csúcsosodott ki. Ez megmutatkozott a lakosság számának alakulásán is, hiszen, habár a természetes szaporulat a területen 1998-ig pozitív értékeket mutatott, az elvándorlás mértékének köszönhetően már 1995-ben megindult a lakosság számának csökkenése. Az Ukrán állam lakosságszám csökkenésének megakadályozására számos népességpolitikai intézkedést hoztak, melyek közül hatása csak a 2005-ben érvénybe lépett gyermekszületés után járó pénzbeli támogatások

bevezetésének van. Sajnos azonban ez a hatás inkább csak mennyiségi, de nem minőségi eredményként jelentkezett. Hiszen a társadalom azon részeire hatott katalizátorként, amely réteg körében egyébként is magas volt a születések száma és ez a réteg többnyire az alacsonyabb társadalmi csoportokból kerül ki, ahol az iskolázottság, általános műveltség szintje jóval az országos átlag alatt van, így aligha fogja generálni az ország gazdasági növekedését.

65. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 1869-2012 között

(Forrás: Saját szerkesztés Központi Statisztikai Hivatal, 2000 és Állami Statisztikai Hivatal, 2012 alapján)

A népesség területi eloszlását vizsgálva megállapítható, hogy a megye lakosságszáma a vizsgált időszakban a háromszorosára nőtt, de területi eltérések mutathatóak ki ebben is. Kárpátalja keleti részén a lakosságszám növekedése folyamatosan zajlott, a vizsgált időszakban több mint a négyszeresére nőtt.

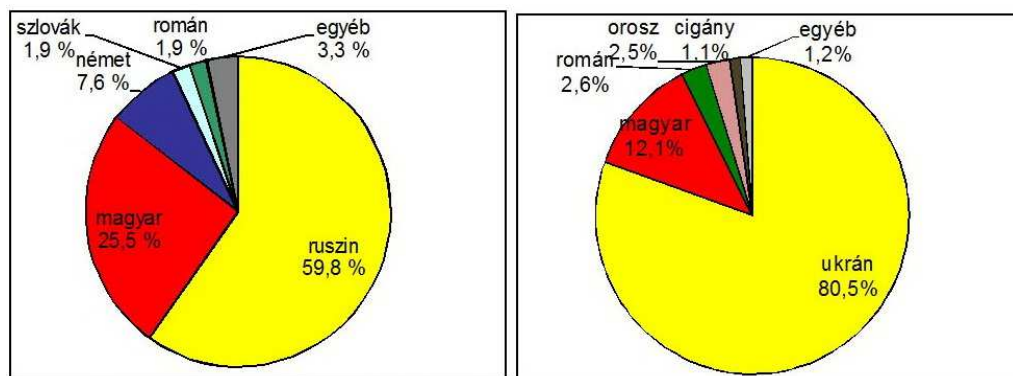
Szembevetendő a városok növekedése. A legnagyobb arányú népességszám növekedés itt mutatható ki, főként Ungvár lakosságszáma nőtt jelentősen, hiszen 1869-től 2012-től közel a tízszeresére duzzadt a megyeközpont

lakosság száma. A városok legnagyobb mértékű növekedése a szovjet időszakban, az erőltetett iparosításnak és az ezzel egy időben felgyorsuló urbanizációnak köszönhető.

Kárpátalja északi, hegyvidéki járosaiban a lakosság szám lassabban növekedett, főként az elvándorlásnak köszönhetően, hiszen a nehezebb megélhetés, a munkahelyhiány miatt jellemző volt a fiatalok síkvidéki járásokba települése (65. ábra).

A politikai hatalomváltások a legnagyobb hatást a síkvidéki területekre fejtették ki, ezen belül az Ungvári, Beregszászi, Munkácsi és Nagyszőlősi járásokra. Míg a Nagyszőlősi járás és a Munkácsi járás magasabb népszaporulata következtében ezt kompenzálni tudta, addig az Ungvári és Beregszászi járások területén a negatív hatás szembetűnő, hiszen a közel másfél évszázad alatt a lakosság száma még a dupláját sem teszi ki az 1869-es számnak.

A nemzetiségi összetételben is jelentős változások következtek be a vizsgált időszak alatt (66. ábra).

66. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1880 és 2001-ben

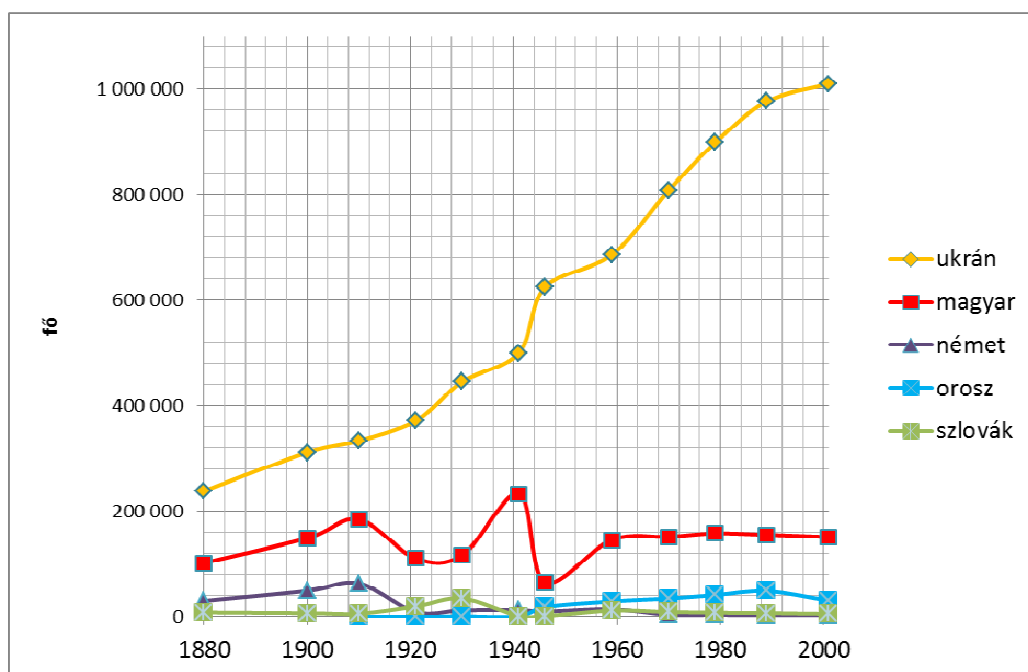
(Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 1996 és Molnár – Molnár D., 2005)

Sajnos csak 1869-től volt lehetőség a nemzetiségi összetétel vizsgálatára, ugyanis ekkor mérték fel először a területen lakók nemzetiségét. Az utolsó, legfrissebb népszámlálás pedig 2001-ben volt Kárpátalján, így az összehasonlítást 1869 és 2001 között tudjuk elvégezni.

1869-ben Kárpátalja népességének 59,8%-a ruszín volt. 2001-ben is ez a nemzetiség, immár ukránként alkotta a lakosság nagy részét, 80,5 %, tehát arányát több mint 20% növelni tudta, ami főként a Máramarosi részekben (Técsői, Huszti járás) élő ukránok magas népszaporulatának köszönhető.

A magyarok, a németek és a zsidók voltak a tárgyalt időszak legnagyobb vesztesei. A magyarok aránya 25,5%-ról 12,1%-ra, a németeké 7,6%-ról 0,1%-ra csökkent.

Összességében elmondható, hogy az elmúlt viharos 150 évben a legmarkánsabban vidékünk magyar, német és zsidó lakosságának változott, negatív irányba (67. ábra). Egy új nemzetiség jelent meg az 1940-es évek közepétől, az oroszok és számuk még mai is 30 ezer körülire tehető. Az ukrán (ruszin) népesség száma folyamatosan növekvő tendenciát mutatott. A cigányság száma is jelentősen nőtt, a területen és főként az utolsó hatalomváltást követően a számuk megduplázódott, így egyes becslések szerint számuk mára szintén 30 ezer főre tehető a megyében. Mindazonáltal a különböző nemzetiségek a vidéken évszázadokon keresztül békében éltek egymás mellett és az utóbbi évek politikai intrikái sem tudják megbontani ezt a békés együttélést.

67. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1869 és 2001 közötti időszakban

(Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 1996 és Molnár – Molnár D., 2005)

A magyarság súlypontjának elmozdulása a vizsgált valamivel több, mint 100 év alatt az összlakosságénál jelentősebb volt. 1880-ban a súlypont a jelenleginél

északabbra helyezkedett el. 1880 és 1910 között keleties irányú elmozdulást végzett. Ez a keleti területek magasabb természetes szaporulatának tudható be. 1910 és 1921 között az előzővel ellentétes irányú nyugati elmozdulás mutatható ki a magyarság súlypontjában. Erre az lehet a magyarázat, hogy 1921-ben a zsidóságot külön nemzetiségként vették számba. Az addig magyarként nyilvántartott zsidók aránya a magyar népességen belül Kárpátalja keleti részén volt nagyobb. A következő évtizedben a súlypont délkelet felé mozdult. A magasabb természetes szaporulat adta az elmozdulás irányának keleti összetevőjét, míg az asszimilációs veszteség a délit. Az államhatalom-váltással összefüggő migrációs és asszimilációs folyamatok magyarázzák az 1930 és 1941 közötti, nyelvhatárra merőleges északkeleti irányú súlyponteltolódást. Ugyanezen folyamatok, csak ellenkező előjellel, a magyarság súlypontját 1941 és 1989 között ellentétes irányba mozdították el. Az 1989-2001-es időszak délkeleti irányba történő súlypontelmozdulása a területen végbemenő népességarány változásokat tükrözi. A két legnépesebb város magyar nemzetiségű lakossága 1000-1000 fővel csökkent, miközben a súlyponttól keletre elhelyezkedő nagyszőlősi járásban a magyarok száma nőtt. A déli irányba történő elmozdulásért főleg a nyelvhatár mentén élő magyar nemzetiségűek asszimilálódása felelős.

SUMMARY AND CONCLUSIONS

According to the results of the research the population-number of the county shows continuous increase and there are only 4 cases when there was a reduction in the number of the population. Some territories of the county were attached to different countries for several times during the period observed, but power changes that referred to the whole county have happened only four times. The first was, when – as a consequence of rearranging the borders after the World War I – the territory became the part of Czechoslovakia. The second similar power change have taken place in 1938-39, when Transcarpathia returned under Hungarian authority again (*Figure 1*). One of the most drastic power changes have started in 1944 with the occupation of the Soviet army. Declaring the independent Ukraine after the collapse of the USSR meant the last power change in the history of Transcarpathia.

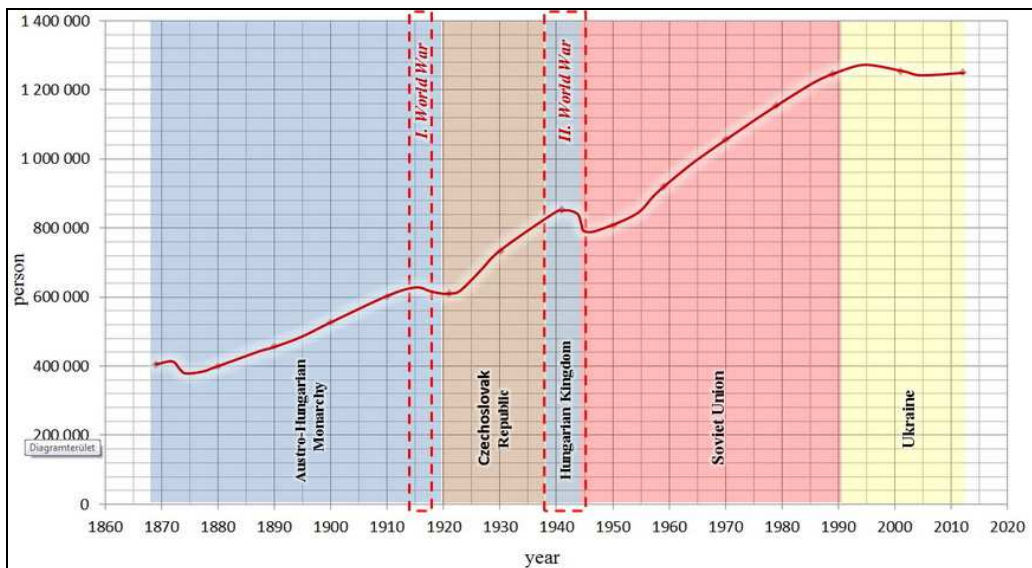

Figure 1. The changes of population's numbers on the territory of Transcarpathia from 1869 to 2012.

(Source: Own editing according to Központi Statisztikai Hivatal, 1996 and Molnár – Molnár D., 2005)

Of course the greatest effect on the population-number wasn't directly brought by the power changes, but by the economical and political measures of the new powers.

The first significant decrease of the population-number was registered as a consequence of the great cholera-epidemic in 1872-73 which cannot be connected to any political factor.

The second great reduction in the population-number have started during the World War I. The end of the war did not mean the end of the decrease in the number of inhabitants. The Czechoslovak power change was the first important one in the region and its consequences have meant an crucial change in the numeral and spatial state of Transcarpathia's population. Mainly the Hungarians living on plains were affected in a negative way, so their number shows a significant fall when compared to the state in 1910.

In the period of 1919-38 the number of Czech and Slovak population of the region shows a great increase due to their settlement into the towns.

The year 1944 have brought another important change into the national composition of the population as 85 thousands Jews were deported into concentration camps.

The effect of the power change in 1944 was already perceptible in autumn of 1944 when almost 30 thousand male inhabitants of Hungarian and German nationality were deported on the pretext of "malenkij robot". This act of the Soviet power did not mean the end of the atrocities against the Hungarians and Germans: the forced labour in the Donbass from 1947 and the persecutions of the KGB in the 1940s and 1950s pressed the population to deny their nationality. From the 1950s the number of the population shows dynamic growth again due to the settlements and the high birth-rate in Máramaros. So the number of inhabitants has reached 1 million by the middle of 1960s.

One of the main reasons of the USSR's collapse was the Soviet economic depression which began at the end of 1980s and culminated in the middle of 1990s. It influenced the number of population in a negative way as a decrease started in 1995 due to the emigration, although the natural increase shows positive tendency.

Investigating the territorial distribution of population it can be stated that the population-number of the county have tripled, but differences can be shown. The increase of population-number in the Eastern part of Transcarpathia was continuous, in the investigation period this number grew fourfold (*Figure 2*).

The growth of towns, where the greatest proportional increase can be shown is striking. The population-number of Ungvár has grown in a very significant way from 1869 to 2012: the number of inhabitants of the county-centre grew almost tenfold. The reasons for such growing of towns in the Soviet era were the forced industrialization and the acceleration of the urbanization.

The increase of the population-number in the Northern mountainous districts of Transcarpathia was slower due to the migration and difficult living

conditions and to the lack of workplace, why the youth have settled in the plain districts.

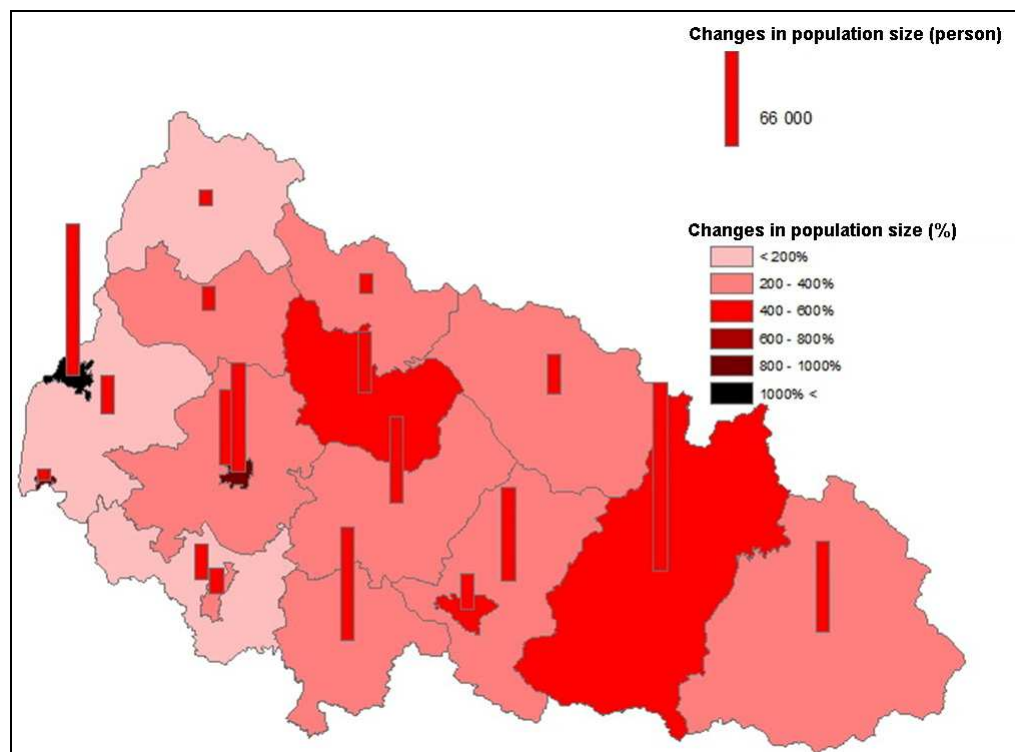

Figure 2. The change of the population number on the area of Transcarpathia by the administrative territories between 1869-2012.

(Source: Own editing by the data of Központi Statisztikai Hivatal, 2000 and Állami Statisztikai Hivatal, 2012)

Power changes have had the greatest effect on the plains, concretely in the Ungvár, Munkács, Beregszász and Nagyszőlős districts. While the Nagyszőlős and Munkács districts could compensate it by the high increase of population, negative effects were obvious in Ungvár and Beregszász districts, as during the last 150 years their population could not even double compared to its 1869 number.

Unfortunately we had the opportunity to investigate the national composition only since 1880 as the first national survey was held in that time. Last census in Transcarpathia took place in 2001, so we can compare the data between 1880 and 2001.

In 1869 the 59,8% of population of Transcarpathia were made up by Rusins. In 2001 this nationality (already as Ukrainians) composed 80,5% of the

population. It means that the Ukrainian nationality could grow its share by 20% and this took place due to the high increase of Ukrainians in Máramaros (Técső, Huszt districts).

The Hungarians, Germans and Jews were the greatest losers over the investigated period because they lived in the plains – where the increase of population was smaller – and their percentage and number in the towns lessened because of assimilation.

The percentage of the Hungarians decreased from 25,5% to 12,1% and the percentage of the Germans lessened from 7,6% to 0,1% (*Figure 3.*).

After all it can be said that the last 150 stormy years have effected in a negative way mainly the Hungarians, Germans and Jews. A new nationality appeared in the region in the middle of the 1940s – the Russians. Their number goes to approximately 30 thousands even today. The number of the Ukrainian (Rusin) population shows a continuous growing tendency. The number of the Gypsies have grown significantly in the area especially after the last power change, when their number doubled, so, according to estimations, their number reaches approximately also 30 thousands today. The different nationalities have lived in peace with each other through hundreds of years and even the political intrigues of last years could not disturb this peaceful co-existence.

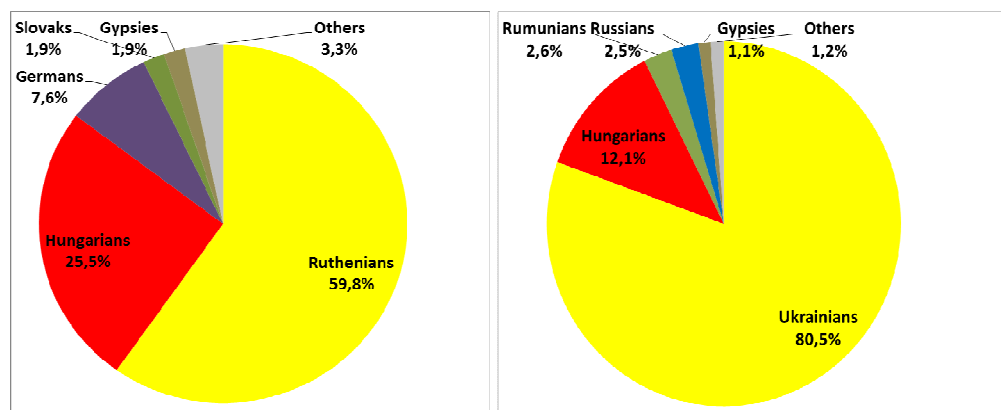

Figure 3. The main nationalities of Transcarpathia in 1880 and 2001.
(Souce: Own editing according to Központi Statisztikai Hivatal, 1996 and Molnár – Molnár D., 2005)

On the basis of the examination of the data lines of the censuses it is verifiable, that the number of the total population of Transcarpathia shows a continuous increase during the examined period. There is only one exception, as the results of the 1946 census show a decrease compared to the previous data registration (*Figure 1*). But the single nationalities' numerical establishment differs significantly, and the largest differences always can be discovered in the

data lines of censuses following the changes of power (*Figure 4*). This proves the all-time successful endeavours of homogenization of national states.

The results of 1900th and 1910th censuses show, that the number of the Germans and Hungarians have grown to the greatest extent. Between 1900 and 1910 the Germans' number increased by 126%, the Hungarians' by 123%. The number of Rusins showed only a 107% increase during this period.

The first change of power in the area have ensued from forming Czechoslovakia after the World War I. The 1921 data indicate that the Slovaks' number have increased by 319% compared to the 1910 census. The Rusin population's number have also increased, by 111%. On the other hand the number of the Hungarians and Germans have decreased. In comparison with the numbers of 1910, the capitation of the Hungarians have reduced to 60%, of the Germans – to 15%.

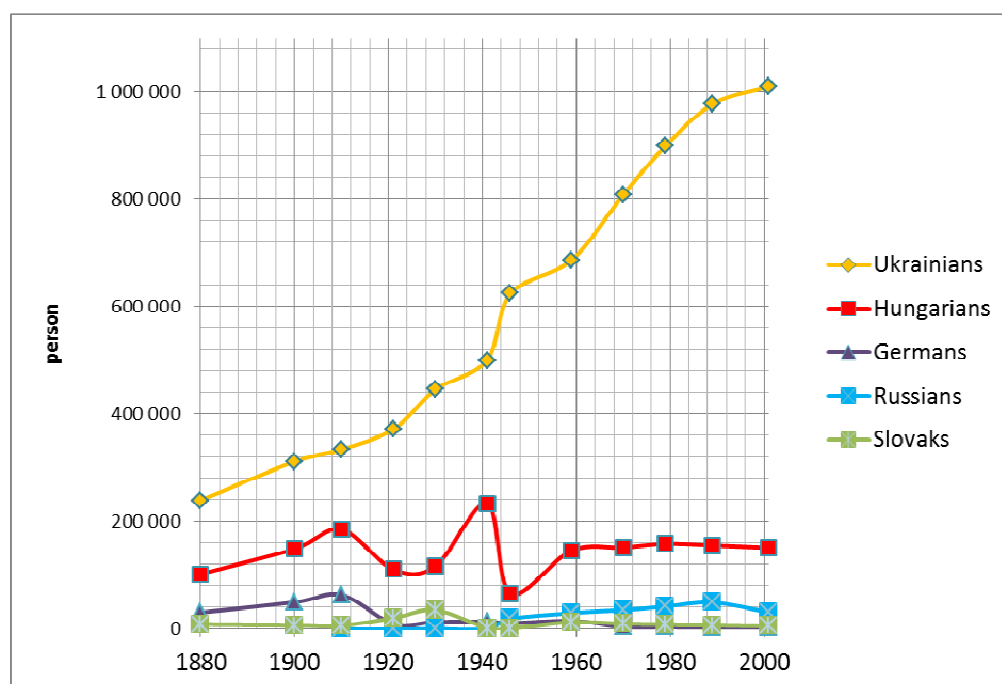

Figure 4. The establishment of the single nationalities' numbers on the area of Sub-Carpathia 1880–2001

(Source: Own editing according to Központi Statisztikai Hivatal, 1996 and Molnár – Molnár D., 2005)

After the Hungarian change of power in 1938, the results of the 1941 census manifest that the Czechoslovakian administration with the most of the Czechs and Slovaks have left the area, their number decreased to 5%. Parallel to

this, the Hungarians' number have almost doubled. On the other hand the Rusin population that have settled primarily among the Hungarian settlements stayed there breaking the unity of the Hungarian language area until the present days.

The next change of power have ensued following the 1944 Soviet occupation. Between 1941 and 1946 the Russians' number was growing the most dynamically in the area, their number was multiplied by twenty. Merely the Ukrainians' number showed an increase in this period, while the Hungarians' number was reduced to 28%, the Germans' – to 80%.

In the Soviet period the Russians' number have grown by the biggest proportion. The dynamics of the increase by 10-years averagely made up 118%, by 1989 their number approached 50 thousand, which meant a 57-times increases compared to 1941.

Followed the 1989 Soviet census a newer change of power took place in the territory. The first census in the independent Ukraine was held in 2001. The Ukrainians' number was growing the most dynamically between the two censuses, from 1989's 976 749 to 1 010 127 persons. The Germans' number increased likewise. The Russians' number decreased by the largest proportion, to 62,5%, but the Hungarians' and the Slovaks' numbers also decreased.

The shift of the Hungarian nationalities' centre of gravity, that was examined somewhat more than for the period of 120 years, was more considerable as the shift of the total population. In 1880 the centre of gravity was on a position, northern from the present one. Between 1880 and 1910 it made a shift towards the eastern direction. This can be attributed to the higher natural increase of the eastern areas. Between 1910 and 1921 a western shift can be observed in the Hungarian nationalities' centre of gravity, because at that time the Jews were taken into consideration as a separate nationality.

The proportion of the Jews registered as Hungarians was higher in the eastern part of Transcarpathia. In the next decade the centre of gravity stirred towards southeast. The higher natural increase gave an eastern component to the direction of the shift, while the assimilation loss gave a southern one. The next power change induced migration and further assimilation processes. Between 1930 and 1941 the centre of gravity shifted perpendicularly to the linguistic border with a northeastern direction. The centre of gravity's south-eastern direction between 1989–2001 reflects the changes in proportion of the population in the area. The population of the two most populous cities with a Hungarian nationality decreased by 1000 persons each, while in the Nagyszőlős district, which is situated east from the centre of gravity, the number of Hungarians increased. The assimilation of the Hungarians living along the linguistic border is responsible for moving of the centre of gravity in the southern direction.

The Hungarian language area extends on the south-western part of Transcarpathia 15–20 km broad, parallel with Ukrainian–Hungarian state border. The Ukrainian–Hungarian linguistic border in certain sections broadens, forming a range of settlements with a mixed population (to the south from Ungvár or to the west and to the south from Nagyszőlős), somewhere shrinking into a line.

Mixed-populated cities (like Beregszász, Csap) and the so called “settler villages”, founded in the XXth century (e. g., Cservona and Dimicső in the Ungvár district, Nagybakos, Kisbakos, Nagybakta in the Beregszász district, Puskinó and Oroszvölgy in the Nagyszőlős district) mainly with Ukrainian population wedge into the Hungarian language area (*Molnár – Molnár D., 2010*).

Felhasznált irodalom

1. **A II. világháború krónikája, 1999:** Magyar Könyvklub. Budapest. P 496.
2. **Állami Statisztikai Hivatal (ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ), 2012:** ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАЯВНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ на 1 січня 2012 року. Київ.
3. **Anucsin V. A. (Анучин В. А.), 1956:** География Советского Закарпатя. – Москва: Географизд.
4. **Babbie, Earl, 2001:** A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Hatodik, átdolgozott kiadás. Balassi Kiadó. Budapest. 564 p.
5. **Beregszászi Anikó, 2004:** Magyar neve? Az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István. ... itt mennyit ér a szó? II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Beregszász. PoliPrint, Ungvár.
6. **Beregszászi Anikó – Csernicskó István, 2007:** A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. Kisebbségkutatás 2007/2; pp. 251–261.
7. **Botlik József, 2005:** Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. IMI PRINT KFT. Nyíregyháza. 520 p.
8. **Botlik József, 2005b:** Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. IMI PRINT KFT. Nyíregyháza. 445 p.
9. **Botlik J., Dupka Gy., 1993:** Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. - Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest. 359 p.
10. **Braun et al. (Braun László – Csernicskó István – Molnár – József), 2010:** Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. PoliPrint Kft., Ungvár. 120 p.
11. **Brenzovics László, 2009:** Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században. In: Baranyi Béla szerk. Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, 75-107. Pécs-Budapest: Dialog Campus Kiadó.
12. **Bulla B., Mendöl T., 1993:** A Kárpát-medence földrajza (Kocsis Károly Társadalom és gazdaság napjainkban a Kárpát-medencében c. tanulmányával). – Az országos köznevelési tanács 1947. évi kiadása alapján közreadja a Lucidus Kiadó, Budapest.
13. **Csernicskó István, 1998:** A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest. Osiris Kiadó és MTA kisebbségkutató Műhely.
14. **Death trains in 1944, the Kassa list, 2007:** A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság honlapja. <http://www.degob.hu/english/tables/kassa.html>.

15. **Dévényi, D. – Gulyás, O., 1988:** Matematikai statisztikai módszerek a meteorológiában. Tankönyvkiadó, Budapest. 443 p.
16. **Dnyisztrjanszkij Miroszlav (М. С. Дністрянський), 2008:** Етногеографія Українию Навчальний посібник. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. Львів. 230 p.
17. **Dolisiń M. I. (Долишний, М. И., (отв. ред.)), 1988:** Украинские Карпаты. Экономика. / Отв. ред. – Киев: Наукова Думка. 223 p.
18. **Dupka György - Horváth Sándor - Móricz Kálmán, 1990:** Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. Ungvár: Kárpáti Kiadó.
19. **Frisnyák S., 1995:** Magyarország történeti földrajza. - Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 213 p.
20. **Hajdu-Moharos J., 1995:** Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia. Kárpátalja leírása. Földrajzi vázlat. - Balaton Akadémia, Vörösbény. 251 p.
21. **Herencsuk K. I. (Геренчук К. І. (під ред.)), 1968:** Природа Українських Карпат. Львів: Вид-во Льв. ун-ту. 66 p.
22. **Holubec M. A. (Голубец, М. А., (отв. ред.)), 1988:** Украинские Карпаты. Природа. Киев: Наукова Думка. 207 p.
23. **Hoóz István, 1988:** Demográfia. Tankönyvkiadó. Budapest. 319 p.
24. **Hudzeljak Irina (Ірина Гудзеляк), 2008:** Географія населення. Навчальний посібник. Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка. 229 p.
25. **Ioan Horga, István Süli-Zakar, 2010:** Cross-border partnership. With special regard tot he HUNGARIAN-ROMANIAN-UKRAINIAN tripartite border. University of Debrecen Press. University of Oradea Press. 263 p.
26. **Jemec, Hrihorij – Gyacsenko, Borisz (Ємець, Григорій – Дяченко, Борис) 1993.** Циганське населення Закарпаття. Ужгород: Видавництво „Карпати”.
27. **Karácsonyi Dávid, 2010:** Ukrajna vidékföldrajza. Trefort kiadó. Budapest. 210 p.
28. **Kartográfia (ДНВП «КАРТОГРАФІЯ»), 2007:** Закарпатська область (1:250 000). Політико-адміністративна карта. Офіційне видання. Державна Служба Геодезії, Картографії та Кадастру. Державне Науково-Виробниче Підприємство «КАРТОГРАФІЯ». Київ.
29. **Kárpátalja (szerk.: Baranyi Béla), 2009:** MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2009.
30. **Kárpátalja közigazgatási térképe (Закарпатська область. Політико-адміністративна карта), 2009:** Київ, Державне науково-виробниче підприємство «Картографія».

31. **Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2008:** Основні демографічні показники (статистичний бюлетень). Ужгород. 44 р.
32. **Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2010:** Закарпаття у демографічному вимірі (статистичний збірник). Ужгород. 112 р.
33. **Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal (Закарпатське Обласне Управління Статистики), 2001:** Закарпаття 2000. Державний Комітет Статистики. Ужгород 2001. 448 р.
34. **Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal, 2011:** Adattár.
35. **Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2002:** Демографічні процеси Закарпаття у цифрах статистики (статистичний бюлетень). Ужгород. 16 р.
36. **Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2003:** Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород. 84 р.
37. **Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Головне управління статистики у Закарпатській області), 2007:** Адміністративно-територіальний поділ. Ужгород. 71 р.
38. **Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2004:** Населення Закарпатської області (демографічний щорічник). Ужгород. 101 р.
39. **Ketskemény, L. – Izsó, L., 1996:** Az SPSS for Windows programrendszer alapjai. Felhasználói útmutató és oktatási segédlet. SPSS Partner Bt., Budapest.
40. **Kocsis Károly, 1999:** Az etnikai térszerkezet átalakulása Kárpátalja mai területén az elmúlt fél évezredben // Észak- és Kelet- Magyarországi Földrajzi Évkönyv. Kárpátalja – Níregyháza.
41. **Kocsis Károly, 2001:** Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Magyar Tudományos Akadémia. Kisebbség Kutató Intézet. Budapest.
42. **Kocsis K. – Kocsis-Hodosi E., 1998:** Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin. – Geographical Research Institute HAS, Budapest. 241 p.
43. **Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik, 2006:** Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002). MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 197 p.
44. **Kocsis Károly – Rudenko Leonid – Schweitzer Ferenc (eds.), 2008:** Ukraine in Maps. Institute of Geography. National Academy of Sciences of Ukraine, Geographical Research Institute Hungarian. Academy of Sciences. Kyiv–Budapest. 147 p

45. **Kopcsak, Kopcsak (Копчак В. П., Копчак С. И.), 1977:** Население Закарпатья за 100 лет: Статистико-демографическое исследование. Львов.
46. **Kormány Gyula, 1996:** Kárpátalja földrajzi vázlata. Nyíregyháza-Beregszász. 45 p.
47. **Kótyuk Erzsébet, 2008:** Kolerajárványok az Északkelet-Felvidéken a 19. században, különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyére. Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára. Magyar Orvostörténelmi Társaság. Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Semmelweis Egyetem. Magyar Tudományos Intézet. Budapest. 401 p.
48. **Központi Statisztikai Hivatal, 1996:** Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941). – KSH, Budapest.
49. **Központi Statisztikai Hivatal, 2000:** Kárpátalja településeinek vallási adatai adatai (1880 – 1941). – KSH, Budapest.
50. **Kvasenko H. Sz. (Квашенко Г. С.), 1968:** Закарпатська область. Довідник адміністративно-територіального поділу. Закарпатська обласна друкарня. Ужгород. 86 p.
51. **Laver–Zilhalov (Лавер, О., Зилгалов, В.), 1991:** Хто живе на Закарпатті? // Карпатський край № 38. Ужгород. pp. 3-16.
52. **Libanova E. M. (Лібанова Е. М), 2010:** Населення України. Трудова міграція України. Інститут Демографії та Соціальних Досліджень ім. М. В. Птухи Національної Академії Наук України. Державний Комітет Статистики України. Український Центр Соціальних Реформ. Київ. 266 p.
53. **Lóki József, 1998:** GIS alapjai. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 200p.
54. **Magyar Statisztikai Közlemények, 1882:** A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Budapest; . Új sor. 61. és 64. köt. Budapest, 1916, 1920.
55. **Magyar Statisztikai Közlemények, 1902:** A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Új sorozat, 1. kötet. I. Budapest.
56. **Mandrik Ivan, 1997:** Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén és a XX. század elején. In Nagy Ferenc szerk. Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv. 12 szám. 47-57pp. Nyíregyháza.
57. **MÁV, 2009:** Vasúti infrastruktúra fejlesztése Záhony térségében. <http://www.mav.hu/mav/fejlesztes.php?mid=14a2e4348395a7>
58. **Megyei statisztikai hivatal, 2012:** Чисельність населення на 1 червня 2012 року, та середня за січень – травень 2012 року по містах та районах. http://www.stat.uz.ua/statinfo/dem/chis_nasel010612.pdf

59. **Mihovics I. I. – Makara M. P. (Мигович І.І. – Макара М.П.), 2000:** Закарпатський соціум: етнологічний аспект: Посібник. – Ужгород. 158 p.
60. **Molnár D. István, 2003:** Кількість та розселення угорського населення на території Закарпаття у 2001 році. Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість. Том 1. 253-255. м. Київ: Видавництво Європейського університету, 2003.
61. **Molnár D. István, 2004:** Migrational attitudes of Transcarpathian Hungarian Youth in 2004. In: Edited by Süli-Zakar István, *Cross-border Co-operations. Schengen Challenges*, 101-105. Debrecen: Kossuth University Press. 280 p.
62. **Molnár D. István, 2005:** Migrációs tendenciák Ukrajnában a függetlenség kivívását követően. In: Süli-Zakar István szerk. *Tájak – Régiók – Települések...* pp. 274-248. Debrecen: Didakt kiadó. 420 p.
63. **Molnár D. István, 2006:** Nationalities and migration of Hungarians in Transcarpathia. In: Edited by Prof. Dr. István Süli-Zakar Dsc and Prof. Dr. Ioan Horga, *Regional Development in the Romanian-Hungarian Cross-border Space from National to European Perspective*. Debrecen: Kossuth University Press, 2006.
64. **Molnár D. István, 2009:** A népességszám történeti alakulása. In: Baranyi Béla szerk. *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja*, 164-174. Pécs-Budapest: Dialog Campus Kiadó, 2009.
65. **Molnár D. István – Molnár József, 2003:** A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai a 2001-es ukrajnai népszámlálás eredményeinek tükrében. *Pro Minoritate 2003/ősz*. pp. 83-107. 165 p.
66. **Molnár József – Molnár D. István, 2003b:** Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrajnai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek a tükrében. In: Gyurgyik L. és Sebők L. szerk. *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989 – 2002*, 62-79. Budapest: Teleki László Alapítvány. 230 p.
67. **Molnár József – Molnár D. István, 2004:** Kárpátalja nemzetiségi összetétele a 2001-es népszámlálási adatok alapján. In: Süli-Zakar István szerk. *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások*, 339-346. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 359 p.
68. **Molnár József – Molnár D. István, 2005:** Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász. 120 p.
69. **Molnár József – Molnár D. István, 2008:** A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai a 21. század elején. In: Fedinec Csilla szerk.

- Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 218–243. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 313 p.
70. **Molnár József – Molnár D. István, 2010a:** Akik a magyar nyelvet fenntartják: Magyarok és magyar anyanyelvűek Kárpátalján. In: Csernicskó István szerk. *Megtart a szó*. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Hodinka Antal Intézet. Budapest – Beregszász.
 71. **Molnár József – Molnár D. István, 2010b:** Demográfia, Kárpátalja népességének etnikai arculata; népesedéspolitika, vándormozgalom, munkaerő migráció. In Fedinec Csilla, Vehes Mikola (szerk.). *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest. pp. 422–440.
 72. **Molnár József – Molnár D. István (Йосип Молнар – Стефан Молнар Д.), 2010c:** Демографія та етнічна структура Закарпаття: демографічна політика, міграція, трудова міграція. In: *Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег.: Ю. Остапець, Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар 483-503]*. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».
 73. **Molnár József – Molnár D. István (Молнар Й. Й. – Молнар Д. С. С.), 2012:** Народжуваність на Закарпатті за останні роки: тенденції покращення та географічні особливості. «Соціально-географічні виклики у Східно-Центральній Європі на початку ХХІ століття». Міжнародна наукова географічна конференція м. Берегово, 29-30 березня 2012 р. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ. Поліграфцентр «Ліра». Берегово. Том 1, pp. 324-332.
 74. **Molnár József, 2009a:** A népesség nemek szerinti összetétele és korszerkezete. In: Baranyi Béla szerk. *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói* 11. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, pp. 75-107. Pécs-Budapest: Dialog Campus Kiadó.
 75. **Molnár József, 2009b:** A falvak csoportosítása lakosságszám szerint. In: Baranyi Béla szerk. *Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói* 11. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, pp. 75-107. Pécs-Budapest: Dialog Campus Kiadó.
 76. **Molnár D. Erzsébet, 2012:** A polgári lakosság Magyarországról és a szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése. „Így maradok meg hírvivőnek...” In memoriam Soós Kálmán. Tanulmányok Soós Kálmán emlékére. PoliPrint. Ungvár. 256 p.

77. **Oficinskij Román, 2010:** Szovjet Kárpátalja (Kárpátontúli terület) 1944–1991. In Fedinec Csilla, Vehes Mikola (szerk.). Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest. pp. 209–367.
78. **Pancsuk M. et al. (Панчук М. та інші), 2008:** Закарпаття в етнонаціональному вимірі. Київ: Інститут поліетнічних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.
79. **Papp-Váry Árpád, 2007:** Térképtudomány. A pálcikától az úrtérképig. Kossuth kiadó. Debrecen. 460 p.
80. **Perczel Gy., Tóth J., 1994:** Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. - ELTE, Budapest.
81. **Rédei Mária, 2001:** Demográfia. Budapest. Eötvös Kiadó. 191 p.
82. **Sabasova Ljudmila (Шабашова Людмила), 2002:** Історико-етногеографічні особливості складу населення та його розселення в Закарпатті // Український географічний журнал. - № 4. pp. 49–54.
83. **Sabasova Ljudmila (Шабашова Людмила), 2005:** Суспільно-географічні аспекти трансформації етнічної структури населення (на прикладі Закарпатської області). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук. Інститут географії НАН України, Київ.
84. **Sebők László (szerk.), 2005:** Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. TLA Teleki László Intézet. KSH Népszámlálás. KSH Levéltár. 281 p.
85. **Süli-Zakar István, 2008:** Kárpátok Eurorégió. 15 év a határon átvélő kapcsolatok fejlesztéséért. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója. Debrecen. 502 p.
86. **Süli-Zakar, István – Molnár D., István (2012):** Basic Study of the Transborder Cooperation on the Carpathian CBC Macroregion. In: Geopolitics of Ukraine. Vol 9, no. 4/2012. pp. 102–124.
87. **Szabó László, 1993:** Kárpátaljai demográfiai adatok. – Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest. 87 p.
88. **Szemenyuk N. N. (Семенюк Н. Н. (предс. редк.)), 1982:** История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. Киев: Главная Редакция Украинской Советской энциклопедии.
89. **Szmocsko Natalija (Смочко Наталія), 2008:** Міграційна ситуація у Закарпатській області в умовах переходу суспільства до нових ринкових відносин: проблеми і перспективи. In: Історія української географії, Вип. 18.
90. **Teperics Károly, 2004:** Külföldi állampolgárok a magyar általános iskolai oktatásban. - In Süli-Zakar I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Debreceni egyetem Kossuth Kiadója. pp. 24-30.

91. **Torhimcsuk Sz. V. – Feduny O. V.** (В. Трохимчук, О. В. Федунь), 2007: Політична географія світу. Навчальницький посібник. Видавництво „Знання”. Київ. 414 p.
92. **Tóth András, 2008:** Bótrágy komplex gazdasági és társadalomföldrajzi jellemzése. Szakdolgozat. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász.
93. **Tóth Gábor, 2008:** „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó” Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Műhely tanulmány 32. Budapest. <http://www.eokik.hu>
94. **Tóth J. – Vuics T. (szerk.), 1998:** Általános társadalomföldrajz I. / Szerkesztette – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 1998.
95. **Történelmi világatlasz, 2001:** Cartographia. Budapest.
96. **Unger János, 2006:** Bevezetés a térképészetbe. 2. átdolgozott és bővített kiadás. JATEPress. Szeged. 215 p.
97. **Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága (Державний комітет статистики України), 2002:** Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. [Ukrajna lakossága a 2001. évi népszámlálás tükrében.] Урядовий кур'єр № 244. 11–12. p. www.ukrstat.gov.ua
98. **Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala, 2012:** ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАЯВНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ на 1 січня 2012 року, Київ-2012. http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publnasel_u.htm.
99. **UkrGeodezKartográfia (Укргеодезкартографія), 1993:** Закарпатська область. Загальногеографічна карта. Київ.
100. **Valkovics Emil, 2001:** Demográfia 1. Osiris Kiadó. Budapest. 415 old.
101. **Vehes et al. (Vehes Mikola, Molnár D. István, Molnár József, Osztapec Jurij, Oficinszkij Román, Tokar Marian, Fedinec Csilla, Csernicskó István, 2011:** Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Studia Regionalistica. Hoverla Kiadó. 308 p.
102. **www.nepszamlalas.hu, 2012:** A magyarországi népszámlálások története.
103. **Zasztavecka Olha, Zasztaveckij Bohdan, Gyitcsuk Ihor, Tkacs Dmitro (Заставецька, О. В., Заставецький, Б. І., Дітчук, І. Л., Ткач, Д. В.), 1996:** Географія Закарпатської області. Тернопіль, Підручники & посібники.
104. **Zentai, L. (szerk.) 2003:** A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Talma Kiadó, Pécs.
105. **Zseliczky Béla, 1998:** Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekében 1920–1945. Napvilág kiadó. Budapest. 160 p.
106. http://database.ukrcensus.gov.ua/ukrcensus/Dialog/statfile1_c.asp, 2012
107. <http://stat6.stat.lviv.ua>, 2011
108. http://stat6.stat.lviv.ua/ukrcensus/Dialog/statfile1_c.asp, 2012

109. <http://www.esrihu.hu/desktop-gis/arcview.html>
110. http://www.indexmundi.com/ukraine/total_fertility_rate.html, 2011.
111. <http://www.stat.uz.ua>, 2012.
112. <http://www.stat.uz.ua/statinfo/dem/naselennja10.pdf>, 2011
113. <http://www.ukrstat.gov.ua>, 2012.
114. <http://zakon.rada.gov.ua>

Ábrák jegyzéke

1. ábra. A munka folyamán felhasznál magyarországi (baloldali kép), szovjet (középső kép) és ukrán (jobb oldali kép) adatforrások	8
2. ábra. Szovjet népszámlálási agitációs plakát	8
3. ábra. Kocsis Károly nemzetiségi térképe és a felhasználásával elkészült települési alaptérkép	12
4. ábra. Az Ukrán Állami Geodéziai Szolgálat Kartográfiai és Kataszteri Hivatala által kiadott Kárpátalja politikai adminisztratív térképe és az alapján elkészült Kárpátalja mai adminisztratív térképe.....	12
5. ábra. Kárpátalja mai területe Magyarország részeként 1914-ben.....	14
6. ábra. Kárpátalja mai területe a történelmi Magyarország keretén belül....	15
7. ábra. Kárpátalja népességszámának változása 1869–1910 között (fő).....	17
8. ábra. Kárpátalja össznépessége súlypontjának elmozdulása 1869–1941 között	19
9. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1869-1880 között	20
10. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1880-1890 között	21
11. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1890-1900 között	22
12. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1900-1910 között	23
13. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1880-1910 között	24
14. ábra. Az ruszinok (ukránok) súlypontjának elmozdulása 1880–2001 között	25
15. ábra. A Kárpátalja mai területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1880-ban.....	26
16. ábra. A Kárpátalja mai járásainak területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1880-ban	27
17. ábra. A Kárpátalja mai területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1900-ban.....	28
18. ábra. A Kárpátalja mai területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1910-ben.....	29
19. ábra. A Kárpátalja mai járásainak területén élő lakosság anyanyelvi összetétele 1910-ben.....	30
20. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1910-1921 között	32
21. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1921-ben.....	33

22. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1921-ben mai közigazgatási egységeként.....	34
23. ábra. Kárpátalja mai területe Csehszlovákia részeként 1930-ban	35
24. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1921-1930 között	37
25. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1930-ban	38
26. ábra. Kárpátalja mai területének hovatartozása az első Bécsi döntést követően, 1938 novemberében	39
27. ábra. Kárpátalja mai területe Magyarország részeként 1941-ben.....	40
28. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1930-1941 között	41
29. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek területén 1941-1946 között	42
30. ábra. A magyarok súlypontjának elmozdulása 1880–2001 között.....	44
31. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1941-ben.....	44
32. ábra. Kárpátalja mai közigazgatási egységeinek a nemzetiségi összetétele 1941-ben.....	45
33. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1946-ban	46
34. ábra. Kárpátalja a Szovjetunió részeként 1985-ben	47
35. ábra. Kárpátalja népességszámának alakulása 1946–1991 között	49
36. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 1946-1989 között	50
37. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1959-ben.....	51
38. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1970-ben.....	52
39. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1979-ben.....	53
40. ábra. Számottevő ukrán nemzetiségű lakossággal rendelkező terület 2001-ben.....	56
41. ábra. Kárpátalja közigazgatási felosztása 2012-ben.....	68
42. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 1989–2001 között.....	73
43. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 2001-2012 között	74
44. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 1989-2012 között	75
45. ábra. A születési ráta (folyamatos görbe), a halálozási ráta (szaggatott görbe) és a természetes szaporulat (a görbék közötti távolság) alakulása Kárpátalján 1946 és 2010 között, ezrelékben.....	76
46. ábra. A teljes termékenységi arányszám (TFR) alakulása Kárpátalja városi (kitöltött körökkel jelölt görbe) és falusi (üres körökkel jelölt görbe) lakossága körében az 1988–2009-es időszakban	77

47. ábra. A teljes termékenységi arányszám (TFR) Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2010-ben	78
48. ábra. A születéskor várható élettartam Kárpátalja közigazgatási egységeiben, év.....	82
49. ábra. A természetes szaporulat Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2011-ben.....	84
50. ábra. Kárpátalja népesebb nemzetiségeinek súlypontjai 2001-ben.....	86
51. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben.....	87
52. ábra. A népesség nemzeti összetétele Kárpátalján közigazgatási egységenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján.....	91
53. ábra. A magyarság számának változása abszolút értékben (oszlopdiaagrammal jelölve) és százalékosan (kitöltéssel jelölve) Kárpátalján közigazgatási egységenként 1989 és 2001 között	92
54. ábra. Kárpátalja nyelvterületi térképe.....	93
55. ábra. A kárpátaljai magyar nyelvterület.....	94
56. ábra. Az 1000 férfira eső nők száma Kárpátalja 100 főnél népesebb nemzetiségei körében.....	96
57. ábra. Kárpátalja összlakosságának ötéves bontású korfája 2001-ben (bal oldalt) és 2008-ban (jobb oldalt). A 2008-as korfán a 70 év fölötti korosztály egy sávban van ábrázolva. Az adott nem többletét eltérő árnyalat jelzi.....	97
58. ábra. A kárpátaljai ukránok (a), magyarok (b), oroszok (c) és cigányok (d) ötéves bontású korfája (2001). Az egyes korcsoportokban a nemek szerinti többletet eltérő szín jelzi.....	99
59. ábra. A migrációs veszteség alakulása Kárpátalja városi és falusi népessége körében az 1995–2012-es időszakban.....	100
60. ábra. A migrációs aktivitás változása Kárpátalja közigazgatási egységeiben 2004–2008 között.....	102
61. ábra. Kárpátalja városai és városi típusú települései	104
62. ábra. A falvak átlagos népességszámának járási eloszlása 2001-ben.....	108
63. ábra. Kárpátalja óriásfalvai	109
64. ábra. Kárpátalja területének népességszám változása 1869-től 2012-ig ..	110
65. ábra. A népesség számának változása Kárpátalja közigazgatási egységeinek területén 1869-2012 között	112
66. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1880 és 2001-ben	113
67. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1869 és 2001 közötti időszakban.....	114

List of figures

Figure 1. The changes of population's numbers on the territory of Transcarpathia from 1869 to 2012.....116

Figure 2. The change of the population number on the area of Transcarpathia by the administrative territories between 1869-2012118

Figure 3. The main nationalities of Transcarpathia in 1880 and 2001119

Figure 4. The establishment of the single nationalities' numbers on the area of Sub-Carpathia 1880–2001.....120

Táblázatok jegyzéke

<i>I. táblázat. A népesebb nemzetiségek lélekszáma Ukrajnában a 2001-es népszámlálás adatai alapján. Összehasonlításként közöljük az 1989-es adatokat is.</i>	<i>61</i>
<i>II. táblázat. Azon települések, melyek nevüket 1995. március 2-án kapták vissza</i>	<i>70</i>
<i>III. táblázat. A 2000. október 19-én megváltoztatott településnevek.....</i>	<i>71</i>
<i>IV. táblázat. A népesebb nemzetiségek lélekszáma és aránya Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás adatai alapján.....</i>	<i>85</i>
<i>V. táblázat. A számosabb nemzetiségek lélekszáma Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás eredményei alapján</i>	<i>90</i>
<i>VI. táblázat. Kárpátalja városainak jelenlévő lakosság száma 2012-ben</i>	<i>105</i>
<i>VIII. táblázat. A kárpátaljai falvak lakosság szám szerinti csoportosítása a 2001-es népszámlálás adatai alapján.....</i>	<i>107</i>